

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Н. В. КАРАМИШЕВА

ЛОГІКА І ПРАВОЗНАВСТВО

Теоретичні питання та практичні завдання

Навчальний посібник
для студентів юридичного факультету

Львів – 2012

УДК 16:340(075.8)

ББК Ю4:Хя73

К 21

Рецензенти:

д-р юридич. наук, проф. *Л. Луць*

(Львівський національний університет імені Івана Франка);

д-р філософ. наук, проф. *В. Петрушенко*

(Львівський національний університет “Львівська політехніка”);

д-р філософ. наук, проф. *В. Скотний*

(Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка);

д-р філософ. наук, проф. *Е. Семенюк*

(Національний лісотехнічний університет України)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Протокол № 25/2 від 23 лютого 2011 р.)*

Карамішева Н.В.

К 21 Логіка і правознавство (теоретичні питання і практичні завдання) : навчальний посібник для студентів-юристів / Н.В. Карамішева. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012. – 120 с.

У навчальному посібнику проаналізовано аналітичну, репрезентативну та моделюючу функції логіки у сфері права. Різноманітні практичні завдання (логічні й евристичні) конкретизують вказані функції науки логіки у контексті загальної теорії держави і права, кримінального права, кримінально-процесуального права і судочинства.

Для студентів, аспірантів та викладачів, що спеціалізуються у галузі права.

УДК 16:340(075.8)

ББК Ю4:Хя73

© Карамішева Н. В., 2012

© Львівський національний університет імені
Івана Франка, 2012

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ I. Мислення та мова. Логіко-семантичний аналіз юридичної мови	9
Розділ II. Системи теоретико – правового знання	13.
2.1. Особливості теоретико – правового знання та його різновиди	13
2.2. Загальна теорія держави і права	18
Логічні вправи	19
Тема 1. Поняття	19
Поняття, слово, термін	20
Структура поняття	20
Визначення поняття (дефініція)	22
Операції над обсягами понять (класами)	22
Відношення між обсягами понять (класами)	23
Узагальнення і обмеження обсягу поняття	24
Поділ класу на підкласи (ділення обсягу поняття)	24
<i>Евристичні завдання</i>	26
Тема 2. Висловлювання	27
Істинність висловлювань	27
Прості висловлювання	28
Складні висловлювання	29
Предикати як логічні функції	31
Квантори	32
Модальні висловлювання	32
Запитання і відповіді	34
<i>Евристичні завдання</i>	35
Тема 3. Закони логіки	36
Закон тотожності	37
Закон несуперечності	37
Закон виключеного третього	38
Закон достатньої підстави	40
<i>Евристичні завдання</i>	40
Тема 4. Умовивід	41
Умовиводи логіки висловлювань	41
Умовиводи логіки предикатів	42
Безпосередні умовиводи	
Опосередковані умовиводи	
Імовірнісні умовиводи	44
Поняття імовірності	
Індуктивний умовивід	
Аналогія	
<i>Евристичні завдання</i>	45
Тема 5. Доведення і спростування	46
Структура доведення та спростування	46

Правила доведення та спростування.....	48
Логічні помилки в доведенні і спростуванні.....	48
<i>Евристичні завдання</i>	49
Тема 6. Паралогізм. Софізм. Парадокс	50
2.3. Нормативно-правовий акт як об'єкт логічного аналізу.....	52
2.3.1. Логічний аналіз норми права.....	53
2.3.2. Логічний аналіз статей Кримінального та Кримінально-процесуального Кодексів України	
Логічні вправи.....	58
Поняття	
Висловлювання.....	
Закони логіки.....	
Умовивід.....	
Доведення і спростування	
Запитання і відповіді.....	
Парадокси	
<i>Евристичні завдання</i>	63
Розділ III. Система правових норм як підстава (припис) виконання практичних дій суб'єктами правовідносин	71
3.1. Практична логіка і соціальна поведінка суб'єктів правовідносин.....	71
Логічні вправи.....	74
3.2. Застосування правової норми	78
Логічні вправи.....	82
<i>Евристичні завдання</i>	82
Розділ IV. Судові дебати (процес судочинства)	84
4.1. Судові дебати як юридичне явище і процес	84
4.2. Логіка доказування учасників судового процесу	89
Логічні вправи.....	96
Поняття	
Висловлювання.....	
Запитання і відповіді.....	
Закони логіки.....	100
Умовивід	
Процес доказування у судових дебатах	
Методи аргументації у судових дебатах	107
<i>Евристичні завдання</i>	110
Розділ V. Логіка визначення суб'єкту злочину в ситуації допиту..	111
5.1. Допит як запитально-відповідальний процес.....	111
5.2. Побудова формальної моделі процесу допитування засобами мови логіки висловлювань	112
Логічні вправи.....	115
<i>Евристичні завдання</i>	116
Список літератури	118

ВСТУП

У системі професійної підготовки майбутніх юристів особливе місце займає викладання логіки як навчальної дисципліни.

***Мета дисципліни.** Викладання науки логіки передбачає ознайомлення студентів з логічною теорією мислення і оволодіння навичками логічного аналізу правового знання та інтерпретації формалізованої мови науки логіки в сфері права; виявлення логічних помилок у міркуваннях з юридичним змістом; виведення правового знання; доведення правових приписів на істинність або спростування на хибність.*

Викладання дисципліни "Логіка" на юридичному факультеті передбачає ознайомлення з теорією та практикою використання методології традиційної та сучасної символічної логіки (класичної і некласичної) для розв'язку правознавчої проблематики.

***Завдання викладання дисципліни "Логіка"** полягає у тому, щоб:*

1) ознайомити студентів, які навчаються на юридичному факультеті, із теоретичними основами логіки як філософської науки про процедуру правильного, аналітичного, критичного мислення; способами його організації та законами, дотримання котрих забезпечує формальну правильність інтелектуальних операцій і є умовою їх практичної ефективності;

2) на понятійному рівні розкрити студентам тенденції історичного розвитку логіки як галузі філософського та методологічного знання;

3) навчити студентів юридичного факультету практичним навичкам: критичного аналізу юридичних текстів; інтерпретації засвоєного студентом логічного знання у сфері права; застосування методів логічної аргументації під час судових дебатів.

Очікувані результати

У результаті вивчення цього курсу студент повинен знати:

а) на понятійному рівні – об'єкт та предмет науки логіки; логічні основи аналізу юридичної мови; основні форми абстрактного мислення та логічні закони; способи визначення істинності висловлювань та особливості логічних методів, що використовуються в теоретико-пізнавальній діяльності юристів;

б) на фундаментальному рівні – структуру та різновиди основних форм мислення; типи об'єктивних зв'язків та відношень між ними; вимоги формально-логічних законів, дотримання яких визначає логічну правильність міркувань;

в) на практично-методологічному рівні – правила виконання логічних операцій над поняттями, висловлюваннями, умовиводами; логічні способи доведення та спростування, прийоми ведення суперечок.

У результаті вивчення курсу студент повинен вміти:

а) на репродуктивному рівні – оперувати логічною термінологією з метою визначення сфери функціонування раціонального (абстрактно-логічного) мислення; застосовувати у процесі побудови та аналізу юридичних текстів закони та правила логіки; правильно

формулювати запитання; встановлювати відношення між висловлюваннями за істинністю; визначати логічні помилки в юридичних текстах, у міркуваннях учасників юридичного дискурсу;

б) на евристичному рівні – виявляти найтипівші випадки порушень законів логіки, що трапляються в літературних творах, документальних текстах, у публічних промовах; наводити власні приклади, що ілюструють знання студента про специфіку логічної організації форм раціонального мислення; самостійно виконувати логічні операції із поняттями, висловлюваннями, умовиводами; знаходити власні аргументи для доведення істинності певних тверджень і спростування хибності певних тверджень.

Запропонований навчальний посібник передбачає поглиблення студентом – юристом свого знання логічної теорії, які він засвоїв у процесі вивчення теоретичного курсу традиційної та сучасній символічної логіки та самостійного ознайомлення з різними типами логік, які викладені в підручниках та монографіях (див. список літератури) з метою: відокремити логічний аспект теоретико-пізнавальної та практичної діяльності юристів; з'ясувати специфіку логічного аналізу систем правового знання на прикладах загальної теорії держави і права, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України; набути практичних навиків виконання логічних операцій формалізації та інтерпретації правового знання; обґрунтування істинності висловлювань та спростування хибності висловлювань під час судових дебатів.

Більш поглиблене знання з логіки допоможе майбутньому фахівцю: підвищити рівень осмисленості і раціональності логічних операцій над юридичними поняттями та висловлюваннями, точно встановлювати

*предметну сферу інтерпретації логічної теорії в галузі права, моделювати конкретні проблемні ситуації за-
собами формальної логіки у конкретних кримінально-
процесуальних та цивільно-процесуальних справах.*

Розділ І. МИСЛЕННЯ ТА МОВА. ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЮРИДИЧНОЇ МОВИ

Запитання для самоперевірки

---

1. Назвіть основні значення терміна “логіка”.
2. Що таке мислення? Яка структура мислення?
3. Чи можна мислити нелогічно?
4. Що таке мова?
5. Чи можливе у людини мислення без мови?
6. З'ясуйте взаємозв'язок мислення та мови.
7. Якщо людина знає декілька мов, то якою вона мислить?
8. Чи можна ототожнювати смисл термінів: “істина” і “правда”, “хибність” і “брехня”?

Логічні вправи

1. У якому значенні вжито терміни “логіка”, “логічне” у наведених висловлюваннях:

1.1. “Логік зобов'язаний бачити речі точно такими, якими вони є” (А. Конан–Дойль).

1.2. “Якщо я прошу віддавати належне моєму мистецтву, то це мене особисто не стосується, воно поза мною. Злочини – річ повсякденна, логіка – рідкісна. Саме на логіці, а не на злочині вам і варто було б зосередитися. А у вас курс серйозних лекцій перетворився у збірник цікавих оповідань” (А. Конан – Дойль).

1.3. “Завжди просто бути логічним, але майже неможливо бути логічним до кінця” (А. Камю).

1.4. “Є злочини, зроблені під впливом пристрасті, і злочини, зроблені на підставі безпристрасної логіки”(А. Камю).

2. В якому значенні (широкому, соціальному або вузькому, юридичному) використано термін “право” у наведених висловлюваннях:

2.1. “Право на життя є невід'ємним правом кожної людини”.

2.2. “Право має виражати юридичні права, свободи,

обов'язки так, щоб бути справедливим для всіх суб'єктів суспільних відносин”.

2.3. “Я маю право на освіту”.

2.4. “Правий той, у кого більше прав”.

2.5. “Кожна людина має право на громадянство”.

2.6. “Яке ти маєш право ображати мене”?

2.7. “Приписи права такі: чесно жити, нікому не шкодити, віддавати кожному належне”.

2.8. “Ніхто не має права передати іншому більше прав, ніж має сам”.

3. Назвіть знаки-символи:

3.1. держави;

3.2. судової влади;

3.3. права як загально соціального явища;

3.4. права як юридичного явища;

3.5. Римського права.

4. Вкажіть види наведених імен (особистості, загальні, описові, нульові, абстрактні, конкретні).

4.1. “Юстиніан”.

4.2. “Володимир Мономах”.

4.3. “джерело права гетьманської України”.

4.4. “право як юридичне явище”.

4.5. “ідеальна держава”.

4.6. “закон”.

4.7. “юрист”.

4.8. “злочинець”.

4.9. “право марсіан”.

5. Вкажіть смисл та предметне значення наведених імен.

5.1. юридична мова.

5.2. метод дослідження теорії держави і права.

5.3. юридична наука.

5.5. принцип права.

6. Вкажіть, які із наведених імен мають смисл, але не мають предметного значення.

6.1. юрист, який не знає законів.

6.2. унітарна держава.

6.3. суб'єкт правовідносин.

6.4. держава, що не має своїх символів державності.

6.5. брехливий свідок.

7. З'ясуйте, які із наведених імен мають власний, а які наданий смисл.

7.1. Римське право.

7.2. Глава держави.

7.3. Логіка.

7.4. Логіка Аристотеля.

7.5. Закон.

7.6. Мова.

7.7. Мова загальної теорії держави і права.

8. Вкажіть денотат для наведених імен:

8.1. "юридична мова".

8.2. "сучасний український юрист".

8.3. "сучасна конституційна монархія".

8.4. "сучасна президентсько-парламентська республіка";

9. Вкажіть ім'я, яким можна позначити подані предмети, явища (денотати):

9.1. "особа У, яка звернулася до суду з позовом".

9.2. "документ на право володіння землею".

9.3. "засіб для перевезення людей".

9.4. "текст, який містить у собі системно викладені норми права, які належать до певної галузі права".

9.5. "документ, який декларує права людини у сучасному світі".

10. Яке із наведених імен є визначеною дескрипцією.

10.1. підручник із загальної теорії держави і права.

10.2. політична партія.

10.3. сучасна правова система України.

10.4. Верховний Суд України.

10.5. орган держави.

10.6. громадська організація.

11. Побудуйте висловлювання так, щоб наведені слова мали тільки одне значення:

11.1. право;

11.2. свобода;

11.3. логіка;

11.4. дисципліна;

11.5. закон;

11.6. договір;

11.7. мислення;

11.8. поведінка.

12. Перетворіть наведені пропозиційні функції в імена:

- 12.1. “суб’єкт правовідносин х”;
- 12.2. “федеративна держава Y”;
- 12.3. “засновник науки логіки Y”;
- 12.4. “Київський князь X”.

13. Які з наведених виразів виконують функцію істинного висловлювання?

- 13.1. Кожне юридичне явище має свою причину виникнення.
- 13.2. Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
- 13.3. Ніхто не може нести відповідальність за когось іншого.
- 13.4. Про “х” усі говорять.
- 13.5. “х” не існувало завжди.
- 13.6. Усі юристи повинні досконало знати закони.

Евристичні завдання

1. Наведіть приклади імен (термінів), які мають різний смисл, але одне предметне значення.

2. Наведіть приклади імен (термінів), котрі мають смисл, але не мають предметного значення.

3. Надайте різні смисли іменам (термінам) залежно від контексту їх використання в конкретному міркуванні.

- 3.1. “право”.
- 3.2. “закон”.
- 3.3. “держава”.
- 3.4. “мова”.
- 3.5. “влада”.
- 3.6. “демократія”.

4. Надайте конкретний семантичний смисл наведеним висловлюванням (юридичний, філософський, соціально-політичний):

- 4.1. Деякі люди не поважають закони суспільного життя.
- 4.2. “Брешуть люди, а не слова”.
- 4.3. “Емоції ворожі чистому мисленню” (А. Конан-Дойль).
- 4.4. “Треба бажати великого, але треба і вміти здійснювати його” (Г. Ф. Гегель. Філософія права).
- 4.5. “Якщо бідність – мати всіх злочинів, то недалекий розум – їх батько” (Жан де Лабрюйєр. Характери).
- 4.6. “Голоси зважують, а не рахують”.
- 4.7. “Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність” (Загальна декларація прав людини).

Розділ II. СИСТЕМИ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО ЗНАННЯ

2.1. Особливості теоретико-правового знання

Правове знання має дещо спільне з іншими різновидами спеціалізованого концептуального знання в соціокультурному, гносеологічному, семіотичному, логіко-семантичному контексті, у контексті соціальних комунікацій і разом з тим свою специфіку, що зумовлена об'єктом і предметом дослідження юридичної науки.

Правове знання – різновид спеціалізованого концептуального знання; продукт пізнавальної діяльності юристів – науковців, а також філософів, соціологів, політологів; продукт суб'єктивного (когнітивного) досвіду юристів-практиків, що створений ними у процесі професійної діяльності.

Правове знання має онтологічні та гносеологічні підстави. Онтологічною підставою є виникнення, формування та розвиток державно-правових явищ і процесів, що зумовлено об'єктивними факторами розвитку суспільства в його історичному вимірі; виникнення правовідносин як різновиду суспільних відношень, які регулюються нормами права. Гносеологічною підставою є пізнавальна діяльність юристів, філософів, соціологів, політологів, спрямована на дослідження державно-правових явищ і процесів в їхньому історичному вимірі.

Основними концептами (лат. *conceptus* – поняття), що виокремлюють специфіку правового знання, є поняття “держави” і “право”.

Держава – організація політичної влади у суспільстві, яка забезпечує його цілісність, функціонування та розвиток шляхом управління та координації інтересів різних соціальних груп (25, с. 21).

Право (як волевиявлення держави) – система норм, встановлених (санкціонованих) державою з метою регулювання, охорони та захисту суспільних відносин (25, с. 119).

Право (як волевиявлення держави) в юридичній літературі позначають терміном “позитивне право”. Складовими частинами

позитивного права, які нерозривно взаємопов'язані, є об'єктивне право і суб'єктивне право (19, 25, 32, 33, 37).

Головні ознаки правового знання: системність, раціональність, узагальнена форма виразу, опосередкованість відображення, об'єктивність, історичність.

Різновиди правового знання: науково-правове знання, яке узагальнене та систематизоване в юридичних теоріях (науках). До них належать: а) загальна теорія держави і права; галузеві теорії права, наприклад, кримінальне право, цивільне право тощо; кримінологія та ін.; б) теоретико – правове знання, що узагальнене, систематизоване, закріплене в системах нормативно-правових актів, розроблених державою з метою регулювання певної сфери суспільних відношень і закріплених у відповідних юридичних документах (кодексах), у системах законодавства; в) фактуальне знання – різновид емпіричного знання, що здобувається у процесі дослідження державно-правових явищ і процесів і має юридичний зміст; знання про соціальні події, про практичні дії людей, суб'єктів права та правовідносин, їхні вчинки та поведінку, що набули юридичного змісту в процесі досудового та судового розслідування щодо певної кримінальної або цивільної справи. У такому значенні фактуальне знання у сфері права стає юридичним фактом. Юридичний факт – передбачена гіпотезою правової норми конкретна обставина, з настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини (19, 25, 32, 33, 37).

Від різновиду правового знання як системи залежить його структура. Наприклад, структура сучасної загальної теорії держави і права охоплює: основні фундаментальні юридичні поняття (категорії); загальносоціальні та спеціально-юридичні принципи; правові ідеї; ідеалізовані об'єкти, тобто абстрактні моделі реальних державно-правових явищ, процесів, правовідносин; юридичні терміни, які логічно пов'язані між собою. Ця сукупність висловлювань має свій об'єктивний юридичний зміст і предметне значення істинності, яке пов'язане із специфікою відображення державно-правових явищ, процесів, правовідносин, що виникають у суспільстві в конкретно-історичних умовах.

До структурних елементів системи законодавства належать: Основний Закон держави (Конституція), що має вищу юридичну силу; Закони, які приймають органи законодавчої влади в особливому порядку, що регулюють чітко визначену сферу сус-

пільних відносин; підзаконні нормативно-правові акти – Укази, Постанови, Рішення, Розпорядження, Накази, які видають на підставі Законів з необхідністю їх виконання.

Предметна сфера інтерпретації системи теоретико-правового знання залежно від мети його використання (реалізації) поширюється: на суб'єктів правовідносин – фізичних та юридичних осіб (державних та недержавних установ та організацій, громадських об'єднань, соціальних спільностей людей); на різні типи та види правовідносин, які класифікуються юристами за певними ознаками (за галузевою ознакою – конституційні, цивільні, трудові, кримінальні тощо).

Системи теоретико-правового знання мають термінологічно- мовне оформлення, виявляються у специфічній юридичній термінології, тобто є системою юридичних термінів, логічно взаємопов'язаних між собою за смыслом і предметним значенням у юридичних текстах. Джерелом для ознайомлення з термінологічно-мовним оформленням систем правового знання є юридичні словники, в яких вилучено смисл конкретного юридичного терміна.

Термінологічно-мовне оформлення систем правового знання можна проаналізувати методами сучасної лінгвістики і методами сучасної логічної семантики та логічної теорії поняття.

Методи лінгвістичного та логіко-семантичного аналізу мають як спільні, так і відмінні ознаки. Для з'ясування специфіки лінгвістичного аналізу української правничої термінології рекомендуємо навчальний посібник Л.І. Чулінди (45).

У процесі логічного аналізу юридичної термінології треба розрізняти: історичне виникнення юридичних термінів та їх функціонування в межах чинної системи права; способи введення певного юридичного терміна в конкретну систему права; юридичний термін і поняття; логіко-семантичний аналіз самого терміна методами логічної семантики; логічний аналіз юридичного поняття методами традиційної і символічної логіки.

Юридичний (правничий) термін – слово (або словосполучення), яке введено у сферу права і вживається в системі юридичної науки, у системі законодавства, у системі нормативно-правових актів для позначення об'єктів правового пізнання державно-правових явищ і процесів, правовідносин як різновиду суспільних відносин, правової поведінки людей (суб'єктів права, суб'єктів правовідносин).

Усі юридичні терміни, що вводяться в сферу правознавства, і які використовують у різних системах правового знання, поділяють на такі різновиди: 1) юридичні терміни – терміни, які введені в сферу правознавства, а саме, юридичної науки, системи нормативно-правових актів (кодексів), системи законодавства тощо для позначення об'єктів та суб'єктів права (правовідносин) і які мають чітко визначений юридичний смисл. Наприклад, у системі Кримінального кодексу України спеціальними юридичними термінами є такі: злочин, злочинець, юридична відповідальність, покарання, осудна особа, судимість, рецидивіст тощо; 2) загальноживані терміни – терміни, які використовують у сфері права, які зрозумілі для всіх людей або їм надається юридичний смисл у контексті певної сфери права. “Із загальної кількості слів законодавства 80 % – загальноживані слова ” (45, с. 26). Наприклад, у системі Кримінального кодексу України загальноживаними словами, які мають юридичний смисл у контексті визначення суспільно небезпечних діянь, передбаченого цим кодексом, є такі: “дія”, “бездіяльність”, “необережність”, “співучасть”, “правило” тощо; 3) спеціальні (наукові, технічні, технологічні) терміни – терміни, що запозичені з різних галузей знань: наукових знань (логічні, етичні, економічні, психологічні, соціологічні, медичні тощо); сфери професійної діяльності людей (навчально-виховної, виробничої, політичної, спортивної тощо), певної технологічної діяльності (комп'ютерної, військової, екологічної тощо). Наприклад, у системі Кримінального кодексу України спеціальні терміни виокремлені в його Особливій частині, в якій передбачена кримінальна відповідальність осіб за дії (або бездіяльність) у конкретній, чітко визначеній сфері суспільної діяльності. До таких термінів належать: “національна безпека”, “власність”, “господарська діяльність”, “довкілля”, “виробництво” тощо.

Правознавці вважають, що спеціальні терміни доречно вживати у тому смислі, яке закріплено за ними у відповідній галузі знань (45, с. 29–30).

З погляду логіки треба розрізняти юридичний термін (ім'я) і поняття. Термін (ім'я) – слово або словосполучення, яке позначає певний, чітко визначений об'єкт пізнання в сфері права і є мовною формою виразу юридичного поняття. Поняття є концептом (лат. *conceptus* – поняття) певного терміна, тобто концептуальним смислом терміна. Юридичний термін історично може

функціонувати в різних системах правового знання, його концептуальний зміст при цьому може змінюватися. Різні юридичні терміни можуть мати один і той самий концептуальний зміст, тобто виражати одне і теж поняття. В сучасних системах правового знання також є багато термінів, які використовують у різних контекстах, але вони мають один концептуальний зміст.

В усіх системах теоретико-правового знання головною проблемою з погляду логічної семантики є неоднозначність (двозначність, багатозначність) юридичних термінів у різних контекстах їх використання. Відповідно, поняття, яке є концептом терміна, втрачає свою логічну однозначність і зміст поняття може суб'єктивно інтерпретуватися шляхом підміни одного терміна іншим або внаслідок перекручення змісту поняття. Проблему неоднозначності юридичних термінів можна вирішити так: термінам, які вводяться в систему теоретико-правового знання, треба давати чітко і строго визначений однозначний юридичний зміст. Надання чіткого строго визначеного змісту певному терміну називається експлікацією терміна (лат. explicatio – роз'яснення). Логічною операцією, за допомогою якої відбувається експлікація юридичного терміна, є визначення змісту поняття або дефініція. Особливість визначення юридичних понять полягає в тому, що воно відбувається на законодавчому (офіційному) і науковому рівнях.

Загальна логічна теорія визначення поняття (або дефініції) встановлює: структуру визначення (дефінієндум і дефінієнс); види визначення (номінальне і реальне); способи визначення (явні та неявні); прийоми, які замінюють визначення (опис, характеристики, порівняння); формулює правила визначення понять і вказує найбільш поширені логічні помилки у визначенні понять. Логічна теорія визначення понять висвітлена в підручниках і монографіях з логіки (див. 2, 7, 11, 12, 13, 16, 24, 40, 47).

Студенту-юристу треба добре засвоїти логічну теорію визначення понять і вміти використовувати її практично, тобто намагатися давати чіткий, точний та однозначний зміст юридичним термінам.

2.2. Загальна теорія держави і права

Загальна теорія держави і права є основною системою науково-правового знання, в межах якої введені і визначені фундаментальні юридичні поняття та принципи, встановлені логічні відношення між поняттями, інтерпретована сфера використання науково-правового знання.

Основними поняттями, тобто такими концептами, що визначають специфіку не тільки загальної теорії держави і права, але й усіх інших систем правового знання, є поняття “держави” і “право”. Визначення цих понять подане в юридичній літературі (див. 19, 25, 32, 33, 37).

Звернемо особливу увагу студентів: 1) на проблему багатозначності юридичних термінів, що вживаються в загальній теорії держави і права, які за змістом дублюють один одного, зокрема, “позитивне право” і “спеціальне юридичне право”, “зовнішня форма права” і “джерело права”, “система права”, “система нормативно-правових актів”, “система законодавства”. Для уникнення дублювання юридичних термінів треба їх експлікувати, уточнюючи смисл та предметне значення, і визначити, який термін більш точно виражає поняття. Наприклад, “позитивне право” і “спеціальне юридичне право”, “зовнішня форма права” і “джерело права” – різні терміни, які виражають одне і теж поняття за змістом. Який з цих термінів найбільш адекватно виражає юридичне поняття?; 2) проблему неоднозначності (двозначності, багатозначності) деяких юридичних термінів, які використовують у загальній теорії держави і права, зокрема, до таких термінів належать: “право”, “закон”. Неоднозначність визначення цих термінів створює певну плутанину у процесі засвоєння теоретично-правового знання і потребує постійного уточнення їх смислу.

Термін “право” має два значення: широке (соціальне) і вузьке (спеціальне юридичне), відповідно, треба постійно уточнювати, в якому значенні він вживається в тому або іншому контексті.

У процесі логічної операції – визначення поняття “право” в широкому (соціальному) значенні або у вузькому (спеціально-юридичному), – треба точно вказувати рід, під який підпадає це поняття. В юридичній літературі “право” у широкому (соціальному) значенні підпадає під рід “можливості суб’єктів суспільного життя”, у вузькому, спеціально-юридичному значенні – “волеви-

явлення держави” або під рід – “система загальнообов’язкових правил поведінки, що встановлені державою”, або під рід “система правових норм” (19, 25, 32, 33, 37). Якщо розглядати поняття “право” у вузькому (спеціальному юридичному) значенні, то в літературі використовують різні родові поняття для його визначення, що може підмінити його зміст. Наприклад, “позитивне право”, “система правових норм”, “закон”, “нормативно-правовий акт”. Щоб уникнути логічної помилки “підміни поняття”, треба з’ясувати, який із цих термінів більш адекватно виражає поняття “право” у вузькому юридичному значенні, а також правильно визначити обсяг юридичного поняття, тобто точно вказувати сферу його застосування.

У загальній теорії держави і права, як певній системі юридичних понять, усі поняття логічно пов’язані між собою, тому наступним кроком логічного аналізу є перевірка правильності встановлення логічних відношень між поняттями, здійснення логічних операцій над юридичними поняттями та висловлюваннями, виведення одного висловлювання з інших на підставі принципу логічного слідування відповідно до правил, що визначені в логіці. Цей аналіз, а також визначення істинності висловлювань методами символічної логіки пропонуємо зробити студентам за поданими вправами (див. “Логічні вправи”).

Логічні вправи

Тема I. Поняття.

Запитання для самоперевірки

---

1. Що таке поняття?
2. Чи можна ототожнювати “поняття”, “слово”, “термін”?
3. Чи правильно наведене висловлювання у змістовому значенні: “Немає поняття, отже, нема предмета або явища”?
4. У якому значенні використано слово “поняття” у такому висловлюванні: “Ти не маєш поняття, про що кажеш”?
5. Назвіть логічну структуру поняття.
6. Чи змінюється історично зміст і обсяг поняття?
7. Які є логічні операції над змістом поняття?
8. Які є логічні операції над класами (обсягами понять)?

Поняття, слово, термін

- 1.1. Серед перерахованих слів знайдіть поняття:
  - 1.1. Україна;
  - 1.2. Київ;
  - 1.3. юридична наука;
  - 1.4. кодекс;
  - 1.5. цивільне право;
  - 1.6. я;
  - 1.7. населення України;
  - 1.8. громадянин;
  - 1.9. особа “х”;
  - 1.10. правовий звичай;
  - 1.11. Шерлок Холмс;
  - 1.12. джерело права.

- 1.2. Чи виражають наведені слова одне і те ж поняття?
  - 2.1. система правового знання, теорія держави і права;
  - 2.2. позитивне право, об’єктивне юридичне право;
  - 2.3. право, закон;
  - 2.4. правопорядок, суспільний порядок;
  - 2.5. держава, країна;
  - 2.6. правова держава, демократична держава;
  - 2.7. правова система суспільства, система права.

Структура поняття

1. Вказати ознаки, які характеризують наведені предмети і явища та виділити серед них суттєві та необхідні ознаки:
  - 1.1. право як загальне соціальне явище;
  - 1.2. права людини;
  - 1.3. об’єктивне юридичне право.
  - 1.4. правова держава;
  - 1.5. державний режим.
2. Визначити зміст і обсяг таких понять:
  - 2.1. загальна теорія права і держави;
  - 2.2. громадянське суспільство;
  - 2.3. демократичний режим
  - 2.4. державний орган України;
  - 2.5. суб’єкт права;

2.6. правосвідомість.

3. Вказати, чи правильно визначені зміст і обсяг наведених понять:

3.1. депутат Верховної Ради України: зміст – службова особа, яка наділена владними повноваженнями для виконання законодавчих функцій Української держави; обсяг – усі службові особи Верховної Ради України певного скликання;

3.2. населення: зміст – сукупність людей, які проживають на території певної держави і підпорядковані її юрисдикції; обсяг – усі люди, які проживають на території певної держави в даний історичний час;

3.3. форма права: зміст – спосіб внутрішньої організації і зовнішнього вияву правових норм, який має загальнодержавне значення і загальнообов'язковість; обсяг – усі матеріальні і формальні джерела права, які виникли та існують історично.

4. З'ясуйте, які із наведених понять мають логічний зміст і обсяг, а які – фактичний зміст і обсяг:

4.1. сучасна політична система України;

4.2. правова держава;

4.3. держава N, в якій все заборонено законом;

4.4. держава N, в якій все дозволено законом.

5. Які з перелічених імен виражають або загальні, або одиничні, або нульові поняття.

5.1. об'єктивне юридичне право;

5.2. суб'єктивне юридичне право;

5.3. політична партія України;

5.4. п'ята республіка;

5.5. Конституційний Суд України;

5.6. держава, що не має своїх функцій.

6. Які з наведених понять є реєструючими:

6.1. права людини;

6.2. основні права людини;

6.3. державний орган України;

6.4. сучасна унітарна держава.

7. Визначте, до якого виду за змістом та обсягом належать такі поняття:

7.1. форма державного правління;

7.2. закон;

7.3. законність;

- 7.4. громадянство;
- 7.5. демократія;
- 7.6. нормативно-правовий акт України;
- 7.7. Президент США;
- 7.8. законодавство.

8. Яке поняття охоплює наведені групи предметів і явищ?

8.1. орган законодавчої влади України, орган виконавчої влади України, орган судової влади України, контрольно-наглядовий орган України;

8.2. правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий акт, договір з нормативно-правовим змістом;

8.3. цивільне право, кримінальне право, трудове право, сімейне право.

Визначення поняття (дефініція)

1. Зробіть логічний аналіз визначень (дефініцій) понять, які наведені в загальній теорії права та держави, тобто з'ясуйте структуру, вид, спосіб визначення:

1.1. Термін “право” походить від лат. “jus”, що означає справедливість.

1.2. Юридична наука – система знань про об’єктивні закономірності виникнення, розвитку і функціонування права та держави.

1.3. Позитивне право – система нормативно-правових актів, яка створена державою.

1.4. Конституція (від лат. constitutio – устрій) – основний закон держави.

1.5. Конституція – закон, що має найвищу юридичну силу та визначає правові основи взаємодії особи, суспільства та держави.

1.6. Правові відносини – вид суспільних відносин, учасники яких виступають як носії юридичних прав та обов’язків, визначених правовими нормами.

1.7. Кодекс (від лат. Codex – книга) – єдиний законодавчий акт, у якому систематизовані норми, що належать до певної галузі права.

2. Чи правильні наведені визначення? У помилкових визначеннях знайдіть помилку і вкажіть, яке правило дефініції порушено:

- 2.1. Юридична мова – засіб спілкування юристів.
- 2.2. Правильне мислення – це мислення, яке узгоджується з логікою.
- 2.3. Правоздатність – це здатність особи мати юридичні права і нести юридичні обов’язки.
- 2.4. Право – це наука, яка вивчає право та правові відносини.
3. Чи можна вважати наведені приклади визначенням понять? Якщо ні, то поясніть, чому:
  - 3.1. Закон є закон.
  - 3.2. “Держава – це прояв світового духа” (Г. Гегель).
  - 3.3. “Особисте право – якщо об’єктом права були дії, що мали правове значення” (Римське право).
  - 3.4. Свобода – це право на освіту.
  - 3.5. Свобода – це воля в межах закону.
  - 3.6. “Свобода – це можливість робити те, що дозволено за правом” (Римське право).
4. Вкажіть використаний спосіб введення понять у наведених прикладах (опис, характеристика, показ предмета, порівняння):
  - 4.1. Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів (Ст. 20 Конституції України);
  - 4.2. Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького зі словами, затвердженими законом (Ст. 20 Конституції України).

Відношення між обсягами понять

1. Встановіть відношення між наведеними множинами (обсягами) понять і зобразіть їх колами Ейлера:
  - 1.1. орган законодавчої влади України, Верховна Рада України;
  - 1.2. нормативно-правовий акт України, Основний закон України;
  - 1.3. людина, громадянин, фізична особа;
  - 1.4. правова держава, соціальна держава, демократична держава;
  - 1.5. прокуратура, орган юстиції;
  - 1.6. моральна норма, соціальна норма, правова норма;

- 1.7. проект Закону, Закон, законність, порушник Закону;
- 1.8. форма державного правління, республіка, монархія, президентська республіка;
- 1.9. політична система суспільства, держава, політична партія, громадське об'єднання, спортивне товариство;
- 1.10. права людини, обов'язки людини;
- 1.11. звичай, правовий звичай, нормативно-правовий акт.

Узагальнення і обмеження обсягів понять

1. Перевірте правильність узагальнення обсягу наведених понять:

- 1.1. монархія – форма державного правління – форма.
- 1.2. правова система – соціальна система – система.
- 1.3. цивільне право України – галузь права України – галузь права.

2. Перевірте правильність обмеження обсягу наведених понять:

- 2.1. слово – термін – юридичний термін;
- 2.2. право – юридичне право – цивільне право – цивільне право України – діюче цивільне право України;
- 2.3. мова – наукова мова – мова загальної теорії права та держави.

3. Обмежте й узагальніть обсяги таких понять:

- 3.1. гілка влади;
- 3.2. унітарна держава;
- 3.3. Конституція України;
- 3.4. політична партія;
- 3.5. громадська організація;
- 3.6. глава уряду;
- 3.7. юридична наука.

Ділення обсягу поняття (Поділ класу на підкласи). Класифікація

1. Чи співмірні наведені приклади поділу понять:

- 1.1. Власність буває особистою, колективною та державною.
- 1.2. Закони за значенням і місцем у системі законодав-

ства поділяються на конституційні (основні), звичайні (біжучі), надзвичайні.

1.3. Державний режим може бути демократичним чи тоталітарним.

2. У наведених прикладах знайдіть підставу поділу та члени поділу, вкажіть вид поділу:

2.1. Розрізняють монархії обмежені та необмежені; обмежена монархія може бути конституційною та парламентською; з-посеред необмежених монархій виділяють деспотію та абсолютну монархію.

2.2. Право як юридичне явище поділяється на об'єктивне юридичне право та суб'єктивне юридичне право.

2.3. Розрізняють матеріальні і формальні форми (джерела) права.

3. Перевірте правильність поділу понять. Вкажіть, яку логічну помилку було допущено і яке правило поділу понять порушено:

3.1. Закони бувають об'єктивними, юридичними, соціальними та логічними.

3.2. За історичним типом виділяють держави рабовласницьку і феодальну.

3.3. Люди можуть бути правослухняними і правопорушниками.

4. Вкажіть, у яких прикладах є логічна операція поділу обсягу поняття (множини), а де розчленування цілого на частини:

4.1. Згідно з правовим положенням, у складі населення розрізняють: громадян конкретної держави, іноземців, осіб без громадянства, осіб, які мають подвійне громадянство (Міжнародне право).

4.2. Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України (Ст.148 Конституції України).

4.3. Державний режим буває демократичним і недемократичним (тоталітарним).

4.4. Кодекс Юстиніана складається з 12 книг, кожна з яких поділяється на титули зі своєю назвою.

5. Зробіть дихотомічний поділ обсягу наведених понять:

5.1. юридичний закон;

5.2. держава.

6. Зробіть поділ обсягу наведених понять за функціональними ознаками:

- 6.1. принципи об'єктивного юридичного права;
- 6.2. орган держави;
- 6.3. права і свободи особи.

7. Назвіть критерії (ознаки), за якими класифікуються правовідносини:

- а) прості та складні;
- б) загальні та конкретні;
- в) конституційні, адміністративні, цивільно-правові, земельні, трудові, фінансові тощо.

8. Зробіть класифікацію наведених понять:

- 8.1. галузь права;
- 8.2. держава.

Евристичні завдання

1. У теорії держави і права введено багато термінів для позначення державно-правових явищ і процесів. Знайдіть такі терміни, які позначають одне і теж поняття.

2. У системі загальної теорії держави і права знайдіть поняття, які перебувають у відношеннях тотожності, підпорядкування, перехрещення, співпідпорядкування, протилежності і суперечності між собою і зобразіть їх коловими схемами.

3. У системі загальної теорії держави і права відшукайте поняття, які визначають специфіку: а) держави як організації політичної влади; б) права як юридичного явища; в) права як загальносоціального явища.

4. Знайдіть поняття, які будуть родовими щодо наведених:

- 4.1. основні права людини.
- 4.2. демократичний режим.
- 4.3. цивільне право.

5. Знайдіть поняття, які будуть видовими щодо наведених:

- 5.1. юридична наука;
- 5.2. галузь права.
- 5.3. орган держави;
- 5.4. соціальна норма.

6. У загальній теорії держави і права відшукайте приклади логічних операцій поділу обсягу юридичного поняття, класифікації та розчленування цілого на його складові частини.

1. Що таке висловлювання?
2. Які є види простих висловлювань?
3. Які відношення між простими атрибутивними висловлюваннями за “логічним квадратом”?
4. Назвіть види складних висловлювань?
5. Як встановлюють істинність складних висловлювань?
6. Що таке багатомісний предикат?

Логічні вправи

Істинність висловлювань

1. Визначте, скільки значень істинності (два або $n > 2$) мають наведені висловлювання:

1.1. Усі адвокати – юристи.

1.2. Деякі держави є республіками за формою державного правління.

1.3. Можливо, в майбутньому держави, як організації політичної влади, не буде.

1.4. Усі громадяни України мають право на освіту.

2. Визначте, яке з наведених висловлювань має значення істинності в юридичному контексті:

2.1. Закон зворотної сили не має.

2.2. Усі закони можна тлумачити.

2.3. Деякі терміни не мають свого денотату.

2.4. Деякі логічні помилки роблять свідомо.

2.5. Усі норми права, що закріплені в Конституції України, є нормами прямий дії.

3. Визначте, яке значення істинності – логічне (L – істинне) або фактичне (F – істинне) мають наведені висловлювання:

3.1. Україна є правовою державою де-юре.

3.2. Україна є правовою державою де-факто.

3.3. Державна влада в країні здійснюється або шляхом дотримання основних прав людини або шляхом порушення основних прав людини.

3.4. Деякі сучасні держави є демократичними за державним режимом.

3.5. Якщо особа Р. порушила Закон, то її притягають до юридичної відповідальності.

4. На підставі визначення логічної форми наведених висловлювань перетворіть хибне висловлювання в істинне за значенням істинності:

4.1. Усі юристи досконало знають закони.

4.2. Усі люди порушують закони суспільного життя.

4.3. Жодний водій не порушує правил дорожнього руху.

Прості висловлювання

1. Визначте вид простих висловлювань:

1.1. В Україні законодавчо закріплене єдине громадянство” (Ст. 4 Конституції України).

1.2. “Усі судді підпорядковуються лише закону” (Ст. 129 Конституції України).

1.3. Немає безпричинних юридичних явищ та процесів.

1.4. “Пізніше складений заповіт відмінняє попередній”.

1.5. “Гай – батько римського права”.

1.6. Юридичне право є у всіх сучасних країнах світу.

1.7. Держава існувала не завжди.

1.8. Право як загальносоціальне явище виникло раніше ніж держава.

2. Визначте структуру простих атрибутивних висловлювань і запишіть їх символічно:

2.1. “Україна є республікою” (Ст. 5 Конституції України).

2.2. Усі договори є правовими діями.

2.3. Жодний юридичний закон не має зворотної сили.

3. Визначте якість і кількість атрибутивних висловлювань та розподіл термінів у них і запишіть відповіді символічно:

3.1. Деякі держави є федеративними за державним устроєм.

3.2. Галузь права є складовою частиною системи права.

3.3. Людина є носієм певного рівня правосвідомості.

3.4. Правосуддя здійснюють професійні судді.

4. За допомогою “логічного квадрата” визначте відношення між наведеними висловлюваннями:

4.1. Усі держави мають свої символи державності. Жодна держава не має своїх символів державності.

4.2. Деякі закони мають вищу юридичну силу. Жодний закон не має вищої юридичної сили.

4.3. Соціальна сутність держави історично змінюється. Соціальна сутність держави історично не змінюється.

4.4. Деякі сучасні держави за формою правління є парламентсько – президентськими республіками. Деякі сучасні держави за формою правління не є парламентсько – президентськими республіками.

5. За допомогою “логічного квадрата” виведіть висловлювання, протилежні, суперечливі і підпорядковані наведеним та встановіть їх істинність.

5.1. Усі держави виконують певні функції в суспільстві.

5.2. Деякі джерела права не належать до правових.

Складні висловлювання

1. Наведені приклади кон’юнктивних висловлювань запишіть символічно, тобто мовою логіки висловлювань, і встановіть їх значення істинності за таблицею істинності.

1.1. Усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах.

1.2. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

1.3. Офіційними джерелами опублікування нормативно-правових актів України є журнал “Офіційний вісник України” і газета “Урядовий кур’єр”.

2. Серед наведених прикладів диз’юнктивних висловлювань знайдіть сильну(строгу) і слабку(нестрогу) диз’юнкції, запишіть їх символічно і встановіть їх значення істинності за таблицею істинності.

2.1. “Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільнообраних представників” (Загальна декларація прав людини).

2.2. Деякі юридичні закони за часом функціонування є постійними або тимчасовими.

2.3. “Будь-яке зобов’язання виникає або з договору або з правопорушення” (Римське право).

3. У наведених прикладах імплікативних висловлювань вкажіть антецедент і консеквент, запишіть висловлювання символічно і визначте їх значення істинності за таблицею істинності.

3.1. Юридичну силу нормативно-правовий акт має тоді, коли виникають юридично обов’язкові наслідки.

3.2. Певний текст має юридичний смисл, коли він за змістом виражає норму права.

3.3. Якщо людина має права, то вони повинні бути закріплені в певних юридичних документах.

4. З'ясуйте, коли консеквент В строго слідує з антецеденту А.

4.1. Якщо людина дотримується норм права, то вона правослухняна.

4.2. Якщо держава є правовою де-факто, то в ній реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав людини.

4.3. Якщо шукаєте, то знайдете.

4.4. “Якщо гримлять гармати, то закон мовчить” (Римське право).

4.5. Якщо закон діє в державі, то усі люди живуть добре і щасливо.

4.6. Якщо підприємство не сплатило податок державі, то податкова інспекція накладає штрафні санкції.

5. Наведено два простих висловлювання:

“Держава N має свою систему права” (A); “Держава N є демократичною”(B).

Побудуйте із цих двох простих складні висловлювання за формулами логіки висловлювань: $A \wedge B$; $A \perp B$; $A \rightarrow B$; $A \equiv B$ і з'ясуйте їх значення істинності за таблицею істинності.

6. Визначте значення істинності наведених еквівалентних висловлювань за таблицею істинності.

6.1. Якщо і тільки якщо громадяни є юридично рівноправними, то лише тоді виникає право.

6.2. Якщо і тільки якщо вина підсудного доведена судом, то до нього застосовують покарання.

6.3. Тільки держава має право встановлювати юридичні норми, тобто загальнообов'язкові для усіх громадян правила поведінки.

6.4. Якщо і тільки якщо держава захищає інтереси усього населення країни, то усі інші політичні організації захищають інтереси окремих верств населення країни.

7. Визначте тип логічного зв'язку в наведених складних висловлюваннях і запишіть його символічно, тобто мовою логіки висловлювань:

7.1. “Незнання закону не є виправданням, але незнання факту є виправданням” (Римське право).

7.2. З появою держави і права в суспільстві виникають нові види суспільних відносин: політичні та правові.

7.3. У президентській республіці президент обирається всенародно або за особливою процедурою.

7.4. “Де закінчується закон, починається тиранія, якщо закон порушено на шкоду іншому” (Дж. Локк)

8. Вкажіть необхідні та достатні умови у наведених висловлюваннях.

8.1. Усування причин та умов, які сприяють виникненню злочинності, є... умовою для ліквідації злочинності.

8.2. Цілеспрямована, чітка і досконала робота органів внутрішніх справ є... гарантією законності.

8.3. Правова культура громадян України є ... умовою для закріплення законності в державі.

8.4. Дотримання законів логіки є... умовою досягнення істини та забезпечення правильності розумової діяльності людини.

Предикати як логічні функції

1. Вкажіть, який предикат (одномісний чи багатомісний) міститься у висловлюваннях :

1.1. Усі правовідносини між фізичними та юридичними особами закріплюються договором.

1.2. “х” – позивач до ” у”.

1.3. Якщо А і В – події, що мають правове значення, то подія А відбувалася раніше, ніж подія В.

1.4. Кожна держава має свої символи державності.

1.5. “Один очевидець вартий десяти тих, що чули” (Римське право).

1.6. Юрист У. досконало знає закони.

2. Визначте вид багатомісного предикату і запишіть висловлювання мовою логіки предикатів.

2.1. Право як загальносоціальне явище виникло раніше від держави.

2.2. “х” правонаступник “У” і “Z”.

2.3. Юрист А. знає закони більш досконало, ніж юристи В і С.

2.4. Особа А. боржник особи В., а особа В. боржник особи С.

3. Назвіть суб'єктів правовідносин у наведених прикладах:

3.1. договір між індивідом і державою (за Гегелем);

- 3.2. договір купівлі-продажу;
- 3.3. договір найму праці;
- 3.4. договір шлюбу;
- 3.5. договір доручення;
- 3.6. договір між державами.

4. З'ясуйте, чи мають наведені приклади правовідносин властивості рефлексивності, симетричності, транзитивності.

- 4.1. X позивач до У.
- 4.2. X правонаступник У.
- 4.3. X. співучасник злочину з У.

Квантори

1. Запишіть наведені висловлювання, використовуючи символи кванторів:

- 1.1. Усі юристи мають спеціальну юридичну освіту.
- 1.2. Деякі норми права потребують удосконалення.
- 1.3. Кожний злочинець повинен бути покараним.
- 1.4. Кожен, хто працює, має право на відпочинок.
- 1.5. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості.
- 1.6. Кожна людина, яка поважає юридичні закони і дотримується їх, не скоїть злочину.

Модальні висловлювання

1. Визначте тип модальності:

- 1.1. “Індивід повинен знати закони” (Г. Гегель. Філософія права).
- 1.2. Необхідно, щоб усі закони, що були прийняті Верховною Радою України, діяли в Україні.
- 1.3. Люди повинні виконувати свої обов'язки перед суспільством і державою.
- 1.4. Виникнення держави і права було історично необхідним.
- 1.5. Необхідно дотримуватися законів суспільного життя.
- 1.6. Нормативно-правовий акт набуває юридичної сили з моменту його опублікування в офіційних джерелах.

2. Запишіть мовою алетичної логіки такі висловлювання:

- 2.1. Необхідно, щоб усі громадяни України були рівними перед Законом.

2.2. Неможливо, щоб держава N була демократичною і не-демократичною.

2.3. Можливо, деякі нормативно-правові акти вже втратили свою чинність у державі А.

3. Яка необхідність – логічна чи онтологічна (фактична) діє під час аналізу правової норми?

4. Вкажіть, які аспекти правовідносин виражають алетичні модальності – “необхідно”, “можливо”, “неможливо”, “дійсно”? Які аспекти правовідносин виражають деонтичні модальності – “обов’язково”, “дозволено”, “заборонено”? Чи можна замінити алетичні модальності деонтичними і навпаки в системі права?

5. Вкажіть, які із наведених висловлювань є нормами:

5.1. Сім раз відмір, один раз відріж.

5.2. Думай тихо, працюй скоро.

5.3. “Законам підкоряйся” (Хілон).

5.4. Не поспішай у дорозі!

5.5. Мовою не випереджуй думку.

5.6. Помилятися може кожен.

5.7. Треба інколи іти на компроміс.

5.8. Треба дотримуватися законів суспільного життя.

6. Назвіть вид норми: команда, правило, власна норма:

6.1. “Роби так”.

6.2. “Водій, не порушуй правила дорожнього руху!”

6.3. “Не роби зла іншому”.

6.4. “Не кради”.

6.5. “Живи чесно”.

6.6. Люди повинні виконувати свої обов’язки перед суспільством і державою.

6.7. Поважайте один одного.

6.8. Діти повинні турбуватися про своїх батьків, не забувати їх.

7. Визначте, яка норма, моральна чи правова (юридична) сформульована в наведених висловлюваннях.

7.1. “Не плюй в криницю – доведеться води напитися”.

7.2. Особа, яка перебуває під слідством, зобов’язана з’явитися до слідчого за першим викликом.

7.3. Батьки зобов’язані утримувати дітей до їх повноліття.

7.4. Треба берегти природу.

7.5. Особи, які порушили закон про охорону природи, повинні бути притягнені до відповідальності.

7.6. Водієві забороняється керувати транспортним засобом у нетверезому стані.

7.7. “Не убий”.

7.8. Підприємець зобов’язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати прав та інтересів громадян, підприємств, організацій і держави, що охороняються законом.

8. Чи може бути нормою висловлювання, яке одночасно трактують: “І можна, і не можна”, “заборонено і не заборонено”?

9. Скільки значень істинності (два: “і” або “х”) або ($n > 2$) можна надати висловлюванням з алетичними та деонтичними модальностями в системах теоретико – правового знання?

Запитання і відповіді

---

1. З’ясуйте структуру і вид наведених запитань:
  - 1.1. Хто є суб’єктом права?
  - 1.2. Чи історично змінюються функції держави?
  - 1.3. Що є джерелом цивільного права?
  - 1.4. Якими об’єктивними чинниками зумовлене виникнення держави і права?
  - 1.5. Що змінюється, розвивається швидше: система права чи система законодавства?
2. Серед поданих запитань визначте проблемне:
  - 2.1. Чи завжди існувала держава?
  - 2.2. Чи буде держава існувати завжди?
  - 2.3. Чи втрачає сучасна національна держава свою суверенність у зв’язку з глобалізацією соціального світу?
  - 2.4. “Чи допустимо знищувати злочинство, вбиваючи злочинців?” (Б.Паскаль)
  - 2.5. “Природа чи Закон лежить в основі права?” (Цицерон).
  - 2.6. Чи можна злочинними методами боротися зі злочинністю?
3. Чи коректно сформульоване запитання? Якщо ні, то вкажіть, яке правило логіки порушено:
  - 3.1. Що таке правова логіка?
  - 3.2. Чи можна уявити собі право як спеціальне юридичне явище без його термінологічно-мовного оформлення?
  - 3.3. Чи може особа мати права і не мати юридичних обов’язків?

- 3.4. Чи може держава мати суверенну владу і в той самий час бути залежною від інших держав?
- 3.5. Що первинне в позитивному праві? Об'єктивне право чи суб'єктивне право?
- 3.6. Коли виникли закони?
4. Чи логічні відповіді на поставлені запитання:
- 4.1. Яке запитання є логічно правильним (коректно сформульованим)?
 Це запитання, на яке можна дати істинну відповідь.
- 4.2. Для чого встановлені правові норми?
 а) для правового регулювання суспільних відносин;
 б) для впливу на поведінку людей.
- 4.3. Що таке правовий нігілізм?
 – Все заперечувати.
- 4.4. Які є шляхи формування права?
 – Безмежні.
- 4.5. Які є способи виникнення права в процесі формування держави?
 – Західний, східний, африканський, латиноамериканський.
- 4.6. Яка із теорій передбачає, що право створене державою?
 – Соціологічна.
- 4.7. Які є гарантії прав і свобод громадян у державі N?
 – Ніяких гарантій.
5. На поставлені запитання дайте логічну відповідь, щоб вона була істинною.
- 5.1. Чи є в наш час у світі суспільство, в якому б не було держави і права?
- 5.2. Внаслідок чого нормативно-правові акти втрачають свою чинність?
- 5.3. Які функції в суспільстві виконує держава?

Евристичні завдання

1. В Основному Законі України знайдіть висловлювання з деонтичними модальностями, тобто зобов'язуючими, дозволяючими, забороняючими нормами і визначте логічно необхідні зв'язки між ними. Побудуйте “логічний квадрат” для цих модальностей.

2. Наведіть власні приклади імплікативних висловлювань з юридичним змістом у таких варіантах:

- а) Із істинного А слідує істинне В.
- б) Із істинного А слідує хибне В.
- в) Із хибного А слідує хибне В.

3. Інтерпретуйте наведені формули алетичної логіки, тобто побудуйте висловлювання з алетичними модальностями і надайте їм значення істинності.

- а) $\Box A \perp \neg \Box \neg A$.
- б) $\Diamond A \neg \Diamond A$.
- в) $\Box A \rightarrow \Diamond A$.
- г) $\Diamond A \neg \Diamond \neg A$.

4. Наведіть власні приклади висловлювань з алетичними та деонтичними модальностями із галузі права і надайте їм значення істинності.

5. На підставі наведеного висловлювання “Необхідно усім юристам добре знати Закони”, за допомогою “логічного квадрата” для алетичних модальностей виведіть висловлювання з модальностями “не необхідно”, “можливо”, “неможливо” та надайте їм значення істинності.

6. Наведіть власні приклади проблемних запитань із галузі теорії держави і права.

Тема III. Закони логіки

Запитання для самоперевірки

-
1. Назвіть основні риси правильного мислення.
  2. Що таке логічний закон?
  3. Дайте характеристику кожному з основних логічних законів.
  4. Які помилки виникають у разі порушення законів логіки?
  5. З'ясуйте методологічне значення законів логіки у процесі засвоєння науково-правового знання.
  6. Чи достатньо дотримуватися законів логіки, щоб здобути істинне знання?
  7. Чи досить порушити закон логіки, щоб здобути хибне знання?

Закон тотожності

1. З'ясуйте, чи будуть порушені вимоги закону тотожності у випадку ототожнення змісту таких понять:

- 1.1. незалежна держава, суверенна держава;
- 1.2. законність, правопорядок;
- 1.3. система права, система законодавства.
- 1.4. закон, норма права.
- 1.5. державна влада, політична влада.
- 1.6. зовнішня форма права, джерело права.
- 1.7. заборонено законом, обмежено законом.
- 1.8. діюче право; право, яке викладено в текстах нормативно-правових актів;
- 1.9. юридичний закон; нормативний закон, створений державою.

2. Чи можна розглядати наведені висловлювання як рівнозначні:

- 2.1. Правове становище людини історично змінюється. Правовий статус людини історично змінюється.
- 2.2. Дозволено все, що не заборонено законом. Дозволено все, що не обмежено законом.
- 2.3. У правовій державі повинна бути юридична рівність громадян. У правовій державі повинна бути фактична рівність громадян.
- 2.4. Парламент держави Н. ухвалив закон про індивідуальну власність на землю. Парламент держави Н. ухвалив закон про приватизацію землі.

Закон несуперечності

1. Чи сумісні з законом несуперечності такі поняття:

- 1.1. юридичний термін, що немає юридичного смислу.
- 1.2. юридичне поняття, що немає обсягу.
- 1.3. закон, що немає юридичної сили.
- 1.4. законність, яка незабезпечена системою гарантій.
- 1.5. правова держава, в якій не дотримуються прав і свобод людини.

2. З'ясуйте, чи можуть бути водночас істинними такі пари висловлювань:

- 2.1. Деякі органи влади мають право видавати закони. Деякі органи влади мають право видавати накази та інструкції.

2.2. Не кожний орган держави має повноваження на видання нормативних актів. Всі органи держави мають повноваження на видання нормативно-правових актів.

2.3. Політика держави охоплює усі сфери життєдіяльності суспільства. Є такі сфери життєдіяльності суспільства, які не охоплені політикою держави.

2.4. Будь-яке юридичне право завжди має свої джерела. Не кожне юридичне право має своє джерело.

3. Визначте, про яку суперечність (об'єктивну або суб'єктивну) йдеться у прикладах:

3.1. Суперечність між “старим” і “новим” законами, коли “старий” закон втрачає свою чинність.

3.2. Суперечність між Конституцією держави і Указами Президента держави.

3.3. Суперечність між “Декларацією прав людини” і порушеннями прав людини в окремій країні.

3.4. Суперечність між правами та обов'язками особи (особа знає права, але не виконує обов'язків, передбачених законом).

4. Чи є внутрішня суперечність у наведених міркуваннях?

4.1. “Не можна сказати, що в державі N закони не діють, але громадяни держави N стверджують, що вони не діють”.

4.2. “Політичний курс політика А. приносить велику шкоду нашій державі, але його стратегічний курс в цілому правильний”

4.3. Ніхто не може бути вище закону, але воля народу вище закону.

4.4. Закон для нас не указ, але ми працюємо у правовому полі.

4.5. Деякі права людини не передбачають обов'язків.

4.6. Не заборонено Законом, але і не дозволено Законом.

4.7. Рівень демократизації нашого суспільства значно підвищився, але водночас зріс рівень злочинності.

4.8. Ця угода суперечить Закону, але вона є дійсною.

Закон виключення третього

1. Визначте, до яких з наведених пар понять можна застосувати закон виключення третього:

1.1. Законність, беззаконність.

- 1.2. Чинний закон, нечинний закон.
- 1.3. Правляча партія, опозиція.
- 1.4. Правова норма, моральна норма.
- 1.5. Моральний осуд, правовий осуд.
- 1.6. Соціально однорідне суспільство. Соціально неоднорідне суспільство.

2. Знайдіть у поданих висловлюваннях поняття, до яких застосовується закон виключення третього і запишіть ці висловлювання символічно.

- 2.1. Закон у державі є або чинним або нечинним.
- 2.2. Щоб роззброюватися, треба спочатку добре озброїтися.
- 2.3. Усе, що не заборонено законом, дозволено.
- 2.4. Старе і нове – все поряд і все в протиборстві.
- 2.5. Або це в наших силах, або ні.

3. Чи можуть бути водночас хибними такі висловлювання:

3.1. Усі діючі нормативно-правові акти України систематизовані. Жодний діючий нормативно-правовий акт України не систематизований.

3.2. Правове виховання впливає на рівень правосвідомості громадян. Немає ніякого впливу правового виховання на правосвідомість громадян.

3.3. Кожна галузь суспільних відносин регулюється нормами права. Деякі галузі суспільних відносин не регулюються нормами права.

Закон достатньої підстави

1. Чи є перше висловлювання достатньою підставою для другого у наведених прикладах?

1.1. У державі Н. відповідно до Конституції главою уряду є Президент. Держава Н. є президентською республікою.

1.2. У державі Н. діють закони. Усім громадянам держави Н. треба дотримуватися законів.

1.3. Певні правові норми є дозволяючими. Мені все дозволено.

1.4. У Конституції держави Н. де-юре визначено, що вона є правовою. Держава Н. де-факто є правовою.

Логічний аналіз текстів

1. Які логічні закони лежать в основі наведених висловлювань?

1.1. “Формулювання Законів повинні для всіх людей означати одне і теж” (Ш. Монтеск’є).

1.2. “Закон повинен бути точним” (Римське право).

1.3. Неможливо, щоб Закон мав і не мав юридичної сили.

2. Чи є суперечність у міркуванні?

“Загальне правило таке: “Норма права зворотної сили не має. “Але бувають винятки, скажімо у кримінальному, адміністративному законодавстві. Наприклад, якщо нормативний акт, прийнятий після скоєння правопорушення, пом’якшує чи звільняє від юридичної відповідальності, то акт має зворотну силу, а якщо встановлює чи обтяжує, то така норма (чи акт) зворотної сили не має” (32, с. 106).

3. Чи є суперечність у статті 42 Конституції України?

У ст. 42 Основного Закону України сформульоване право громадян України на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (“Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом”), і цією ж нормою вказано на обмежене здійснення підприємницької діяльності певними категоріями громадян (“Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом”) (17).

Евристичні завдання

1. У загальній теорії держави і права знайдіть висловлювання, в яких є терміни, до яких можна застосувати закон тотожності, закон несуперечності, закон виключення третього, закон достатньої підстави.

2. Доберіть поняття, яке буде тотожним за змістом поданим:

2.1. Конституція України.

2.2. Система правових норм.

2.3. Закон.

1. Що таке умовивід?
2. У чому полягає принцип логічного слідування в умовиводах?
3. Які є види умовиводів?
4. На підставі яких правил будуються умовиводи логіки висловлювань?
4. На підставі яких логічних операцій можна зробити безпосередній висновок?
5. На підставі яких правил будують простий категоричний силогізм?
6. Що таке імовірність? Які є види імовірності?
7. Які є види індукції та аналогії?
8. Назвіть логічні помилки в індуктивних умовиводах та в умовиводах за аналогією?

Умовиводи логіки висловлювань

1. Визначте, за яким правилом логіки висловлювань побудовані подані умовиводи. Запишіть їх символічно і перевірте правильність виведення висновку із поданих засновків:

1.1. За формою правління сучасні держави можуть бути або президентськими, або президентсько-парламентськими, або парламентсько-президентськими республіками, або парламентською монархією. Англія за формою правління не є ні президентською, ні президентсько-парламентською, ні парламентсько-президентською республікою. Отже, Англія є парламентською монархією.

1.2. Історичними видами державного правління є монархія або республіка. Держава N за видом державного правління є республікою. Отже, держава N не є монархією.

1.3. Усі юридичні закони за часом функціонування є або постійно діючі або тимчасово діючі. Основний Закон держави не є тимчасово діючим. Отже, Основний Закон держави є постійно діючим.

2. У якому із варіантів правильно зроблено висновок з поданого умовного засновку. Запишіть символічно процес виведення і перевірте його правильність.

Якщо в державі юридичними засобами реально забезпечена охорона і захист основних прав людини, то вона є правовою.

1. У державі N юридичними засобами забезпечене реальне виконання, охорону і захист основних прав людини. Отже, держава N є правовою.

2. У державі N не забезпечене юридичними засобами реальне виконання, охорону і захист основних прав людини. Отже, держава N не є правовою.

3. Держава N є правовою. Отже, в державі N забезпечено юридичними засобами реальне виконання, охорону і захист основних прав людини.

4. Держава N не є правовою. Отже, у державі N не забезпечена юридичними засобами реальна охорона і захист основних прав людини.

Умовиводи логіки предикатів

Безпосередні умовиводи

1. Зробіть перетворення наведених висловлювань.
  - 1.1. Держава існувала не завжди.
  - 1.2. Деякі сучасні держави за формою правління є парламентськими республіками.
  - 1.3. Деякі норми права не є нормами прямої дії.
2. Зробіть обернення запропонованих висловлювань.
  - 2.1. Усі норми права викладені у статтях нормативно-правових актів.
  - 2.2. Деякі держави за державним устроєм є федеративними.
  - 2.3. Жодний нормативно-правовий акт не має неюридичної сили.
  - 2.4. Деякі закони не діють у державі N.
3. Зробіть протиставлення предикатів:
  - 3.1. Усі юридичні науки мають прикладне значення.
  - 3.2. Усі держави володіють суверенною владою.
  - 3.3. Деякі закони мають вищу юридичну силу.
  - 3.4. Деякі держави не є демократичними.
4. На підставі поданих засновків зробіть безпосередні висновки за допомогою логічних операцій перетворення, обернення та протиставлення предикатів.
  - 4.1. Законність у державі забезпечується системою гарантій.
  - 4.2. Юридичне право регулює усі сфери суспільних відносин.

5. Перевірте правильність безпосередніх умовиводів.

5.1. Якщо закон виражає необхідні зв'язки між предметами і явищами, то випадкові зв'язки не виражають закон.

5.2. Усі нормативно-правові акти діють у часі. Отже, усе, що діє в часі, є нормативно-правовим актом.

5.3. Деякі юристи не знають добре законів. Отже, той, хто не знає добре законів, є юристом.

5.4. Жодне моральне відношення не є правовим. Отже, деякі неправі відношення є моральними.

6. Визначте структуру простого категоричного силлогізму, встановіть фігуру, модуси, перевірте їх правильність на підставі правил засновків, термінів та правил фігур силлогізму.

6.1. Правова норма не є моральною нормою. “Не кради” є правовою нормою. Отже, “Не кради” не є моральною нормою.

6.2. Усі громадяни України мають права та обов'язки. Н. – громадянин України. Отже, Н. має права та обов'язки.

6.3. Усі суб'єкти правовідносин є носіями юридичних прав та обов'язків. Фізична особа є суб'єктом правовідносин. Отже, фізична особа є носієм юридичних прав і обов'язків.

6.4. Правові норми є різновидом соціальних норм. Соціальні норми регулюють поведінку людей у суспільстві. Отже, правові норми регулюють поведінку людей у суспільстві.

6.5. У державі гарантії прав та свобод громадян забезпечуються юридичними законами. У державі N гарантії прав і свобод громадян забезпечуються економічними механізмами. Отже, в державі N гарантії прав і свобод громадян не забезпечуються юридичними законами.

7. На підставі поданих термінів побудуйте категоричний силлогізм, перевірте його правильність.

7.1. Громадянин України. Право на правову допомогу. Громадянин Л.

7.2. Заборонене законом діяння. Юридична відповідальність. Забруднення навколишнього середовища.

8. Відтворіть наведені ентими в повний силлогізм, перевірте їх правильність.

8.1. Право на охорону здоров'я є нормою прямої дії, оскільки воно закріплене в Конституції України,

8.2. Кримінальне право входить в систему права певної держави, оскільки воно є галуззю права.

Імовірнісні умовиводи

Поняття імовірності.

1. Визначте вид імовірності у таких прикладах:

1.1. У лотереї є p білетів, серед них – n – таких, що виграють.

1.2. На вулиці падає дощ. Можливо, трапиться дорожньо-транспортна пригода.

1.3. Дуже імовірно, що цей злочин скоїла особа П., яка раніше була засуджена за аналогічний злочин.

2. Вкажіть, у якому з варіантів зроблено необхідний, а в якому імовірнісний висновок.

2.1. У державі N цілеспрямовано здійснюється правове виховання громадян.

а) У громадян держави N формується висока правова культура.

б) Усі громадяни держави N будуть дотримуватись норм права.

2.2. Особа P . є носієм суб'єктивного юридичного права.

а) Особа P . може реалізовувати основні права, які гарантовані державою.

б) Особа P . реалізує своє право на освіту.

2.3. Громадянин S . порушив певну правову норму.

а) Громадянин S . нестиме передбачену законом юридичну відповідальність.

б) Громадянин S . не знав про цю правову норму.

2. На підставі поданих висловлювань зробіть логічно необхідний та імовірнісний висновки.

2.1. Цей нормативно-правовий акт втратив свою чинність на території України.

2.2. Міжнародно-правові акти поширюють свою чинність на усі країни світу.

2.3. Особа P . має правовий статус.

3. Чи можна зробити наведені висновки шляхом повної індукції.

3.1. Усі нормативно-правові акти поступово втрачають свою чинність.

3.2. Усі нормативно-правові акти України узгоджені з Міжнародно-правовими актами.

3.3. Усі сучасні європейські держави є державами соціально-демократичної орієнтації.

4. На підставі наведених фактуальних висловлювань сформулюйте висновок і назвіть умови, за яких збільшиться ступінь його істинності.

4.1. У Конституції ФРН де-юре закріплено, що ФРН є правовою державою.

У Конституції України де-юре закріплено, що Україна є правовою державою.

У Конституції Польщі де-юре закріплено, що Польща є правовою державою.

Отже,...

4.2. Україна є унітарною державою. Франція є унітарною державою.

Отже,...

5. В чому полягає сутність аналогії права та аналогії закону?

Евристичні завдання

1. Побудуйте власні приклади складних умовиводів за правилами логіки висловлювань, запишіть їх символічно і перевірте їх правильність.

2. Інтерпретуйте формули логіки висловлювань, тобто побудуйте умовивід із юридичним змістом, формальна структура яких була б адекватною цим формулам:

2.1. $((A \perp B, \neg A)) \rightarrow B$

2.2. $(A \rightarrow B, A) \rightarrow B$

2.3. $((A \rightarrow B), B \rightarrow A) \rightarrow A \equiv B$

3. На підставі засновку “Якщо держава є правовою, то у ній забезпечуються права і свободи усіх громадян” побудуйте умовно-категоричний силіогізм за такими формулами:

а) $A \rightarrow B$

A

B

б) $A \rightarrow B$

B

A

в) $A \rightarrow B$

$\neg A$

 $\neg B$

г) $A \rightarrow B$

$\neg B$

 $\neg A$

Перевірте правильність виведення висновку із поданого засновку за правилами “модус поненс” і “модус толленс”.

4. Побудуйте власні приклади простого категоричного силігїзму за однією із 4-х фігур категоричного силігїзму і перевірте їх правильність.

5. На підставі даних висловлювань зробіть логічно необхідний та імовірнісний висновок:

5.1. Міжнародні правові акти чинні в усіх країнах світу.

5.2. У державі N немає гарантій забезпечення основних прав та свобод громадян.

5.3. Самовиховання є одним із засобів формування правової культури людини.

Тема Y. Доведення та спростування

Запитання для самоперевірки

---

1. Що таке доведення і спростування?
2. Назвіть структурні елементи доведення і спростування та охарактеризуйте їх.
3. Які є правила доведення та спростування?
4. Які логічні помилки трапляються у разі порушення правил доведення та спростування?
5. Чи є такі тези (положення), які не можна ні довести, ні спростувати?

Структура доведення та спростування

1. Знайдіть у наведених прикладах тезу, аргумент і демонстрацію та визначте вид доведення:

1.1. Право як сукупність об'єктивного і суб'єктивного юридичного явища виникає разом із виникненням держави. Держава створюється на базі розвитку економічних відносин, розподілу праці, утворення соціально неоднорідного суспільства, і тому право потрібно для регулювання суспільних відносин та встановлення правопорядку.

1.2. Всі громадяни України мають право на охорону свого здоров'я. N є громадянином України. Отже, N має право на охорону свого здоров'я.

2. Визначте структуру і спосіб спростування у наведеному міркуванні. Формалізуйте процес спростування тези.

Держава N не є правовою. Якщо держава N не є правовою, то в ній не дотримуються прав та свобод громадян, простежується дискримінація з боку влади. Але громадяни держави N наділені всіма правами та свободами, що забезпечені Конституцією і реалізують їх у життєдіяльності. Отже, неправильно, що держава N не є правовою. Отже, держава N є правовою.

3. Які з наведених висловлювань є тезою, фактом, висновком:

3.1. Політична система суспільства історично змінюється.

3.2. Статті Конституції України є нормами прямої дії.

3.3. Права як юридичного явища немає поза державою.

3.4. Держава N є демократичною.

4. Знайдіть серед поданих висловлювань аксіому:

4.1. Тільки державна влада має ознаки суверенітету.

4.2. Основним джерелом права є звичай і закон.

4.3. Нормативно-правові акти інших держав не поширюють свою чинність на територію України.

4.4. Форму державного правління у державі N треба змінювати.

4.5. Незнання законів не звільняє суб'єктів права від юридичної відповідальності.

4.6. Норми права регулюють усі сфери суспільних відносин.

5. Визначте, які із тез потребують доведення, а які спростування:

5.1. Не обов'язково дотримуватися законів у своїй життєдіяльності.

5.2. Держава N. є правовою де-факто.

5.3. Виникнення держави та права було зумовлене об'єктивними факторами розвитку суспільства.

5.4. Право як юридичне явище не залежить від економіки та політики.

5.5. Суспільна думка не впливає на внутрішню та зовнішню політику держави.

5.6. Кожна держава формує свою систему права.

6. Яке із наведених висловлювань може бути аргументом у доведенні і спростуванні.

6.1. Це визначення юридичного поняття(дефініція) є тавтологічним.

6.2. Держава не існувала завжди.

- 6.3. Цей законопроект є недосконалим.
- 6.4. Деякі держави є республіками за формою правління.
- 7. Доведіть істинність наведених тез, використовуючи дедуктивну форму обґрунтування.
  - 7.1. Цей нормативно-правовий акт втратив свою чинність на території України.
  - 7.2. Україна є суверенною, незалежною державою.
  - 7.3. Законність в Україні повинна забезпечуватися системою гарантій.
- 8. Спростуйте наведені тези шляхом доведення істинності антитези.
  - 8.1. Усі нормативно-правові акти є непохитними.
  - 8.2. Жодний нормативно-правовий акт не втрачає своєї чинності.
  - 8.3. Юридична теорія не впливає на розвиток юридичної практики.
- 9. Побудуйте пряме і непряме доведення таких тез:
  - 9.1. Держава існувала не завжди.
  - 9.2. Право як загально соціальне явище виникло раніше від держави.

Правила доведення і спростування. Логічні помилки у разі порушення правил

- 1. Чи правильно сформульовані наведені тези?
  - 1.1. Закони потрібно поважати.
  - 1.2. Усі рівні перед законом.
  - 1.3. Були, є і будуть держави так званого перехідного типу.
  - 1.4. За все треба платити.
  - 1.5. Ніхто не може бути вище Закону.
- 2. Чи слідує ця теза із наведених аргументів з логічною необхідністю.
  - 2.1. Теза. Дія, яку вчинив громадянин О., не є юридичним фактом.

Аргументи. Дії та події, що мають правове значення, є юридичними фактами. Дія, яку вчинив громадянин О. не має правового значення.
  - 2.2. Теза. Норма права, яка дозволяє займатися підприємницькою діяльністю є нормою прямої дії.

Аргументи. Усі норми права, які закріплені в статтях Конституції України, є нормами прямої дії. Право на підприємницьку діяльність закріплено в Ст. 42 Конституції України.

3. Визначте структуру наведених доказів. Знайдіть логічну помилку, якщо вона є, і вкажіть, яке правило логіки порушено.

3.1. Усі положення авторів юридичного словника правильні. Це положення з юридичного словника. Отже, воно правильне.

3.2. Під час бунтів плебеїв у стародавньому Римі сенатор Мененій Агріппа умиряв їх так: “Кожний з вас, – казав він, – знає, що в організмі людини є різні частини, причому кожна з них виконує свою визначену роль: ноги переносять людину, голова думає, руки працюють. Держава – це також організм, у якого кожна частина призначена для виконання своєї ролі: патриції – це мозок держави, плебеї – це її руки. Що було б з людським організмом, якщо б окремі частини його збунтувалися і відмовилися виконувати призначену для них роль? Якщо б руки відмовилися працювати, голова – думати, тоді людина була б приреченою на загибель. Те ж саме може трапитися із державою, якщо її громадяни, подібно до вас, будуть відмовлятися виконувати те, що є їх природним обов’язком. А тому, турбуючись про вас, нерозумні, закликаю припинити бунт”.

3.3. Якщо усі країни світу переживають період економічної кризи, то і країна N переживає період економічної кризи. У країні N кризи немає. Отже, жодна країна світу не переживає період кризи.

Евристичні завдання

1. Наведіть приклади тез, які не потребують доведення.
2. Наведіть приклади юридичних аксіом із сфери права.
3. Наведіть приклади тези, яку не можна ні довести, ні спростувати на сучасному етапі розвитку юридичної науки.
4. На підставі своїх знань із теорії держави і права сформулюйте тезу, яка потребує доведення і побудуйте процес його доведення.
5. Наведіть приклади фактів(подій), які не мають правового значення.
6. Наведіть приклади фактів (подій), які мають правове значення.

Тема 6. Паралогізм. Софізм. Парадокс

1. Вказати, які закони і правила логіки порушені у наведених софізмах:

1.1. Кінь не може бути рудим. Білий кінь не може бути рудим. Отже, білий кінь не може бути конем (давньокитайський софіст Гун Сунь Лун).

1.2. Ось голова, вона не твоя. Отже, є голова, якої ти не маєш. Отже, у тебе нема голови (давньогрецький софіст Хрисипп).

1.3. Люди, що копіюють чужі підписи, роблять злочин. Гравер копіює чужі підписи. Отже, гравер – злочинець.

1.4. Розум є сутністю людини. Дурень – людина. Отже, дурень – розумний.

1.5. Грабіжник є зло. Отже, той, хто хоче піймати грабіжника, прагне зла.

1.6. Знайти час може тільки той, хто його загубив. Я не губив час. Отже, я його знайшов.

1.7. Коли є все, починає чогось бракувати. У Наталі є все. Отже, Наталі чогось не вистачає.

2. Чи буде наведене твердження парадоксом?

2.1. “Найбільше безправ’я є там, де панує лише буква закону” (Цицерон).

2.2. Парламент держави А. висловив вотум недовір’я уряду і одночасно висловив довіру “силовим” міністрам (міністру оборони та міністру внутрішніх справ).

2.3. “Правий той, у кого більше прав”.

2.4. “Беріть стільки прав, скільки зможете і навіть більше”.

2.5. “Чим більше контролерів у суспільному транспорті, тим більше “зайців”.

2.6. Коли все дозволено, то люди мало що бажають.

Парадокси в галузі права

1. Чи буде наведене висловлювання парадоксом? Відповідь логічно обґрунтувати.

1.1. “Рівний над рівним права не має” (Римське право).

1.2. “Можна робити усе, але не маєш права”.

1.3. “Покарання є невід’ємне право злочинця” (Платон).

1.4. “Чим більше в країні законів та наказів, тим більше злодіїв” (Лао Дзи).

1.5. У конституційній монархії, де дотримуються основних законів Конституції, монарх зосереджує у своїх руках усю повноту влади.

1.6. Президент А. в державі Н. критикує діяльність парламенту і водночас пропонує продовжити термін його повноважень.

2. Вкажіть, до якого різновиду парадоксів (апорій або антиномій) належать ці міркування?

2.1. Юрист П., який повинен стояти на сторожі Закону, сам порушує Закон.

2.2. Президент А., гарант Конституції в державі Н., порушує Конституцію, коли підписує антиконституційні укази.

2.3. Держава Н. називає себе правовою, але в державі Н. не дотримуються основних прав людини, що гарантовані Конституцією.

2.4. Штат першої французької поліції Сюрте складався із злочинців. Логіка: зі злочинцями повинні боротися самі злочинці.

2.5. Треба відмінити смертну кару в державі Н. Не треба відмінити смертну кару в державі Н.

3. До якого типу парадоксів (семантичних чи логічних) належать такі міркування в системі права?

3.1. Суддя В. каже, що усі судді виносять протизаконні рішення.

3.2. Свідок Л. каже, що усі свідки дають неправдиві свідчення.

3.3. У системі правових норм держави Н. передбачено усі суспільно небезпечні діяння. У системі правових норм держави Н. не передбачені усі суспільно небезпечні діяння.

3.4. Закон не можна часто змінювати, але якщо його не змінювати, то не можна застосувати, оскільки він втратив свою чинність.

Евристичне завдання

1. У системі правового знання відшукайте міркування, які є парадоксальними і поясніть причину їх виникнення. Запропонуйте власні способи їх вирішення.

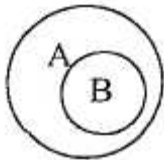
2.3. Нормативно-правовий акт як об'єкт логічного аналізу

З евристичного погляду нормативно-правовий акт є продуктом правотворчої діяльності компетентних органів держави, зокрема законодавців, який створюється з метою врегулювання певної сфери суспільних відносин та соціальної поведінки людей.

З логічного погляду треба експлікувати (пояснити, уточнити) зміст юридичних понять, які визначають особливості нормативно-правового акту як системи теоретико – правового знання. До таких понять належать: “нормативно – правовий акт”, “закон”, “норма права”, “кодекс”. Уточнення змісту цих понять потрібне для того, щоб уникнути логічної помилки “підміни поняття” в процесі оперування ними.

В юридичній літературі зміст поняття “нормативно-правовий акт” розкрито так: “Нормативно-правовий акт” – офіційний письмовий документ компетентного державного органу, в якому закріплюються правила поведінки загального характеру, що забезпечується державним примусом [32, с. 104]. За юридичною силою усі нормативно-правові акти поділяють на закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Закон – нормативно-правовий акт органу законодавчої влади, який регулює найважливіші суспільні відносини, ухвалюють його в особливому процесуальному порядку, він має вищу юридичну силу.

На підставі визначення змісту цих понять можна вказати на їх нетотожність за змістом, і, відповідно, встановити логічне відношення між ними (відношення підпорядкування). Обсяг поняття “нормативно-правовий акт” (А) охоплює поняття “закон” (В).

У системі нормативно-правових актів вирізняється Основний закон (Конституція).

Конституція – закон, що має найвищу юридичну силу та визначає правові основи взаємодії особи, суспільства та держави.

Підзаконний акт – акт компетентного державного органу, що видається на підставі й для виконання законів.

Систематизація нормативно-правових актів унаслідок інкорпорації, консолідації, кодифікації дає змогу чітко визначи-

ти предмет регулювання сфери суспільних відносин, звести їх у визначеному порядку (хронологічному чи алфавітному) у певну систему. Різновидами кодифікованої систематизації нормативно-правових актів є Закон, Кодекс, Статут, Положення.

Кодекс – єдиний законодавчий акт, у якому систематизовані норми, що належать до певної галузі права чи законодавства.

У статтях Кодексу юридичною мовою закріплено норми права. Об'єктом логічного аналізу можуть бути окремі норми права, які закріплені в статтях Кодексу юридичною мовою, а також увесь Кодекс (нормативно-правовий акт як система, в якій логічно взаємопов'язані висловлювання, що виражають норму права).

2.3.1. Логічний аналіз норми права

Норми права, які закріплені в статтях конкретного нормативно-правового акту (Кодексу), мають логічну форму нормативного висловлювання.

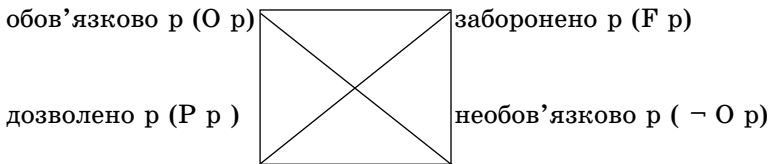
Нормативні висловлювання є об'єктом дослідження деонтичної логіки (див. 3, 4, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 43). З погляду деонтичної логіки треба розрізняти саму правову норму, яка приписує суб'єктам правовідносин певний алгоритм поведінки в конкретних ситуаціях і аналіз (осмислення, дослідження) самої норми на рівні метатеорії. Відповідно, норми права можна аналізувати засобами сучасної деонтичної логіки в таких аспектах: 1) визначити специфіку і логічні властивості самої правової норми як певного висловлювання на рівні метатеорії; 2) визначити правову норму як підставу (припис) для виконання певних дій, які дозволені Законом. Норма права як припис виконання певних дій означає предметну сферу інтерпретації залежно від мети її використання. “Призначення закону, – писали римські юристи, – полягає в тому, щоб наказувати, забороняти, дозволяти, карати”.

Загальну характеристику правової норми як різновиду соціальних норм подано в юридичній літературі (див. 19, 25, 32, 33, 37).

Правова норма – це формально-обов'язкове правило поведінки людей, встановлена державою з метою регулювання усіх видів суспільних відносин і передбачає юридичні санкції у разі її порушення. Структурно правова норма складається з: диспозиції, гіпотези, санкції. Диспозиція – частина норми, в якій зазначаються права та обов'язки суб'єктів. Гіпотеза – час-

тина норми, в якій зазначаються умови, обставини, з настанням яких можна чи треба здійснити її диспозицію. Призначення гіпотези – визначити сферу і межі регулятивної дії диспозиції правової норми. Санкція – частина норми, в якій зазначено заходи державного примусу в разі невиконання, порушення її диспозиції. Призначення санкції – забезпечувати здійсненність диспозиції правової норми (19, 25, 32, 33, 37). У цьому визначенні структурних елементів правової норми головними є поняття “обов’язково”, “правило поведінки”, “суспільні відносини”, “санкції”.

Деонтичний оператор “обов’язково” приписує здійснення певних дій фізичними і юридичними особами так, як “повинно бути” з погляду норми. З цього припису “обов’язково” виникають правовідносини як різновид суспільних відносин. Деонтичний оператор “обов’язково” в логічному аспекті виражає диспозицію як частину правової норми, в якій зазначені права і обов’язки суб’єктів правовідносин. Оператор “обов’язково” вказує, що дозволено і не дозволено (заборонено) суб’єктам суспільної діяльності. Логічні відношення між деонтичними модальностями або операторами “обов’язково”, “дозволено”, “заборонено” у деонтичній логіці зображаються за допомогою “логічного квадрата”.

У схемі використано символи , які встановлені в деонтичній логіці і логіці дії для позначення норм, на підставі яких регулюються практичні дії людей: O – обов’язково; F – заборонено; P – дозволено; – – заперечення; р – практична дія.

На підставі аналізу логічних відношень між “обов’язково”, “дозволено”, “заборонено” за “логічним квадратом” слідує такі аксіоми:

1. Якщо обов’язкова дія р , то вона дозволена (O р → P р).
2. Якщо обов’язкова дія р , то вона не заборонена (Oр → ¬F р).
3. Або дія р обов’язкова, або дія р не обов’язкова (O р ∧ ¬O р).
4. Дія р не може бути обов’язковою і забороненою одночасно (¬(O р ∧ F р)).

5. Якщо дія p заборонена, то вона недозволена ($F p \rightarrow \neg P p$).

6. Якщо дія p дозволена, то вона незаборонена ($P p \rightarrow \neg F p$).

На підставі цієї схеми можна встановити логічні відношення між елементами правової норми – диспозицією, гіпотезою, санкцією в межах самої системи права. Ці відношення можна зобразити як відношення логічного слідування:

1. Якщо диспозиція вказує, що обов'язково p , то гіпотеза визначає сферу межі регулятивної функції правової норми, тобто межі дозволеного і недозволеного в діях людей. “Якщо p обов'язково, то p дозволено в певних межах”. Наприклад, “якщо обов'язково платити податки працюючим громадянам України, то дозволено платити податки в межах 15%” (не дозволено більше або менше вказаного відсотка від заробітку).

2. Між диспозицією та гіпотезою може виникати суперечність, коли гіпотеза виходить за межі регулятивної диспозиції дії правової норми. Оскільки гіпотеза зазначає умови, обставини (“юридичні факти”), з настанням яких виникає диспозиція (обов'язковість дії правової норми), то в реальному житті можуть виникнути такі факти (дії людей), які не передбачені у диспозиції правової норми. Тоді виникає проблема обов'язковості диспозиції конкретної правової норми.

3. Відношення слідування між диспозицією і санкцією можна визначити так: якщо вказані у диспозиції правової норми права і обов'язки суб'єктів дій (“обов'язково”) не виконуються, то з необхідністю (примусово) слідує санкція до них.

Логічні відношення між диспозицією, гіпотезою і санкцією як елементами правової норми можна зобразити такою схемою[^]

Нормативно-правові висловлювання з деонтичними модальностями “обов’язково”, “дозволено”, “заборонено” не мають істинного значення в гносеологічному аспекті (відповідність висловлювань дійсності або фактичним даним). Правові норми лише приписують, що обов’язково треба робити в певних ситуаціях, що дозволено і що заборонено робити суб’єктам дій. Головним критерієм і оцінкою правової норми є можливість виконання її диспозиції за певних обставин і умов. Шведський логік Г. фон Врігт, один із засновників деонтичної логіки, писав: “Норма, яку можна виконувати, називається несуперечливою, а норма, яку не можна виконувати, називається суперечливою... і відповідно така норма буде невиконаною”(4, с. 305–376). Виконуваність норми Г. фон Врігт називає критерієм її раціональності. Раціональність норми означає, що все, що обов’язково наказує норма для виконання, було виконаним і все, що дозволено, було виконаним в один і той самий час (4, с. 305–306).

Необхідною передумовою виконання певних норм є логічна процедура обґрунтування самої норми, яка слідує з таких питань: “Чому норма А забороняє дію р?”, “Чому нормою А не дозволена така поведінка?”, “Чому обов’язково виконувати норму А?”. Логічна процедура обґрунтування виникнення певної правової норми (“Норма А виникає тому, що є р”) особливо важлива в системі правовиховання суб’єктів правовідносин, громадян певної держави, оскільки саме громадяни, порушуючи певну правову норму, не завжди розуміють необхідність (обов’язковість) її виконання.

Конкретні правові норми (в їх необхідному зв’язку), які закріплені в окремих статтях нормативно-правового акту, створюють систему норм. Система норм (сукупність висловлювань з юридичним змістом), яка термінологічно оформлена в кодекс (лат. *codex* – книга), логічно структурована:

- Принципи побудови системи правових норм.
- Структурування правової норми на зобов’язуючі, дозволяючі, забороняючі.
- Юридичні поняття (терміни), які введені з метою визначення правової кваліфікації дії або бездіяльності суб’єктів правовідносин на підставі норм.
- Логічний зв’язок між висловлюваннями, тобто послідовна виводимість одного висловлювання із іншого, особливої частини Кодексу з загальної на підставі логічних законів.

Сформулюємо логічні принципи побудови системи правових норм:

1. Принцип (вимога) точності та однозначності означає точне та однозначне формулювання норм (статей кодексу) з метою уникнення їх можливої суб'єктивної інтерпретації фізичними та юридичними особами.

2. Принцип (вимога) послідовності та несуперечливості означає, що в кодексі усі висловлювання взаємопов'язані між собою в послідовності руху міркувань від загального до особливого і не перебувають у відношенні суперечності. Якщо така суперечність виявляється при логічному аналізі тексту кодекса, то слід розрізнити внутрішню та зовнішню суперечність (несумісність, неузгодженість). Внутрішня суперечність може виникнути між окремими нормами (висловлюваннями), між статтями в межах однієї системи норм, а зовнішня суперечність – між різними нормативно-правовими актами, між Основним законом (Конституцією держави) і підзаконними актами, тобто в межах системи законодавства; між нормативно-правовими актами окремої держави та міжнародними правовими актами та документами (деклараціями, конвенціями тощо).

В межах окремої системи права (системи правових норм) можуть виникнути суперечності: а) між диспозицією та гіпотезою (“обов'язково р і не дозволено р”); б) між дозволим законом і недозволим законом (нормою права), тобто коли не встановлені межі права як об'єктивного юридичного явища. Це означає, що не можна одночасно абсолютно все дозволяти і нічого абсолютно не дозволяти в тих діях суб'єктів, які регулюються саме цим законом (нормою права); між дозволом на певну дію р і заборонаю тієї самої дії; між диспозицією та санкцією, тобто коли із обов'язковості дії р, яка не виконується, не слідує з необхідністю санкція за невиконання дії р.

У процесі створення системи правових норм дуже важливим є принцип (вимога) повноти, що передбачає з'ясування, чи всі правовідносини та соціальні дії фізичних і юридичних осіб, які регулюються саме цією системою норм (законом) передбачені в його статтях. Якщо певні правовідносини та соціальні дії фізичних та юридичних осіб, які повинні регулюватися цією системою норм, не зазначені в його статтях, то такий закон вважається неповним, отже, недосконалим (4, с. 305–306).

На підставі вказаних принципів побудови системи норм права здійснюється його логічний аналіз та дається логічна оцінка в поняттях: “чіткість – нечіткість термінологічного виразу норми права”, “передбачуваність – непередбачуваність певних правовідносин та соціальних дій в статтях кодексу”.

Звернемо увагу студентів на проблему, яка виникла у зв’язку з процесом інтеграції європейських держав. Це проблема взаємоузгодженості, синхронізації систем права і систем законодавства окремих європейських держав, зокрема й України. В логічному аспекті узгодженість, синхронізація систем права і систем законодавства Української держави з системами права та системами законодавства інших європейських держав означає уніфікацію юридичної термінології, надання їй інваріантного змісту, щоб вона відповідала змісту юридичної термінології інших систем права і систем законодавства європейських держав.

2.3.2. Логічний аналіз статей Кримінального та Кримінально-процесуального Кодексів України.

Пропонуємо студентам логічні вправи, рішення яких дасть можливість набути навиків критичного аналізу юридичних кодексів, доведення правових приписів на істинність або спростування на хибність, виявлення логічних помилок в текстах статей нормативно-

правового акту.

Логічні вправи

Кримінальний Кодекс України (К К У)

1.1. Сформулюйте принципи, на яких ґрунтується ККУ як система правових норм (див. 22).

1.2. В межах ККУ як системи правових норм знайдіть поняття, які відображають специфіку кримінального права як особливої галузі права.

1.3. Назвіть сферу інтерпретації (тлумачення) статей ККУ.

1.4. Чи виражають наведені терміни одне і те ж поняття?

1.4.1. Злочинець. Правопорушник.

1.4.2. Кримінальний кодекс України. Законодавство України про кримінальну відповідальність.

1.4.3. Кримінальне право. Система кримінально-правових норм.

1.4.4. Дієздатність. Правопорушення.

- 1.4.5. Мотив злочину, причина злочину.
- 1.4.6. Злочин, склад злочину.
- 1.5. Визначте зміст і обсяг наведених понять.
  - 1.5.1. Злочинець.
  - 1.5.2. Злочин проти життя та здоров'я особи.
  - 1.5.3. Покарана особа.
- 1.6. В ККУ знайдіть поняття, які за змістом виражають міру покарання за скоєний злочин.
- 1.7. Зробіть логічний аналіз офіційного визначення поняття “Злочин” (ст.11 ККУ), “Осудність” (ст. 19 ККУ).
- 1.8. Чи правильно з логічного погляду визначено зміст поняття – “Незакінчений злочин”? (ст. 13, п. 2 ККУ).
- 1.9. В обсязі якого поняття охоплені наведені поняття?
  - 1.9.1. Злочин невеликої тяжкості. Злочин середньої тяжкості. Тяжкий злочин. Особливо тяжкий злочин.
  - 1.9.2. Організатор злочину. Підбурювач до злочину. Пособник злочину.
- 1.10. З'ясуйте логічні відношення між обсягами наведених понять і зобразіть їх колами Ейлера.
  - 1.10.1. Діяння. Суспільно небезпечне діяння. Злочин.
  - 1.10.2. Дія. Бездіяльність. Діяння, передбачене Кримінальним кодексом.
  - 1.10.3. Суб'єкт злочину. Фізична осудна особа.
  - 1.10.4. Діяння, яке передбачене Кримінальним кодексом. Діяння, яке непередбачене Кримінальним кодексом.
  - 1.10.5. Кримінальний закон. Закон про кримінальну відповідальність.
- 1.11. Знайдіть поняття, які будуть родовими щодо наведених.
  - 1.11.1. Тяжкий злочин.
  - 1.11.2. Обмежена осудність.
  - 1.11.3. Злочинний намір.
  - 1.11.4. Прямий намір.
- 1.12. Знайдіть поняття, які будуть видовими щодо наведених:
  - 1.12.1. Покарання.
  - 1.12.2. Злочин проти власності.
  - 1.12.3. Злочин проти правосуддя.
- 1.13. Узагальніть та обмежте обсяги наведених понять.
  - 1.13.1.Злочинець.
  - 1.13.2. Шахрайство.

1.14.3. Крадіжка.

1.14. У статтях 12 і 13 ККУ подано класифікацію злочинів, співучасників злочину. Назвіть ознаки, за якими зроблені ці класифікації.

1.15. У статті 51 ККУ подана перелік покарань осіб, визнаних у скоєнні злочину. Чи усі види покарань передбачені у ККУ?

1.16. Назвіть тільки такі ознаки, які характеризують склад злочину “Контрабанда” (ст. 201 ККУ) і виділіть серед них основні, суттєві, необхідні, похідні.

1.17. Чи мають висловлювання, що виражають статті ККУ, логічне значення істинності?

1.18. За допомогою “логічного квадрату” виведіть висловлювання протилежне, суперечливе, підпорядковане наведеному та встановіть його значення істинності.

1.18.1. Усі злочини є суспільно небезпечними діяннями.

1.18.2. За скоєний злочин суб’єкт злочину несе кримінальну відповідальність.

1.19. Яка диспозиція (обов’язково р) імплікує можливість і дозволеність (можливо р, дозволено р) таких дій:

1.19.1. Декларування своїх доходів.

1.19.2. Вивіз грошей за кордон.

1.19.3. Укладання контракту з роботодавцем.

Коли можна застосовувати санкції у разі здійснення фізичними і юридичними особами цих дій?

1.20. Дайте істинну відповідь на поставлені запитання.

1.20.1. Чи може бути злочином діяння, яке не передбачене ККУ?

1.20.2. За яких обставин особа, що вчинила злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності?

1.21. Чи коректно сформульовані запитання?

1.21.1. Чи слідує покарання особи Н. лише за її намір скоїти злочин?

1.21.2. За що слідує покарання особи Р. – за намір вчинити злочин чи за вчинений злочин?

1.21.3. Якщо особа Д. передбачала наслідки вчиненого злочину, то чому вона вчинила злочин?

1.21.4. Чи можна карати ні за що?

1.22. Чи будуть порушені вимоги закону тотожності у випадку ототожнення змісту таких понять:

- 1.22.1. Протиправна дія. Суспільно небезпечна дія.
- 1.22.2. Злочин. Передбачене ККУ суспільно небезпечне діяння.
- 1.22.3. Намір. Раціональне планування скоєння злочину.
- 1.22.4. Групова злочинність. Організована злочинність.
- 1.22.5. Злочин проти довкілля. Екологічний злочин.
- 1.23. Чи будуть рівнозначними за змістом такі висловлювання?
- 1.23.1. Особа З. погрожувала вбити особу Б. Особа З. мала намір вбити особу Б.
- 1.23.2. Якщо фізичні особи і організації незаконно вирубають ліси, то це спричинить зміни клімату на планеті. Якщо по-хижацьки вирубають усі ліси, то це спричинить зміну клімату на планеті.
- 1.24. Чи сумісні з законом несуперечності наведені поняття?
- 1.24.1. Розумний злочинець.
- 1.24.2. Відкрита крадіжка.
- 1.24.3. Таємне пограбування.
- 1.24.4. Ненасильницький розбій.
- 1.24.5. Неосудна людина, яка вчинила злочин.
- 1.24.6. Покарана особа без обмеження її прав і свобод.
- 1.25. Чи можуть бути одночасно істинними наведені висловлювання?
- 1.25.1. Злочинність діяння, а також його карність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (Ст. 3, п. 3 ККУ). Є злочинні діяння, кримінально-правові наслідки від яких не визначені цим Кодексом.
- 1.25.2. Особа, яка вчинила злочин у стані осудності, підлягає кримінальній відповідальності. Особа, яка перебувала під час злочину в стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності.
- 1.25.3. Особа Л. усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння. Особа Л. не усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння.
- 1.26. Ст.5 ККУ “Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі” має три пункти. Чи є суперечність між висловлюваннями (п.1, 2, 3), що утворюють зміст цієї статті?

1.27. Визначте, до яких із наведених пар понять можна застосувати закон виключеного третього.

1.27.1. Винна особа. Невинна особа.

1.27.2. Осудність. Неосудність.

1.28. Чи можуть бути одночасно хибними наведені пари висловлювань?

1.28.1. Особа А. мала осудність. Особа А. мала повторну осудність.

1.28.2. Усі злочини є суспільно небезпечними діяннями. Жодний злочин не є суспільно небезпечним діянням.

1.29. Чи є перше висловлювання підставою для другого?

1.29.1. Діяння особи Д. нанесли суттєву шкоду суспільству і державі.

Діяння особи Д. передбачені ККУ.

1.29.2. Усі злочини проти правосуддя караються позбавленням волі або штрафом. Особа Е., яка втручалась у діяльність органів правосуддя, буде покарана шляхом позбавлення волі або штрафом.

1.30. Зробіть логічно необхідний висновок на підставі поданих засновків за правилами побудови умовиводів логіки висловлювань.

1.30.1. Особа В. передбачала або не передбачала наслідки своїх дій.

1.30.2. Відповідно до презумпцію невинності, невинна особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності.

1.30.3. Відповідно до ст. 13 ККУ злочини можуть бути закінченими або незакінченими.

1.30.4. Якщо під час вчинення злочину особа Р. усвідомлювала свої дії і керувала ними, то її визнають осудною.

1.31. Чи є в наведених прикладах парадокс?

1.31.1. Особа Н. передбачала і не передбачала наслідки вчиненого злочину.

1.31.2. Всі обвинувачувані, що скоїли злочин, не визнають свою винність, а деякі обвинувачувані, що скоїли злочин, визнають свою винність.

Евристичні завдання

1. Самостійно проаналізуйте ст. 23 “Вина” і ст. 24 “Намір і його види” ККУ на підставі логічних законів. Чи дотримуються вимог законів логіки при термінологічно-мовному оформленні цих статей?

2. Самостійно проаналізуйте ст. 5 (п.1,2,3) “Зворотня сила закону про кримінальну відповідальність у часі” ККУ. Чи є суперечність між підпунктами 1, 2, 3?

3. У ст. 12 “Класифікація злочинів” поняття “тяжкість скоєного злочину” визначена мірою покарання, а не тим, що таке тяжкий злочин. Чи можна дати логічно точне визначення понять – “тяжкий злочин”, “особливо тяжкий злочин”, “злочин невеликої тяжкості”, “злочин середньої тяжкості”?

4. У статтях ККУ знайдіть норми, які забороняють певні дії і на підставі цих статей (див. Особлива частина) визначте незаборонені дії.

5. На підставі ст.293 ККУ “групове порушення громадського порядку” побудуйте висловлювання, які б виражали диспозицію (обов’язково р), гіпотезу (дозволено р) і санкцію (необхідно р) і встановіть логічні відношення між елементами цієї правової норми.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (КПКУ)

Логічні вправи

1. Сформулюйте принципи, на яких ґрунтується Кримінально-процесуальний кодекс України як система правових норм (див. 23).

2. У межах КПКУ як системи правових норм знайдіть поняття, які відображають специфіку кримінально-процесуального права як особливої галузі права.

3. Визначте сферу інтерпретації статей КПКУ.

4. Чи виражають наведені терміни одне і теж поняття?

4.1. Судочинство. Кримінальний процес.

4.2. Допит. Дізнання.

4.3. Судове слідство. Допит.

4.4. Вирок суду. Рішення суду. Постанова суду.

5. Визначте зміст і обсяг наведених понять.

- 5.1. Кримінальна справа.
- 5.2. Кримінально-процесуальний закон.
- 5.3. Правосуддя.
- 5.4. Обвинувачення.

6. В обсяг якого поняття можна включити наведені поняття? Показання потерпілого, показання підозрюваного, показання обвинуваченого, показання свідка.

7. У ст. 32 КПКУ міститься роз'яснення значень термінів, які вжито в Кодексі. Чи буде це роз'яснення логічною операцією визначення понять, тобто дефініцією?

8. Встановіть відношення між обсягами наведених понять і зобразіть їх за допомогою колових схем.

8.1. права учасників кримінального процесу, обов'язки учасників кримінального процесу.

8.2. джерело доказів, документ.

8.3. потерпілий, обвинувачений.

8.4. знаряддя злочину, спосіб скоєння злочину.

8.5. доказ, речовий доказ.

9. Зробіть класифікацію доказів у певній кримінальній справі відповідно до КПКУ.

10. Визначте тип логічного зв'язку у наведених складних висловлюваннях і запишіть їх символічно, мовою логіки висловлювань та встановіть значення їх істинності.

10.1. Ніхто не може бути визнаним винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону.

10.2. У процесі правосуддя в кримінальних справах судді і народні засідателі незалежні і підкоряються лише Законові.

10.3. Підозрюваному, обвинуваченому і підсудному забезпечується право на захист.

11. На поставлені запитання дайте відповідь, щоб вона мала значення істинності.

11.1. Коли можна порушувати кримінальну справу?

11.2. Коли підозрюваний стає обвинувачуваним?

11.3. Коли обвинувачений стає підсудним?

11.4. Коли відмовляють у порушенні справи?

11.5. За яких обставин не притягають до кримінальної відповідальності.

12. З'ясуйте, чи будуть порушені вимоги закону тотожності у випадку ототожнення змісту наведених понять:

12.1. автентичний документ, тотожний самому собі документ.

12.2. ухвала суду, постанова суду.

12.3. підозрюваний, особа, яка можливо скоїла злочин.

12.4. заява про злочин, повідомлення про злочин.

13. Що означає суперечність показань підозрюваного, обвинуваченого, свідка у певній кримінальній справі з погляду закону несуперечності.

14. Визначте, до яких з наведених пар понять можна застосувати закон виключення третього:

14.1. підозрювана особа, непідозрювана особа.

14.2. правдиві показання, неправдиві показання.

14.3. обвинувальний вирок, виправдання.

15. Чи порушений закон достатньої підстави у наведених прикладах.

15.1. Якщо до суду надійшла скарга потерпілого, то порушується кримінальна справа.

15.2. Якщо проти особи Н. порушена кримінальна справа, то особі Н. заборонено виїжджати за межі України.

15.3. Оскільки А. був під слідством, отже, А. – винний.

15.4. Р. повинен з'явитися до суду і дати правдиві свідчення, оскільки він є свідком.

16. Які логічні закони є підставою у наведених висловлюваннях?

16.1. Ніхто не може бути заарештований інакше, як на підставі судового рішення.

16.2. Судове слідство починається лише тоді, коли закінчені підготовчі дії.

16.3. Вирок суду повинен бути законним і обґрунтованим.

16.4. Обвинувальний вирок і виправдання повинні бути мотивовані судом.

17. Чи може бути встановлена однакова міра покарання за злочинні дії особи А. і бездіяльність (утримання від дії) особи В. у певній ситуації?

18. Зробіть логічно необхідний висновок на підставі поданих статей КПКУ.

18.1. Вирок суду може бути обвинувальний або виправдальний (ст. 327).

18.2. За завідомо неправдиві показання свідок несе кримінальну відповідальність за статтею 384 КПКУ.

18.3. Свідком може бути кожна особа, про яку є дані, що їй відомі обставини, які стосуються справи (ст. 68 КПКУ).

Логічний аналіз міркувань на підставі статей К К У і КПКУ

1. Чи правильні наведені визначення (дефініції)? У неправильних визначеннях знайдіть логічну помилку і вкажіть, яке правило дефініції порушено.

1.1. Злочинець – людина, яка скоїла злочин.

1.2. Злочинець – це особа, що винна у скоєнні злочину.

1.3. Вбивство – позбавлення життя людини методом насильства.

2. Перевірте правильність поділу обсягу поняття на підставі правил поділу.

2.1. Злочинні дії можуть бути навмисними або необережними.

2.2. Усі злочинці поділяються на розумних, нерозумних, неповнолітніх.

2.3. Усі свідки поділяються на тих, хто трохи бреше, і на тих, хто дає правдиві показання.

2.4. Осудність може бути обмеженою і необмеженою.

3. Яка із відповідей на поставлене запитання має значення істинності відповідно до ККУ?

3.1. Хто є суб'єктом злочину?

а) Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене ККУ.

б) Фізична осудна особа.

в) Фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

4. Чи є внутрішня суперечність у таких міркуваннях?

4.1. Особа Н. винна, але вона підлягає звільненню від покарання із закінченням строку давності.

4.2. Порушуємо, хоча і соромно.

4.3. Людина, що не була на місці злочину, не є свідком, але кожна людина може стати свідком, якщо вона опиниться на місці злочину.

5. Чи є перше висловлювання достатньою підставою для другого?

5.1. Свідок Н. збрехав. Свідок Н. – брехун.

5.2. Особа К. викрала чужий автомобіль. Особа К. є злочинцем.

5.3. В особи Д. є права водія. Особа Д. вмiє керувати автомобілем.

6. Чи порушений закон достатньої підстави у наведених прикладах?

6.1. Якщо особа П. не знає законів, то це не звільняє її від юридичної відповідальності.

6.2. Якщо особа Н. перебуває під слідством, то вона винна.

6.3. Якщо особа Р. – співучасник злочину, то її вина може бути не встановлена.

6.4. Якщо підприємство не платить податок державі, то підприємство може ухилитися від сплати податку.

6.5. Якщо немає складу злочину, то немає й злочинця.

6.6. Якщо до суду надійшла скарга потерпілого, то порушується кримінальна справа.

6.7. Якщо ти не платиш податків, то ти – злочинець.

7. Які логічні закони лежать в основі наведених висловлювань?

7.1. Вирок суду не може бути винесеним на підставі припущень.

7.2. “Приховування злочину також є злочином”.

7.3. “Немає злочину, немає покарання, якщо він не передбачений законом” (Римське право).

7.4. “Будь-яке зобов’язання виникає або з договору, або з правопорушення” (Римське право).

7.5. Ніхто не може бути заарештованим без постанови суду або без санкції прокурора.

8. З’ясуйте, за якими правилами логіки висловлювань побудовані наведені приклади умовиводів і перевірте правильність виведення висновку із поданих засновків:

8.1. Якщо особа Н. – співучасник злочину, то вона несе певну кримінальну відповідальність. Особа Н. була співучасником злочину. Отже, особа Н. несе певну кримінальну відповідальність.

8.2. За цією кримінальною справою особа Е. може бути осудною або неосудною. За цією справою особа Е. є осудною. Отже, за цією справою особа Е. не є неосудною.

8.3. Якщо особа К. не знає законів, то це не звільняє її від юридичної відповідальності. Особа К. не знає законів. Отже, особа К. не звільняється від юридичної відповідальності.

8.4. Кримінальна справа може бути порушена тільки у тих випадках, коли є достатні дані, які свідчать про склад злочину. Дії особи В. містять в собі такі ознаки. Отже, проти особи В. може бути порушена кримінальна справа.

8.5. Цей злочин вчинила особа М. або особа Н. Неправильно, що цей злочин вчинила особа М. Отже, цей злочин вчинила особа Н.

9. Перевірте правильність виведення висновків з поданого умовного засновку за правилами “модус поненс” і “модус толленс” і визначте правильну і неправильну форму виведення:

“Якщо підвищується рівень життя населення, то рівень злочинності знижується”?

9.1. Рівень життя населення в країні А. підвищується. Отже, злочинність у країні А. знижується.

9.2. Рівень життя населення в країні А. не підвищується. Отже, злочинність у країні А. не знижується.

9.3. Рівень злочинності в країні А. знизився. Отже, рівень життя в країні А. зріс.

9.4. Рівень злочинності в країні А. не знизився. Отже, рівень життя в країні А. не підвищився.

10. Чи можна зробити необхідний висновок із поданих засновків? Якщо ні, то поясніть чому, спираючись на аксіоми і правила категоричного силогізму.

10.1. Обвинувачений має право на захист. Н. – обвинувачений.

Отже,...

10.2. Усі злочини вчиняють ті, кому це вигідно. Н. вчинив крадіжку. Отже, ...

10.3. Пропаганда війни – злочин проти держави. Злочин проти держави карається позбавленням волі. Отже,...

11. З’ясуйте, в якому із варіантів зроблено необхідний, а в якому імовірнісний висновок.

11.1. Особа Н. не має алібі у цій кримінальній справі.

а) особа Н. є підозрюваною.

б) особа Н. скоїла злочин.

в) особа Н. є співучасником скоєного злочину.

11.2. Особа Н. перебуває під слідством.

- а) особа Н. є обвинувачуваною.
- б) особа Н. є винною у скоєнні злочину.

11.3. Особа Н. була на місці злочину і не є родичем потерпілого.

- а) особа Н. повинна дати свідчення;
- б) особа Н. вчинила злочин.

11.4. Особа К. порушила певну правову норму.

а) Особа К. повинна нести передбачену для цього випадку юридичну відповідальність;

- б) особа К. не знала про цю правову норму.

12. З'ясуйте, до якого виду індукції належать наведені умовиводи:

12.1. Дані судової статистики свідчать, що кількість убивств, вчинених на ґрунті ревнощів, зменшується.

12.2. Мотиви скоєння злочинів підлітками до 18 років: хибна романтика – 24%, прагнення гарно жити – 22%, безхарактерність – 18%, розпуста – 16%.

12.3. Найбільш поширені мотиви навмисного вбивства: помста – 19%, хуліганські спонування – 29%, сварка, бійка – 20%, користь – 11%, ревнощі – 7%.

13. Чи можна зробити наведені висновки шляхом повної індукції?

13.1. У будь-якому суспільстві приблизно 250 чинників впливають на рівень злочинності. На першому місці – економічний чинник.

13.2. Усі свідки в цій кримінальній справі дали правдиві свідчення.

14. Визначте, за яким методом наукової індукції зроблено наведені висновки:

14.1. Працівники ДАІ переслідували викрадений автомобіль. Грабіжники заїхали в парк і залишили автомобіль. Двох із них затримали, ними виявилися особи С. і Р. Але у процесі слідчого експерименту з'ясовано, що ні С., ні Р. не вміють керувати автомобілем. Ймовірно, що в осіб С. і Р. був співучасник, який вміє керувати автомобілем.

14.2. Порівнюючи свідоцтво про хворобу П. та інші медичні документи із пенсійної справи, слідчий звернув увагу на те, що документи були видані різними установами і в різний час, однак зроблені одним і тим же почерком. Збігалися загальні ознаки почерку, особливо написання букв “м”, “б”,

“к” та цифр 7, 8. У пенсійній справі були також дві заяви, написані самим П. Коли слідчий порівняв почерк, яким були написані ці заяви, з почерком у вказаних медичних документах, то виявив схожість як у загальних ознаках почерку, так і у часткових (написання вказаних букв та цифр). Слідчий дійшов висновку, що документи у пенсійній справі писав сам П. (40, с. 81–83).

15. Чи є помилка у наведеному висловлюванні за аналогією? Розслідуючи квартирну крадіжку, слідчий звернув увагу на те, що вона була скоєна в час, коли господар квартири виходив на півгодини. Виявилось, що кілька місяців тому було скоєно ще декілька подібних крадіжок. Здогадки на підставі аналогій підтвердилися. Крадіжка була скоєна однією і тією ж злочинною групою.

Розділ III. СИСТЕМА ПРАВОВИХ НОРМ ЯК ПІДСТАВА (ПРИПИС) ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ДІЙ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВОВІДНОСИН

3.1. Практична логіка і сфера діяльності суб'єктів правовідносин

Попередній логічний аналіз правових норм здійснено в межах системи права як особливої теоретичної системи знання на рівні метатеорії. Це означає, що юристи, компетентні органи держави розробляють систему норм (правотворчість), а потім логічними методами можна проаналізувати її з метою визначення її досконалості.

Система правових норм розробляється з метою регулювання практичних дій та поведінки суб'єктів правовідносин: фізичних та юридичних осіб (державних та недержавних установ та організацій, громадських об'єднань, соціальних спільнот людей), а кожна окрема норма права як припис до певних дій означає предметну сферу інтерпретації залежно від мети її використання.

Необхідною передумовою виконання певних норм суб'єктами правовідносин є логічна процедура обґрунтування самої норми, яка слідує з таких питань: “Чому норма А забороняє дію р?”, “Чому нормою А не дозволена така поведінка?”, “Чому обов'язково виконувати норму А?” Процедура обґрунтування виникнення певної правової норми (“Норма А існує тому, що є р”) особливо важлива в системі правого виховання суб'єктів правовідносин, громадян певної держави, оскільки саме громадяни, порушуючи певну правову норму, не завжди розуміють необхідність (обов'язковість) її виконання.

Система правових норм як підстава (припис) виконання практичних дій суб'єктами правовідносин породжує нову систему понять, яка відображає процес регулювання нормами права їхніх практичних дій та поведінки. До них належать: “практична дія”, “діяння”, “дія”, “бездіяльність”, “суб'єкт дії”, “правоздатний суб'єкт”, “юридичний факт”, “правопорушення”, “юридична відповідальність”.

Сферу практичних дій та поведінки людей досліджує практична логіка, яка дає дескриптивну (описову) модель дій людей у системі понять: “дія”, “суб’єкт дії”, “об’єкт дії”, “метод дії”, “умови дій”, “алгоритм дій” та ін., встановлює види дій (казуальні, примусові та ін.) і намагається побудувати адекватну цьому опису формальну модель дій (числення дій) (див. 3, 10, 12, 13).

Зміст юридичних понять “суб’єкт правовідносин”, “правоздатний суб’єкт”, “правопорушення”, “юридична відповідальність” визначають юристи (див. 19, 25, 32, 33, 37).

Встановити формальні (логічні) зв’язки і відношення між структурними елементами процесу регулювання правовою нормою практичних дій людей можна за допомогою засобів алетичної логіки, яка досліджує висловлювання з алетичними модальностями: “необхідно р”($\square$ р), “можливо р”($\diamond$ р), “випадково р”(∇ р), “дійсно р” (р) (10, 11, 12, 24).

У процесі регулювання правовою нормою практичних дій людей висловлювання з алетичними модальностями набувають таких значень:

1. У висловлюваннях необхідності (аподиктичних) виражається необхідність суб’єкта х мати певну властивість, яка робить суб’єкта правовідносин правоздатним суб’єктом, дієздатним суб’єктом (Суб’єкт х повинен мати властивість р);

2. У висловлюваннях можливості (проблематичних) виражається можливість або неможливість встановлення самого юридичного факту (події, явища), на підставі якого виникають правовідносини. (“Можливо правопорушника не буде встановлено”, “Неможливо, щоб цей факт відбувся”);

3. У висловлюваннях випадковості виражається випадковість (непередбаченість) появи якогось юридичного факту (події, явища), (“Випадково виникла подія р”);

4. У висловлюваннях дійсності (асерторичних) констатується сам юридичний факт, тобто те, що відбулося або є насправді (“Факт крадіжки гаманця в особи Р. невідомими особами зафіксовано”, “Факт шахрайства особою Л. встановлено”).

Логічне значення істинності висловлювань з алетичними модальностями визначають так: а) Висловлювання необхідності істинне тоді, коли воно виражає закон або наслідки цього закону; б) Висловлювання можливості має значення істинності – “можливо істинно”, “можливо хибно”, яке визначається в конкрет-

ному контексті; в) Висловлювання випадковості має значення випадкової істинності (“випадково істинно”); г) Висловлювання дійсності мають гносеологічну істинність як відповідність або невідповідність висловлювань дійсності (фактичним даним).

У процесі регулювання практичних дій людей нормами права висловлювання з алетичними модальностями в загальній і абстрактній формі встановлюють логічні відношення у їх взаємозв’язку: “норма права – практичні дії суб’єктів правовідносин”.

1. Необхідно р (“треба знати закон суб’єктам практичних дій”, “треба дотримуватися норм права у своїй поведінці”, “необхідно підвищувати рівень правосвідомості усіх громадян України”). У цих висловлюваннях стверджується необхідність властивостей – “знати закон”, “виконувати закон”, “дотримуватися норм права” тощо, яка повинна бути притаманна усім суб’єктам практичних дій. Деякі суб’єкти практичних дій заперечують цю необхідність (“Не треба знати закон”, “Не обов’язково дотримуватись норм права”, “Не треба виконувати закон”), тобто для деяких суб’єктів практичних дій “закон не писаний”. У випадку істинності стверджувальних висловлювань ці заперечні висловлювання будуть хибними:

p	¬p
i	x

2. Дійсно р (“Дія р особи Р. суперечить закону”, “Деякі суб’єкти правовідносин діють не за законом”). Істинність або хибність висловлювань дійсності визначають на підставі встановлення самого факту дій і визначення їх законності або незаконності.

3. Можливо р (“Можливо, діяння особи О. є протиправними”). Висловлювання можливості мають логічне значення істинності – “можливо істинно”, “можливо хибно”.

4. Неможливо р (“Неможливо, щоб усі громадяни України не знали законів”, “Неможливо, щоб жоден закон не діяв у державі”, “Неможливо, щоб цю норму права не можна було виконати особі М.”). Істинність висловлювань з модальністю “неможливо” визначається в контексті вимог, які встановлює закон щодо громадян держави, до суб’єктів правовідносин: “Усі громадяни України повинні знати закони”, “Закон повинен діяти в державі”.

Логічні вправи

1. Серед перерахованих імен (термінів) вкажіть такі, що позначають раціональні дії людей, суб'єктів правовідносин.

Подія. Казус. Інцидент. Прецедент. Ситуація. Сварка. Бійка. Війна. Переворот. Подорож. Виграш у лотерею. Моральний вчинок. Провина. Навмисно скоєний злочин. Розбійний напад. Подвиг. Крадіжка мотоцикла.

2. Встановіть відношення між наведеними множинами (обсягами понять) і зобразіть їх колами Ейлера:

2.1. норма права, норма поведінки;

2.2. дія, суспільно небезпечна дія; злочинна дія; протиправна дія.

2.3. навмисно скоєна дія, ненавмисно скоєна дія, протиправна дія.

2.4. інструмент дії, практичний метод;

2.5. практична помилка, логічна помилка;

2.6. розумна поведінка, раціонально обдумане поведінка;

2.7. дія, бездіяльність, правопорушення.

2.8. бездіяльність, невиконання певних дій.

3. Серед наведених прикладів вкажіть висловлювання, які виражають каузальні дії:

3.1. без підпалу і дрова не горять;

3.2. що посієш, те й пожнеш;

3.3. ліс рубають – тріски летять;

3.4. щоб приховати сліди злочину, особа Н. вчинила підпал будинку;

3.5. юридична відповідальність настає лише за власні дії правопорушника.

4. У наведених висловлюваннях визначте, що сформульовано: мета дії, засіб дії, результат дії:

4.1. перетворити об'єкт А в об'єкт В;

4.2. зменшити різницю між об'єктом А та об'єктом В;

4.3. Особа А. має намір вчинити дію р;

4.4. Особа В. не вчинить дію р, якщо не зробить дію у;

4.5. Особа А. вчинила дію р;

4.6. Особа Н. має намір отримати вигоду протиправним способом і проти волі власника;

4.7. Особа А. має злочинний намір;

4.8. Правосуддя відбулося.

5. Яка з наведених відповідей на запитання: “Коли виникають правовідносини?” має значення істинності?

- 5.1. у зв’язку з юридичним фактом;
- 5.2. коли особа У. вчинила злочинну дію;
- 5.3. коли особа У. стає обвинуваченою;
- 5.4. коли особі У. виносять обвинувальний вирок.

6. Яке із названих джерел отримання емпіричного знання про соціальні події (фактичні дані) набуває юридичного значення і стає юридичним фактом, тобто з настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини?

6.1. власні знання особи Х. про подію А, яку вона спостерігала безпосередньо.

6.2. повідомлення про подію А в друкованих та електронних засобах передачі інформації.

6.3. знання про соціальну подію А з чужих слів (хтось розповів про подію А).

6.4. Особа Х. (або група осіб) були свідками події А і повідомили про неї в міліцію.

6.5. Особа Х., яка є потерпілою унаслідок події А, звернулася до міліції з позовом.

7. Чи можна ототожнювати зміст таких висловлювань?

7.1. Дії людей завжди залишають сліди на предметах; Дії людей завжди залишають певні знаки-копії та знаки-ознаки.

7.2. Злочинець не може не залишити слідів. Немає злочину без сліду.

7.3. Особа В. вчинила дію, яка суперечить Закону. Особа В. вчинила дію, яка суперечить нормі права.

8. Чи є суперечність між наведеними висловлюваннями:

8.1. Поведінка особи Е. передбачувана. Поведінка особи Е. непередбачувана;

8.2. Дія р вчинена особою А. Дія р вчинена особами А. і В.

8.3. Особа У. могла вчинити цю незаконну дію р. Особа У. не могла не вчинити незаконну дію р.

8.4. Скоєний злочин особою Т. є навмисним. Скоєний злочин особою Т. не є навмисним.

9. На підставі наведених теоретичних положень сформулюйте практичний висновок, щоб він був логічно необхідним:

9.1. Певна дія р може бути вчинена тоді і лише тоді, коли є засіб (метод) дії.

9.2. Якщо громадяни держави N. дотримуються норм права у своїх діях, то вони правослухняні.

9.3. Правова норма, яка регламентує цю практичну дію особи Д., є або дозволяючою або забороняючою або зобов'язуючою.

9.4. Якщо під час скоєння злочину особа П. усвідомлювала свої дії, то вона є осудною.

9.5. Якщо юрист – слідчий, то його слідчі дії регламентовані кримінально-процесуальним правом.

10. На підставі правил засновків, термінів, фігур простого категоричного силогізму перевірте правильність виведення висновку із наданих засновків.

10.1. Деякі злочини є навмисними діяннями. Навмисні діяння чинять із певною метою. Отже, деякі злочини роблять з певною метою.

10.2. Усі злочинні діяння підлягають покаранню. Особа В. вчинила злочинне діяння. Але це злочинне діяння не підлягає покаранню.

10.3. Дії, які не мають правового значення, не є юридичним фактом. Дії, які вчинила особа Б., мають правове значення. Отже, вони є юридичним фактом.

10.4. Хуліганство – дія, яка карається законом, оскільки всі злочини – дії, які караються законом, а хуліганство – злочин.

10.5. Всі водії повинні знати правила дорожнього руху і додержуватись їх.

Особа К. є водієм. Отже, особа К. повинна знати правила дорожнього руху і не порушувати їх.

11. Запишіть мовою логіки дії (акціональної логіки) наведені висловлювання:

11.1. Особа Т. читає Кримінальний кодекс.

11.2. Особа Т. або читає Кримінальний кодекс, або блукає в Інтернеті.

11.3. Якщо особа Т. не бере участі у футбольному поєдинку, то вона читає Кримінальний кодекс.

11.4. Якщо і тільки якщо особа Т. читає Кримінальний кодекс, то вона утримується від наміру пограбувати свого сусіда по дачі.

12. Логічна модель вибору між законними або незаконними діями суб'єктами правовідносин.

12.1. Побудуйте альтернативи у ситуації вибору, яка подана у наведених прикладах:

а) “Чи брехня, чи правда... Хто знає? І хто вгадає? У брехні короткі ноги, але правду вона обганяє”.

б) “Щоб страти уникнути – є одна дорога: або зовсім не красти, або дуже багато”.

в) “Вибір такий: або простягай руку, або простягай ногу”.

г) Брати хабарі або не брати хабарі – ось у чому питання?

12.2. Побудуйте дерево прийняття рішення, коли суб’єкт правовідносин опиняється в таких ситуаціях вибору:

а) Водій Р. прийняв рішення повідомити ДАІ, що він збив перехожого.

б) Особа Н. прийняла рішення приховати сліди скоєного злочину.

в) Злочинна група прийняла рішення пограбувати ощадний банк.

13. Логіка переваги: між законом та беззаконням.

Вкажіть структуру (суб’єкт, об’єкт і характер переваги) у наведених висловлюваннях.

13.1. Краще не красти, ніж красти.

13.2. Деякі люди віддають перевагу незаконним діям.

13.3. Якій із дій надати перевагу? Законній чи незаконній? Завдання непросте.

Евристичні завдання

1. Наведіть приклади власних дій або утримання від дій у конкретній життєвій ситуації за формулами:

а) $p(x)$; б) $\neg p(x)$.

2. Побудуйте схеми складної дії (кон’юнктивної, диз’юнктивної) на підставі таких елементарних дій:

2.1. “х” скоїв злочин;

2.2. “х” брав участь у скоєнні злочину;

2.3. “х” утримався від незаконних дій.

3.2. Застосування правової норми

Застосовують правову норму тоді, коли юристу-практику треба правильно кваліфікувати конкретне діяння особи N. або групи осіб відповідно до статті певного кодексу. Це процес реалізації правової норми.

Логічний аспект застосування правової норми означає: розкриття об'єктивного змісту правової норми, яка оформлена в статтях певного кодексу, визначення сутності самої норми та її класифікації на дозволяючу, зобов'язуючу, забороняючу; кваліфікацію передбаченого кодексом діяння та встановлення логічного відношення між конкретним діянням особи N. та статтею кодексу (закону, норми права), яка кваліфікує це діяння.

Кожний окремий кодекс є системою правових норм – Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Цивільний, Цивільно-процесуальний та інші – має свою сферу практичної реалізації, яка зумовлена специфікою суспільних відносин та суспільної діяльності людей, що регулюється певною галуззю права.

В логічному аспекті можна абстрагуватися від особливостей кожного окремого кодексу і встановити інваріанти або загальні риси, які притаманні усім кодексам, що можуть бути застосовані практично.

Застосування правової норми – багатогранне соціальне явище і процес, з логічного погляду має таку послідовність: логіко-семантичний аналіз (експертиза) самої правової норми, класифікація правових норм як регулятора суспільних діянь людей, кваліфікація діяння на підставі статей кодексу, тлумачення (інтерпретація) правової норми суб'єктами правовідносин залежно від ситуацій, в яких опинилися ці суб'єкти.

Кваліфікуючи діяння, що вчинила особа А., можна точно встановити логічне відношення між юридичним терміном (категорією) і діянням (об'єктом правового пізнання, дослідження). Якщо таке відношення встановлено неточно, то може виникнути парадокс (антиномія), яка в логіці отримала назву – “антиномія відношення найменування”.

Антиномія відношення найменування у процесі кваліфікації діяння визначається тоді, коли певне одиничне діяння особи А. кваліфікується або позначається не тим юридичним терміном, що передбачений у статті кодексу. Це означає неправильне застосування певної правової норми. Наприклад, особа А. мідний предмет на ринку продавала як золотий. У разі кваліфікації цього діяння встановлюється логічне відношення між цим одиничним актом (дією) особи А. і нормою Кримінального кодексу,

який кваліфікує це діяння як шахрайство. Якщо кваліфікувати це діяння як “грабіж”, то отримуємо антиномію найменування: “Особа А. вчинила грабіж, який вона насправді не вчинила”. Щоб не виникло парадоксів найменування з суб’єктивною метою, у правових нормах не повинен діяти принцип взаємозамінності юридичних термінів (інтенціоналів термінів), на підставі яких кваліфікується діяння людей. Для цього треба точно, строго, однозначно визначити зміст юридичних понять (термінів), які входять у структуру правової норми.

У процесі практичної реалізації правової норми в її різних формах виникає особлива інтелектуальна дія (логіко-семантична операція), а саме тлумачення правової норми, яке поділяють на об’єктивне і суб’єктивне. Об’єктивне або суб’єктивне тлумачення правової норми (закону) залежить від того, як сформульована сама норма: однозначно або неоднозначно; є амфіболія (двозначність) у певній статті закону або немає; є узгодження за змістом різних статей кодексу або немає, а також від конкретного суб’єкта, який зацікавлений або незацікавлений в адекватному розумінні правової норми.

Особливості тлумачення правової норми впливають на кваліфікацію одиничного діяння, внаслідок чого можуть виникнути суперечності між “буквою” і “змістом” норми, коли одиничне діяння формально підпадає під певну статтю кодексу, а за сутністю – не підпадає, коли в межах одного кодексу сформульовані дві несумісні за змістом статті, внаслідок чого конкретне діяння особи Р. може підпадати одразу під кожен з них.

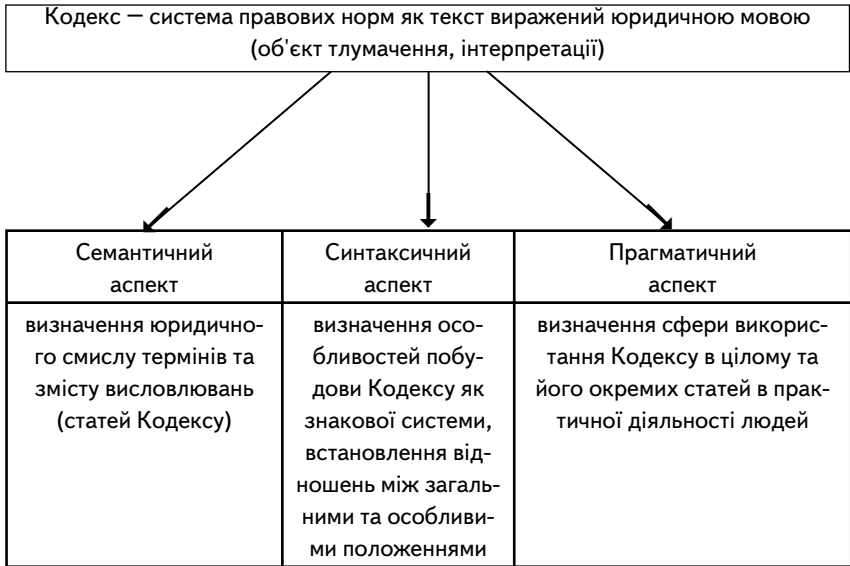
У разі тлумачення правової норми (закону) суб’єктами тлумачень можуть виникнути парадокси. Наприклад, “Особа Х. тлумачить закон, який вона добре не знає”, “Особа У. двозначно тлумачить норму права, яка сформульована однозначно”, “Особа Z. не вникає в смисл закону, але зрозуміє його дуже добре. “

Щоб не виникло таких парадоксів тлумачення, які пов’язані з певними суб’єктивними намірами, наприклад, не виконувати закон, не дотримуватися його, уникати відповідальності, покарання тощо, слід строго дотримуватися, щоб закон діяв у державі, щоб усі суб’єкти добре знали закон.

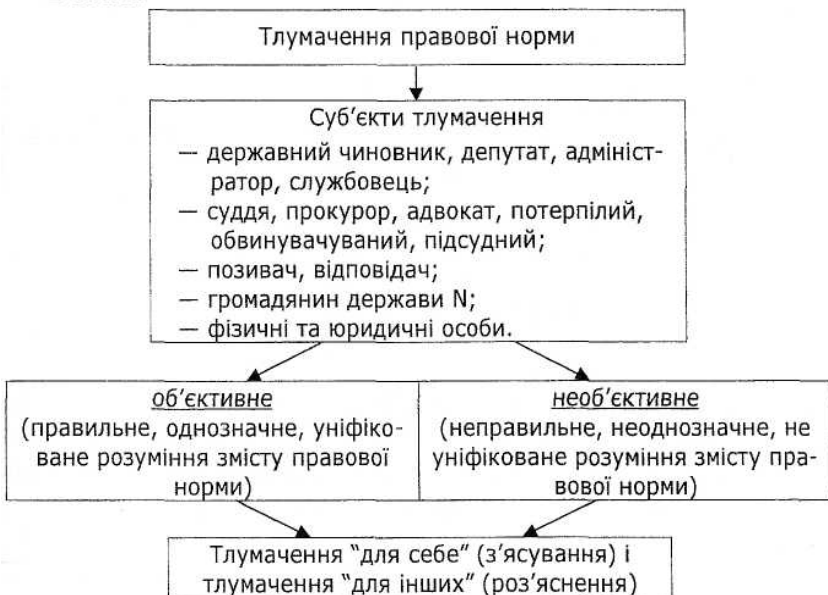
Отже, об’єктивне розуміння змісту правової норми та встановлення логічних відношень між різними нормами є необхідною умовою правильної кваліфікації юристами-практиками діяння суб’єктів правовідносин.

Приклади формальних схем, які в абстрактній та загальній формі відображають особливості практичної реалізації правової норми.

1 схема

2 схема

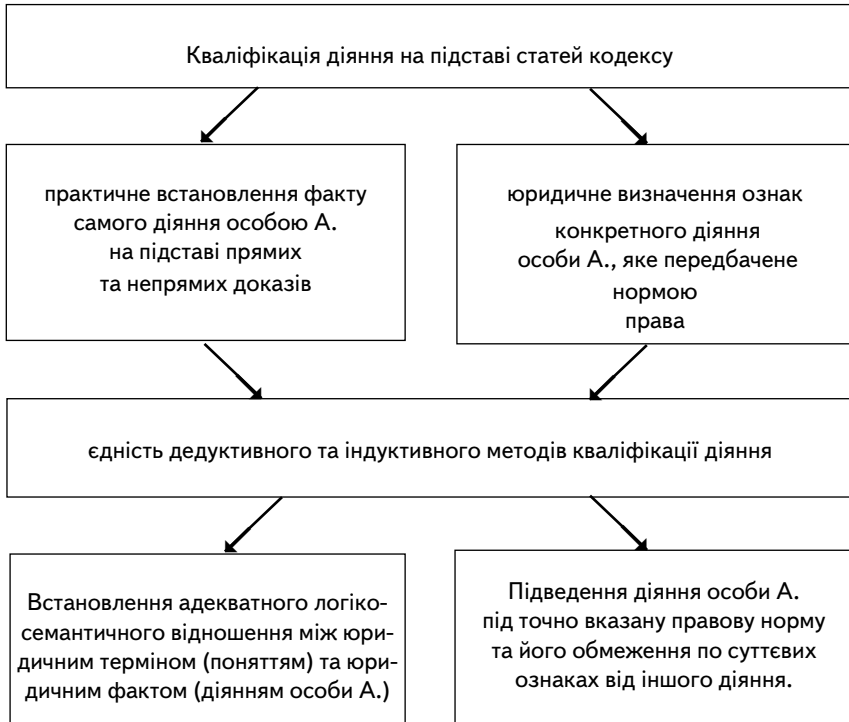

3 схема

4 схема

Логічні вправи

1. Чи можна застосувати правову норму, яка задокументована в юридичному кодексі, якщо ця норма дозволяє дію р і забороняє дію р?

2. Чи тотожні за змістом наведені поняття?

Дотримання норм права, виконання норм права, використання норм права, застосування норм права.

3. На підставі якої правової норми (дозволяючої, забороняючої, зобов'язуючої) можна кваліфікувати такі дії?

3.1. Особа Н. подала документи до вступу в три вищі навчальні заклади.

3.2. Особа Н. реалізувала своє право на отримання вищої освіти.

3.3. Підприємство порушило Закон про охорону природи.

3.4. Жодна людина не повинна завдавати шкоди навколишньому природному середовищу.

3.5. Водію не можна керувати транспортним засобом у нетверезому стані.

4. Яку статтю ККУ можна застосувати для правової кваліфікації наведених дій (фактів)?

4.1. Особа Ф. видала себе за родича померлого і отримала його майно.

4.2. Особа Д. продала мідний предмет за ціною золотого предмета.

4.3. Особа М. використовує марновірство окремих людей.

4.4. Особа С. вкрала старовинну ікону.

4.5. Особа С. збрала урожай на чужій садовій ділянці.

5. Чи буде це міркування парадоксом?

“Треба кваліфікувати це діяння особи И., оскільки воно містить у собі ознаки злочину, але не має статті Кримінального кодексу України, на підставі якої можна кваліфікувати це діяння”.

Евристичні завдання

1. Наведіть приклади власних практичних дій, які були вчинені на підставі певної правової норми: дозволяючої, зобов'язуючої, забороняючої.

2. Чи є такі практичні дії людей, суб'єктів правовідносин, які з погляду сучасного права і не заборонені Законом, і водночас не дозволені Законом? Якщо є, то наведіть приклади таких дій.

3. У Кримінальному кодексі України знайдіть норму, що дозволяє дію р і за "логічним квадратом" для деонтичних модальностей сформулюйте забороняючу та зобов'язуючу норму.

4. Наведіть приклади таких правових норм, які прописують безальтернативність певних практичних дій у різних ситуаціях.

5. Складіть кодекс (систему норм) поведінки студентів в університеті і в гуртожитку та побудуйте для нього логічні критерії несуперечності та повноти.

6. Наведіть конкретні приклади дій людей, які підпадають під такі поняття ККУ:

6.1. хуліганство;

6.2. злочин проти індивідуальної власності громадян;

6.3. злочин проти правосуддя;

6.4. посадовий злочин.

7. Побудуйте індивідні дії на підставі родових "шукати", "вимагати", "купувати", "грабувати", "платити" і запишіть мовою логіки дії.

4.1. Судові дебати як юридичне явище і процес

Судові дебати є особливим соціокультурним явищем (феноменом), яке виникло історично і набуло рис раціональності, системності, багатогранності своїх проявів.

На сучасному етапі розвитку цього соціокультурного і юридичного явища, судові дебати можна розглядати: як різновид суперечки; як особливий вид комунікації (розумово-мовленнева діяльність учасників судової суперечки, що виражена у формі монологу, діалогу, полілогу); як процес доказування певної тези на істинність чи хибність щодо конкретної кримінальної або цивільної справи; як інтелектуальну гру (змагання), де ігровим простором і часом є процес судочинства, який відбувається в залі суду. Про ігрові риси правосуддя (див. 5).

Судові дебати, як складне соціокультурне явище, мають такі аспекти дослідження: соціально-політичний, юридичний, моральний, психологічний, логічний, риторичний, граматичний, евристичний. Усі ці аспекти взаємопов'язані в процесі судових дебатів щодо конкретної кримінальної чи цивільної справи.

Соціально-політичний аспект означає, що судові дебати є формою захисту прав і законних інтересів громадян, як перемога Закону і Правосуддя.

Юридичний аспект означає, що судові дебати є процесом здійснення судочинства, який спрямований на вирішення конкретної судової справи і встановлення істини у цій справі. В юридичному аспекті судові дебати є процесом судочинства, в якому беруть участь такі сторони: у кримінальному процесі – сторона обвинувачення (прокурор, потерпілий і його представники, цивільний позивач і його представник) і сторона захисту (сам підсудний, його захисник, цивільний відповідач або його представник) (ст. 318 КПКУ); у цивільному процесі – позивач і відповідач, треті особи та їх представники, уповноважені органи державного управління, профспілки державного підприємства,

установи, представники громадських організацій і трудових колективів і, звичайно, прокурор (ст. 194 ЦПК України).

Морально-етичний аспект означає, що судові дебати є боротьбою за справедливість, коли зло повинно бути покарано. (Якщо особа М. порушила закон, то вона повинна понести за це відповідальність).

Психологічний аспект означає, що судові дебати здійснюють особистості, які мають свої індивідуальні психологічні властивості – емоції, відчуття, темперамент, мислення, рівень свідомості. Психологічна організація учасників судових дебатів впливає на процес доказування, стає засобом переконання учасників судового процесу, викликає певний емоційний стан, в умовах якого відбувається процедура доказування і встановлення об'єктивної істини по справі (28, с. 39).

Риторичний аспект означає, що судові дебати є “наукою і мистецтвом переконуючої комунікації” (28, с. 3) з метою досягнення згоди між протилежними сторонами процесу судочинства; способом переконання учасників дебатів за допомогою красномовства у судових промовах. Риторичний аспект судових дебатів є об'єктом дослідження судової риторики, яка вивчає практику судового красномовства, зміст і способи судових дебатів та складові частини судової промови учасників процесу судочинства (див. 28). Судова риторика є складовою частиною більш загальної теорії красномовства (мистецтва публічних виступів) – філософської риторики, яка виникла в стародавній Греції. Теоретиками красномовства, засновниками філософської риторики були Платон, Аристотель, Демосфен, Цицерон.

Лінгвістичний аспект означає, що судові дебати є демонстрацією правильного використання природної та штучної мови з метою викладу думок у промовах, побудови процедури доказування та переконання її учасників; іноді з метою їх омани однією із сторін.

Евристичний аспект означає, що судові дебати є інтелектуальною, розумово-мовленнєвою діяльністю учасників процесу судочинства, щодо якої можна визначити алгоритмічні і неалгоритмічні (евристичні) прояви. Алгоритмічність мислення осіб (пропонентів і опонентів, обвинувача і захисника, позивача і відповідача тощо), які беруть участь у судових дебатах, задана принципами кримінально-процесуального права, яке суворо регламентує інтелектуальні та практичні дії учасників судових

дебатів. Прояви неалгоритмічності або евристичності мислення осіб полягають у побудові ними евристик, тобто суб'єктивних прийомів, способів, методів тощо, з метою досягнення згоди, винесення судового рішення або вироку суду; пошук нових аргументів для доказування тези у процесі доказування; непередбачений попереднім слідством чи процедурою доказування, вирок суду або рішення суду, яке виніс суддя.

Логічний аспект означає, що судові дебати є процедурою доказування раціональними засобами певного юридичного факту з метою переконання суддів та інших учасників судочинства, що цей факт справді мав місце, і винесення певного рішення по цивільній справі або вироку суду по кримінальній справі; – встановлення таких рис, властивостей, які є загальними (інваріантними) для усіх конкретних процесів судочинства. До них належать: структура судових дебатів як різновиду суперечки, процедура доказування, методи аргументації своїх тез у промовах учасників дебатів, правильність або неправильність виведення із певних засновків висновків, певних тез із певних аргументів.

Логічний аспект судових дебатів вперше був визначений Цицероном у його трактатах з ораторського мистецтва (див. 44). Виділимо ті положення про логіку побудови судових дебатів, які є актуальними сьогодні. Досліджуючи практику красномовства і узагальнюючи публічні промови античних риторів (ораторів), які виступали з сенаторських трибун на засіданнях, форумах, судових процесах, Цицерон визначав: 1) логіку мислення ораторів, яка іноді суперечила їх красномовству у публічному виступі; 2) запитально-відповідальну форму їхніх промов; 3) особливості виконання логічних операцій (визначення понять, класифікації, доведення та спростування), логічних методів аргументації в судових промовах обвинувача та захисника; 4) вказував на дію логічних законів у промовах. Судову риторику він розглядав як різновид красномовства, яке має переконати, схвилювати слухачів. Матеріалом судових дебатів є конкретні справи. Предметом обговорення під час розгляду конкретної справи в суді є положення (теза, спірне питання), яке стверджується однією стороною і заперечується іншою. В ході судових дебатів треба дати істинні відповіді на конкретні питання. Чи справді протиправне діяння скоєне? Наприклад, коли підсудний, який обвинувачується у вчиненні злочину, заперече, що він його скоїв. Чи правильно визначено (класифі-

ковано) діяння. Наприклад, за умови, що обвинувачуваний визнає факт вбивства, але стверджує, що вбивство було ненавмисним. Чи були підстави (причини) для здійснення певного діяння? Наприклад, за умови, якщо обвинувачений визнає навмисність вбивства, але виправдовує його суттєвими причинами (44, с. 150–205). Судовий розбір спірного питання набуває логічної форми доказування, коли протилежні сторони формулюють тезу й антитезу і доводять їх аргументами. Доказування обвинувачем називали обґрунтуванням (ratio), а доказування обвинуваченого – виправданням. Докази (аргументи) Цицерон поділяв на зовнішні та внутрішні. Зовнішні докази – це покази свідків, документи, зізнання обвинуваченого тощо. Внутрішні докази – це докази логічні, які самі по собі неявні, але яким треба надати переконливість своєю промовою. Логічні докази мають логічну форму індукції, наведення прикладів (прикладні та виведення з них висновків) і дедукції (ентимеми). Усі джерела логічних доказів Цицерон поділяв на ті, що стосуються обставин конкретної справи, яка розглядається у суді, і на ті, що належать до загальних питань. Підставами джерел доказів, що стосуються обставин справи в судових промовах, були різні доводи, наприклад “довід до людини”, “дефініція понять”, “встановлення причинно-наслідкових зв’язків” (44, с. 150–205).

На підставі теорії ведення суперечок (еристики), логічної теорії доведення та юридичної теорії доказування визначимо логічний аспект судових дебатів і побудуємо їх формальну модель.

З погляду еристики судові дебати є різновидом суперечки, яка класифікується як ділова. Мета ділової суперечки – прийняти певне рішення щодо питання, яке обговорюється, винести постанову, щось ухвалити. Логічні основи ведення суперечок викладені в джерелах (1, 7, 8, 11, 12, 13, 16, 41, 47). Відповідно до загальної теорії ведення суперечок (еристики) у судових дебатах беруть участь учасники судового процесу, які були вказані вище.

Структура судових дебатів: предмет обговорення, мета обговорення, засоби ведення дебатів. Предмет обговорення: практичні дії обвинуваченого, підозрюваного, внаслідок яких виникла подія – факт, який набув правового значення (у кримінальному судочинстві); обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (підстави позову) та обставини, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення (у цивільному судочинстві). Мета обговорення.

На підставі запитально-відповідального дискурсу учасників судових дебатів, використання різних доказів, здійснення процедури доказування учасників, показів свідків і пояснення сторін і третіх сторін, винести обвинувальний вирок чи виправдання у кримінальному судочинстві; рішення суду в цивільному судочинстві.

Засоби ведення суперечки або методи аргументації. Кожен учасник судових дебатів може використовувати певні методи аргументації у своїх промовах. Наприклад, логічні або позалогічні (психологічні) під час побудови логіки доказування тези, яку він сформулював та виголосив.

Аргументація в промовах учасників судових дебатів – це розумово-мовленевий акт (акт комунікації, інтелектуальна операція), за допомогою якої учасник судових дебатів обґрунтовує положення, яке він сформулював, відстоює свою думку і намагається переконати інших учасників суперечки в її істинності. Аргументацію в судових дебатах, у публічних виступах чи в суперечках використовують: 1) як засіб логічного обґрунтування істинності або хибності певного твердження (тези), коли із встановлених аргументів з необхідністю випливає теза; 2) як засіб переконання інших учасників судових дебатів у правоті того, що стверджує, відстоює один з учасників дебатів. Відповідно до цих функцій, аргументація, яку використовують учасники судових дебатів, повинна бути доказовою і переконливою. Ці дві властивості аргументації (доказовість і переконливість) не завжди збігаються у промовах учасників дебатів. Доказовість аргументації базується на процедурі обґрунтування тези, коли на підставі сукупності істинних аргументів доводиться істинність тези. Такої доказовості можна досягти, якщо учасник дебатів суворо дотримується законів логіки у своєму акті доказування. Переконливість аргументації може ґрунтуватися не лише на строгому логічному доведенні, а й на використанні інших способів переконання – психологічних та риторичних прийомах впливу на свідомість людини (8, 11, 12, 13, 41).

4.2. Логіка судового доказування учасниками судового процесу

Сукупність доведень щодо конкретної кримінальної чи цивільної справи, які будують учасники судового процесу, створює систему доказування, а кожне окреме доказування – обвинувача, захисника тощо є одиничним актом доказування. Судове доказування має логічну форму умовиводу – дедуктивного, індуктивного, за аналогією, але воно є специфічним за змістом. Основою доказування є юридичний факт (фактичні дані), який сформульований юридичною мовою у логічній формі висловлювання. Сам юридичний факт встановлюється на підставі різних джерел доказів (протоколи допитів, письмові та речові докази, висновки експертів тощо). Юридичний факт стає основою побудови логіки доказування того положення (тези), яке висунуто кожним учасником судових дебатів. Процес доказування тези учасником судових дебатів може бути побудований у формі індукції (безпосереднього виведення певного висновку на підставі встановлених джерел доказів) і дедукції (опосередкованого виведення певного висновку на підставі сукупності зібраних джерел доказів, які встановлюють сам юридичний факт (фактичні обставини справи)). Сутність логіки доказування полягає в тому, щоб встановити відношення логічного слідування між вихідним положенням (тезою) і тими джерелами доказів, які використовують учасники судового процесу як аргументацію. Слідування тези із аргументів (джерел доказів) може бути необхідним і ймовірнісним: а) Необхідне слідування, тобто виведення тези з побудованої системи аргументації, дає, по-перше, прямий доказ. Прямий доказ у юридичній теорії доказування – це безпосереднє виведення юридичного факту (наявних обставин) з точно встановлених джерел доказів, наприклад, речових доказів, письмових доказів, а в логічній теорії доведення – коли теза прямо слідує із аргументів за формулою $A \rightarrow T$, де A – символ, що позначає аргумент, T – символ, що позначає тезу. Із цього слідує: якщо аргумент істинний, то і теза повинна бути істинною; б) Ймовірнісне слідування дає непрямий доказ. Непрямий доказ у юридичній теорії доказування передбачає використання таких джерел доказу, які лише з певною мірою ймовірності підтверджують сам юридичний факт, а в логічній теорії доведення характерний тоді, коли аргументи лише підтверджують правдопо-

дібність тези. У змістовному значенні істинність тези у випадку непрямого доказування юридичного факту лише частково підтверджується наведеними аргументами. У разі побудови логіки доказування можливий і третій варіант, коли теза не слідує із наведених аргументів.

Оскільки наведена однією із сторін судових дебатів аргументація для доказування істинності тези, крім доказової сили, повинна мати ще й переконливу силу, то треба також встановити можливий ступінь сумніву чи, навпаки, впевненості інших учасників дебатів у тому, що фактичні обставини справи справді є. Для цього потрібно шукати “сильний аргумент”, “переконливий аргумент”, “істинний аргумент”.

Побудова логіки доказування окремими учасниками судових дебатів, тобто одиничний акт доказування як елемент системи доказування у певній справі, взаємозумовлені і ґрунтуються на юридичних принципах: законності, презумпції невинності, юридичної відповідальності, а також логічних принципах: однозначності оперування юридичною термінологією, послідовності, несуперечності, обґрунтованості.

Найбільш поширеним у системі судового доказування є принцип альтернативності, який полягає в побудові позитивного твердження одним із учасників дебатів і заперечення цього твердження іншим учасником. Частіше цей принцип використовують обвинувач і захисник у своїх судових промовах, з огляду на ті функції, які вони виконують у процесі судочинства – обвинувачення особи Х. або захисту особи Х. В акті доказування, у якому зв'язок тези з аргументами має стверджувальний (позитивний) характер, може мати схему умовно-категоричного силлогізму із стверджувальним модусом (“модус поненс”). Формальний вираз такого акту доказування: $((A \rightarrow B) \wedge A) \rightarrow B$. Акт доказування, який будується як альтернативний, має заперечний (негативний) характер і схему умовно-категоричного силлогізму із заперечним модусом (“модус толленс”). Формальний вираз такого акту доказування: $((A \rightarrow B) \wedge \neg B) \rightarrow \neg A$

Наприклад: 1) якщо особа Н. справді вчинила крадіжку, то вона була на місці події. Особа Н. справді вчинила крадіжку. Отже, вона була на місці події. $((A \rightarrow B) \wedge A) \rightarrow B$.

2) Якщо особа Н. справді вчинила крадіжку, то вона була на місці події. Встановлено, що особа Н. не була на місці події. Отже, вона не вчинила крадіжку. $((A \rightarrow B) \wedge \neg B) \rightarrow \neg A$.

Другий варіант побудови альтернативного акту доказування має логічну форму розділово-категоричного силогізму зі стверджувально-заперечним або із заперечно – стверджувальним модусом. Наприклад, 1) обвинувачений С. під час вчинення злочину міг бути або вдома, або у свого друга О. На підставі показань О. було встановлено, що обвинувачений С. під час здійснення злочину був у друга. Отже, під час здійснення злочину він не був вдома. $((A \perp B) \neg B) \rightarrow \neg A$; 2) Обвинувачений С. під час здійснення злочину міг бути або вдома, або у свого друга О. На підставі показань О. та свідків встановлено, що під час здійснення злочину С не був у друга О, отже, він був удома. $((A \perp B) \wedge \neg B) \rightarrow A$.

Логічну форму розділово-категоричного силогізму можна використовувати і тоді, коли учасники судових дебатів висувують версії щодо мотивів протиправного діяння, коли шукають причини, які змусили особу Х вчинити злочин. Наприклад: “Мотивом вчинення вбивства особою С. могли бути або помста, або ревності. Показання С. та свідків засвідчують, що ревності не було. Отже, мотивом вчинення вбивства особою С. була помста”. У процесі пошуку мотивів та причин злочину слід перераховувати в першому засновку силогізму усі можливі мотиви та причини, а потім на підставі здобутих фактів у другому засновку всі можливі версії та причини і у висновку вказати єдину причину чи мотив, який справді зумовив протиправне діяння особою С.

Акт доказування також може мати логічну форму дилеми. Розрізняють дилему конструктивну та деструктивну. Конструктивну дилему, як правило використовують для доказування істинності однієї з альтернатив, яка висувається у процесі доказування юридичного факту, а деструктивна дилема спрямована, як правило, на руйнування акту доказування опонента. Наприклад, якщо обвинувач буде конструктивну дилему з метою доказування істинності висунутої ним тези (альтернативи), то захисник може будувати деструктивну дилему з метою руйнування акту доказування обвинувача або навпаки, обвинувач руйнує за допомогою деструктивної дилеми акт доказування захисника.

Наприклад: 1) Якщо обвинувачуваний С. вбив особу А. випадково, то за ст. 119 ККУ це є вбивство, вчинене з необережності. Якщо обвинувачуваний С. вбив особу А. з метою погра-

бування, то за ст.115 ККУ це є умисне вбивство. Але обвинувачуваний С. вбив особу А. випадково або з метою пограбування. Отже, обвинувачуваний С. повинен бути засудженим за ст. 119 ККУ або за ст.115 ККУ. Формальний вираз доказування: $((A \rightarrow B; C \rightarrow D; A \vee C) \rightarrow B \vee D$.

2) Якщо обвинувачуваний С. вбив особу А. випадково, то за ст. 119 ККУ це є вбивство через необережність. Якщо обвинувачуваний С. вбив особу А. з метою пограбування, то за ст. 115 ККУ це умисне вбивство. Але неправильно, що вбивство особи А. обвинувачуванним С. за ознаками класифікується за ст. 119 чи за ст. 115 ККУ. Отже, неправильно, що обвинувачуваний С. повинен бути засудженим за випадкове вбивство особи А. або з метою пограбування. Формальний вираз доказування: $((A \rightarrow B; C \rightarrow D; \neg B \vee \neg D) \rightarrow \neg A \vee \neg C$.

Під час побудови конструктивної або деструктивної дилеми можлива логічна помилка, яка полягає в тому, що побудовані пропонентом або опонентом альтернативи можуть бути недостатніми для визначення правильної класифікації конкретного злочинного діяння. У цьому прикладі можливою альтернативою, крім вказаних “випадково” і “з метою пограбування”, може бути “помста” або “в стані сильного душевного хвилювання”.

Акт доказування може бути побудований також у логічній формі умовно-кон’юнктивного силогізму, який створюють на підставі об’єднання двох умовно-категоричних силогізмів, побудованих за правилом “модус поненс” або “модус толленс”. Схеми такого доказування:

1. $((A \rightarrow B) \wedge (C \rightarrow D) \wedge (A \wedge C)) \rightarrow (B \wedge D)$
2. $((A \rightarrow B) \wedge (C \rightarrow D) \wedge (\neg B \wedge \neg D)) \rightarrow (\neg A \wedge \neg C)$

Наприклад, 1) Якщо діяння обвинувачуваного С. є суспільно небезпечним, то воно є злочином. Якщо обвинувачуваний С. вчинив вбивство особи А., то це діяння спрямоване проти життя людини. Діяння обвинувачуваного С. є суспільно небезпечним і воно є вбивством. Отже, діяння обвинувачуваного С. є злочином і спрямоване проти життя іншої людини; 2) Якщо обвинувачуваний С. мав намір вчинити цей злочин, то він приховав би сліди злочину. Якщо б обвинувачуваний С. вчинив умисне вбивство, то він би заховав знаряддя вбивства. Але на підставі відсутності прямих і непрямих доказів обвинувачуваний С. не приховав слідів злочину і не заховав знаряддя вбивства. Отже,

обвинувачуваний С. не мав наміру вчинити цей злочин і не вчинив умисного вбивства.

Зауважимо, що в другому прикладі висновок не слідє з необхідністю, оскільки тут будується умовне припущення (якщо,...то) і, відповідно, треба точно встановити, чи справді сховав обвинувачуваний С. знаряддя злочину, оскільки не знайдене знаряддя вбивства ще не означає, що його не було.

Формально-логічна модель ситуації судових дебатів може бути побудована на підставі відокремлення логічного аспекту і абстрагування його від інших, вказаних вище, аспектів.

Побудуємо декілька формальних моделей (схем), які в відтворюють структуру судових дебатів та логіку побудови процесу доказування.

Схема 1

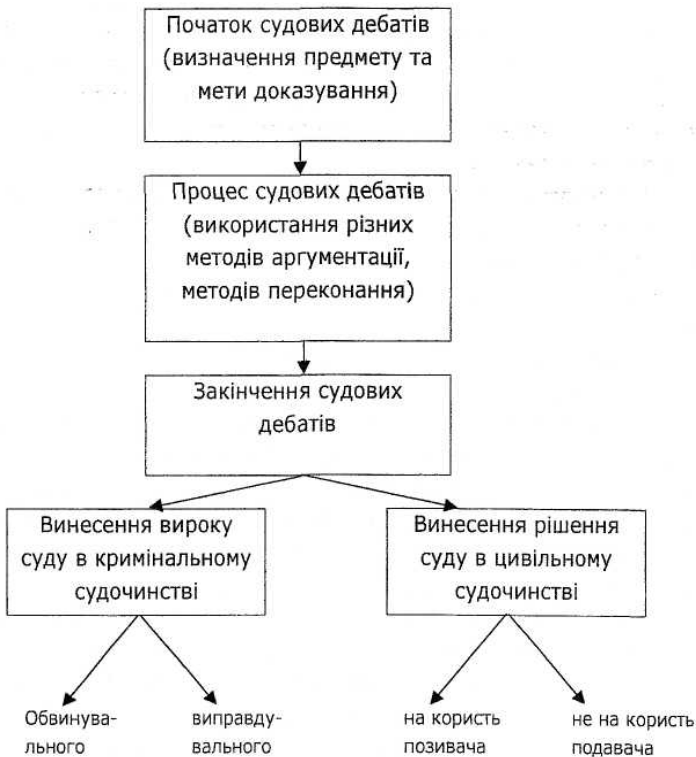
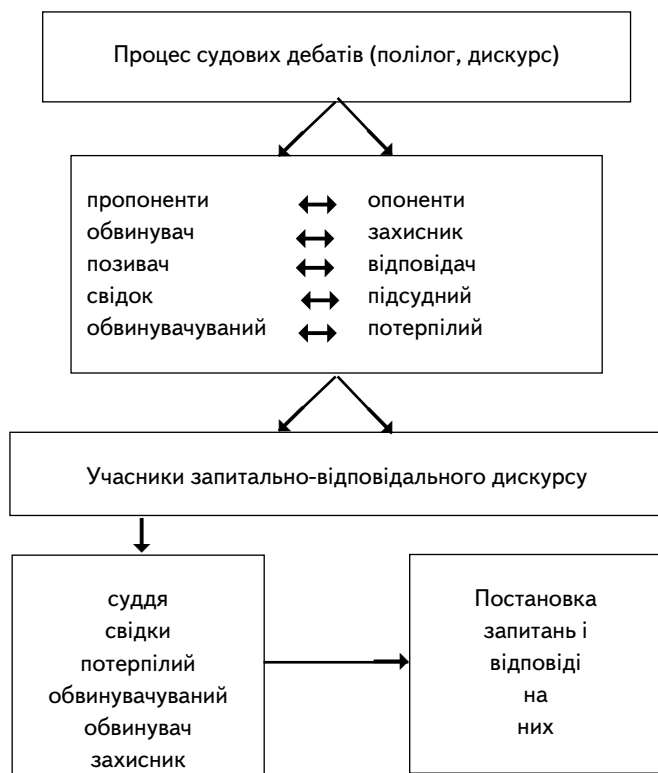

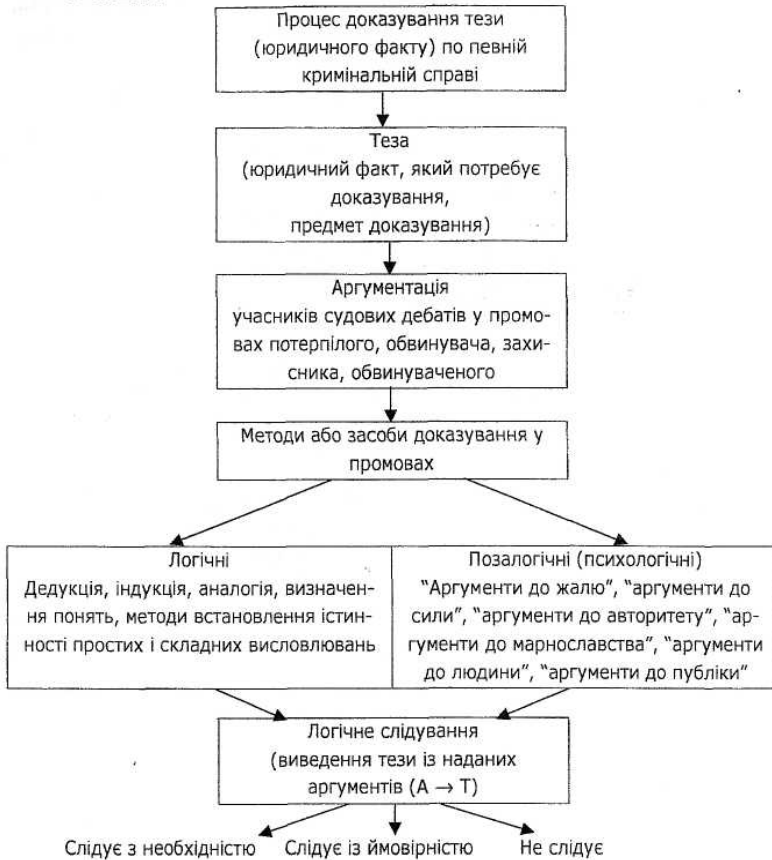
Схема 2

Пропоновані схеми відображають об'єктивну сторону ситуації судових дебатів.

Суб'єктивна сторона – це логіка мислення кожного окремого учасника дебатів, використання ним конкретних методів (логічних, риторичних, психологічних) аргументації, коректних або некоректних прийомів ведення суперечки. Логічна аргументація ґрунтується на законах логіки. Якщо учасник судових дебатів є зацікавленим у встановленні об'єктивної істини у справі, то він намагається опиратися на закони, не порушує їх. Застосування законів логіки у процесі розумової діяльності людини є необхідною (але не достатньою) умовою для досягнення істини. Якщо учасник дебатів з різних причин не зацікавлений у встановленні об'єктивної істини у справі, то він може свідомо, навмисно порушувати закони логіки, що призводить до логічних помилок.

Схема 3

Логічні помилки поділяють на паралогізми і софізми. Учасники судових дебатів можуть навмисно допускати логічні помилки, тобто використовувати різні софістичні прийоми у своїх промовах, під час постановки запитань і у відповідях, у виведенні висновків із певних засновків тощо, з певною метою: перешкодити правосуддю над обвинувачуваним (обвинувачуваними), скоротити термін покарання, замінити тяжке покарання нетяжким або уникнути покарання. Найбільш поширені логічні помилки, які навмисно допускають учасники судових дебатів: "підміна поняття", "підміна тези в доказуванні", "некоректно

сформульоване запитання”, “відповідь не на поставлене запитання”, “поспішне узагальнення”, “замовчування фактів” тощо.

У сфері судочинства виникають також свої парадокси. Найбільш поширеним у судовій практиці є парадокс “зловживання правом”. Смісл цього парадоксу полягає в тому, що всі учасники судового процесу мають свої права, які надані їм законом: захищати свої права, мати право на правову допомогу, мати право на адвоката, змінювати адвоката і брати іншого, не відповідати на поставлені запитання і т.п. Оскільки закон не вказує, до яких меж можна реалізовувати свої права в суді, то деякі учасники судового процесу зловживають наданими правами з суб’єктивною метою – заплутати судову справу, затягнути її на тривалий термін, виправдати винного, уникнути покарання. Парадокс зловживання правом можна сформулювати так: “Деякі учасники судового процесу реалізують надані Законом права з метою їх поширення за межі Закону”.

Отже, знання загальної теорії ведення суперечок (еристики) та сучасних логічних теорій, на підставі яких можна побудувати формальну модель судових дебатів, дає змогу чітко уявити собі цю проблемну ситуацію в галузі правової діяльності і не допускати логічних помилок під час акту доказування.

Запитання для самоперевірки

---

1. В чому полягають особливості судових дебатів?
2. Назвіть аспекти дослідження судових дебатів.
3. В чому сутність логічних, риторичних, психологічних методів аргументації у судових дебатах.
4. Які софістичні прийоми використовують учасники судових дебатів?

Логічні вправи

Тема 1. Поняття

1. Чи виражають наведені терміни одне і теж поняття?
  - 1.1. судові дебати, процес судочинства.
  - 1.2. вирок суду, рішення суду, вердикт.
  - 1.3. наклеп, образа.
  - 1.4. софізм, свідомо зроблена логічна помилка.
  - 1.5. фактичні дані, речові докази.

2. Визначте зміст і обсяг наведених понять:
  - 2.1. судові дебати.
  - 2.2. учасник судового процесу.
  - 2.3. судова промова.
3. З'ясуйте відношення між наведеними множинами (обсягами понять) і зобразіть їх колами Ейлера.
  - 3.1. злочин, кримінальне правопорушення, правопорушення.
  - 3.2. касаційна скарга, подання.
  - 3.3. позивач, відповідач.
  - 3.4. судова промова, промова обвинувача, промова захисника, промова потерпілого.
  - 3.5. позов, звернення до суду.
4. Зробіть обмеження та узагальнення наведених понять.
  - 4.1. Судові дебати.
  - 4.2. Адвокат.
  - 4.3. Промова обвинувача.
  - 4.4. Метод аргументації.
5. Перевірте правильність поділу понять. У неправильних визначте, яке правило поділу понять порушено і вкажіть логічну помилку.
  - 5.1. Міра покарання може бути максимальною, важкою і неважкою.
  - 5.2. Промови учасників судових дебатів можуть бути переконливими та непереконливими.
  - 5.3. Відповіді потерпілих на поставлені запитання можуть бути короткими, неточними і не на поставлені запитання.
  - 5.4. Репліки на судовому засіданні можуть бути уточнюючими суть справи і такими, що не дають відповідь на поставлене запитання.
6. Вказати, де у наведених прикладах є логічна операція поділу обсягу поняття, а де – розчленування цілого на його частини.
  - 6.1. “Право на покарання злочину історично здійснюється: а) у формі помсти; б) у формі правового акту” (Г. Гегель. Філософія права).
  - 6.2. Судова промова складається з промови обвинувача, промови захисника, промови потерпілого.
7. Зробіть поділ наведених понять за функціональними ознаками.
  - 7.1. Документ.

7.2. Докази.

7.3. Міра покарання.

Висловлювання

1. Визначте якість і кількість атрибутивних висловлювань та розподіл термінів у них.

1.1. Судді у процесі правосуддя незалежні.

1.2. Правосуддя здійснюють професійні судді.

1.3. Деякі учасники судових дебатів свідомо роблять логічні помилки у своїх промовах.

2. За допомогою “логічного квадрату” визначте відношення між наведеними висловлюваннями та встановіть їх істинність:

2.1. Усі види джерел доказів чітко визначені у Кримінально-процесуальному та Цивільно-процесуальному Кодексах України. Деякі джерела доказів нечітко визначені у Кримінально-процесуальному та Цивільно-процесуальному Кодексах України.

2.2. Всі учасники судових дебатів використовують логічні методи аргументації. Жодний учасник судових дебатів не використовує логічні методи аргументації.

3. Визначте тип логічного зв'язку в складних висловлюваннях, запишіть їх символічно і перевірте їх правильність за допомогою таблиць істинності.

3.1. Немає злочину, немає покарання.

3.2. Міра покарання може бути максимальною або мінімальною.

3.3. Характеристика підсудного повинна базуватися тільки на даних, які є у справі.

3.4. Лише у випадку амністії підсудний може стати вільним.

3.5. Захисник у суді або виграє цю справу або програє цю справу.

4. Вкажіть необхідні та достатні умови в наведених висловлюваннях.

4.1. Використання логічних методів аргументації є ... умовою обґрунтованості та переконливості промов обвинувача та захисника.

4.2. Суворе посилення на фактичні дані, які містяться в матеріалах справи, є ... умовою логічного обґрунтування тези про здійснення злочинної дії особою Н.

4.3. Обвинувальний вирок суду є ... умовою для застосування покарання, передбаченого ККУ.

5. Чи коректно сформульовані запитання?

5.1. Як ви досягли такого злочинного таланту?

5.2. Хіба ми подібні до шахраїв?

5.3. Підсудний, ви визнаєте свою вину?

5.4. Чи навмисно ви заплутуєте справу?

6. Визначити істинність відповіді на поставлені запитання?

6.1. Які справи входять до юрисдикції суду?

– До юрисдикції суду належить розгляд і вирішення кримінальних справ.

6.2. Хто може розглядати цивільні справи?

– Цивільні справи може розглядати суд, господарський суд, деякі справи – також третейський суд і товариський суд, а деякі справи (щодо боржників) господарські органи.

6.3. Суддя ставить підсудному запитання: Як ви відкрили сейф?

– Не можу, пане суддя, в залі багато конкурентів.

7. Дайте логічну відповідь на поставлене запитання відповідно до КПКУ та ЦПКУ.

7.1. Чим підтверджується вина особи, яка здійснила злочинну дію?

7.2 Чи є власне зізнання підсудного достатнім доказом його винності?

7.3. Чи потрібно вказувати державному обвинувачу у його промові міру покарання?

7.4. Що є предметом обговорення у судовій промові у кримінальному судочинстві?

7.5. Що є предметом обговорення у судовій промові у цивільному судочинстві?

8. Скільки значень істинності (два –“і” або “х” або $n > 2$) можна надати таким висловлюванням у ситуації винесення обвинуваченому А. вироку суду?

8.1. Обвинуваченому А. винесено обвинувальний вирок.

8.2. Обвинуваченому А. винесено виправдальний вирок.

8.3. Справа обвинуваченого А. відправлена на додаткове дослідження.

Закони логіки

1. Чи будуть порушені вимоги закону тотожності у випадку ототожнення змісту таких понять?

1.1. Встановлена істина у справі. Доведена істина у справі.

1.2. Халатність. Посадовий злочин.

1.3. Методи аргументації. Засоби доказування.

1.4. Теза, предмет доказування.

1.5. Покарання. Обмеження прав і свобод осудженого.

2. Чи можна розглядати наведені висловлювання як рівнозначні?

2.1. Свідок С. у своїх показаннях у справі нічого нового не додав і не заперечив уже сказаного.

Свідок С. був правдивим у своїх показаннях.

2.2. Промова адвоката Н. була красномовною. Промова адвоката Н. була чудовою.

2.3. У промові обвинувача Л. була вказана точна міра покарання. У промові обвинувача Л. була вказана конкретна міра покарання.

2.4. Всі учасники судового процесу повірили показанням підсудного М.

Всі учасники судового процесу визнали, що підсудний М. казав правду.

3. Чи сумісні з законом несуперечності такі поняття?

3.1. Судова суперечка без предмета обговорення.

3.2. Правдиві свідчення шахрая Л.

3.3. Незакінчений розгляд справи в суді, у якій винесено виправдальний вирок.

3.4. Суперечливі свідчення свідка М. проти обвинувачуваного Р.

4. Чи можуть бути одночасно істинними такі пари висловлювань?

4.1. Не всі дані можуть бути судовими доказами. Деякі дані можуть бути судовими доказами.

4.2. Покази свідка Т. є правдивими. Покази свідка Т. не є правдивими.

4.3. Обвинувачеві обов'язково треба вказувати точну міру покарання у своїй промові. Обвинувачеві не обов'язково вказувати точну міру покарання у своїй промові.

5. Чи є внутрішня суперечність у наведених висловлюваннях?

5.1. Фактичні дані, як повідомив свідок М. на суді, не є доказом винності підсудного Д.

5.2. У правильних міркуваннях обвинувача С. багато логічних помилок.

5.3. Судова промова захисника П. була чудовою, але в ній жоден вислів не відповідав дійсності.

5.4. Вичерпний перелік джерел доказів сформульовано законодавцем у КПКУ, проте доцільно у встановленому законом порядку розширити його.

6. Визначте, до яких з наведених пар можна застосувати закон виключення третього:

6.1. Точна міра покарання. Неточна міра покарання.

6.2. Промова обвинувача, промова захисника.

6.3. Логічні методи аргументації, нелогічні методи аргументації.

6.4. Доведена істина у справі, недоведена істина у справі.

7. Чи можуть бути одночасно хибними наведені висловлювання?

7.1. Кожна кримінальна справа має свої особливості. Деякі кримінальні справи не мають ніяких особливостей.

7.2. Жодний із встановлених слідством фактів не був спростованим у суді. Деякі встановлені слідством факти були спростовані у суді.

8. Чи є перше висловлювання підставою для другого?

8.1. Свідок П. дав на судовому засіданні неправдиві показання. Свідок П. є нечесною людиною.

8.2. Адвокат К. погодився брати участь у судовому розгляді конкретної цивільної справи. Адвокат К. сприяє позивачу в здійсненні його прав і законних інтересів.

9. Чи порушений закон достатньої підстави у наведених прикладах?

9.1. Якщо обвинувачений щирозсердечно зізнається у скоєнні злочину, то суд пом'якшить йому міру покарання.

9.2. Особа Н. повинна з'явитися до суду і дати правдиві свідчення, оскільки вона є свідком у справі Д.

9.3. Аналіз доказів у суді адвокатом М. свідчить про відсутність у діях підсудного Н. складу злочину. Кримінальну справу підсудного Н. треба закрити.

9.4. Документ містить логічні помилки. Цей документ не може бути використаний як аргумент у цій справі.

10. Які логічні закони лежать в основі наведених висловлювань.

10.1. Вирок суду не може бути винесеним на підставі припущень.

10.2. Приховування злочину особою П. також є злочином.

10.3. Немає злочину, немає покарання, якщо він не передбачений законодавством (Римське право).

10.4. Обвинувачуваний буде виправданим, якщо обвинувачення не надасть доказів його вини (Римське право).

10.5. Неможливо, щоб цей злочин був вчинений і не вчинений особою А., якщо вона є підсудною.

11. Які логічні закони порушені у наведених прикладах?

11.1. У промові обвинувач сказав: “Я розумію, підсудному гроші були потрібні до зарізу. Але ж не до зарізу тітки”.

11.2. “Нюанси професії”.

Знайомі вітають адвоката з тим, що він домігся виправдання відомого злочинця. – Ви були просто чудові – захоплено кричали вони.

– Дякую, – відповів славнозвісний адвокат. – Але якщо б я виступав не захисником, а обвинувачем, то обов’язково посплав би його на шибеницю.

11.3. Один із учасників судового процесу підмінив тезу – “Особа Л. скоїла злочин навмисно ” тезою – “Особа Л. скоїла злочин з необережності”.

11.4. Підсудний, що ви можете сказати про цю справу?

– Ну, іду я в ночі додому. До мене підійшли двоє і кажуть: – Знімай шубу і шапку.

Я так і зробив. З одного зняв шубу, з іншого – шапку.

(Одеський анекдот).

Логіка доказування у судових дебатах на підставі ККУ і КПКУ

1. Зробіть логічно необхідний висновок на підставі наведених засновків.

1.1. У процесі доказування в суді учасники судових дебатів повинні використовувати усі джерела доказів у конкретній кримінальній справі. Особа Р. є захисником обвинувачуваного О. у цій кримінальній справі. Отже, ...

1.2. Обвинувачуваний Н. міг бути або організатором, або виконавцем, або пособником, або підбурювачем цього злочину.

Встановлено, що обвинувачуваний Н. не був ні організатором, ні пособником, ні підбурювачем цього злочину. Отже, ...

1.3. Усі джерела доказів, які передбачені у КПКУ, дозволено використовувати щодо конкретних кримінальних справ. У цій кримінальній справі організованої злочинної групи є такі джерела доказів, які не передбачені у КПК України. Отже, ...

2. На підставі поданих висловлювань зробіть логічно необхідний та імовірнісний висновок:

2.1. Деякі обвинувачувані відмовляються від адвоката.

2.2. Промова підсудного Л. була внутрішньо суперечливою.

3. Які з наведених висловлювань є тезою або фактом, або висновком?

3.1. Кожна людина, яка поважає юридичні закони і дотримується їх, не скоїть злочину.

3.2. Якщо особа Н. вчинила злочин, то вона або мала, або не мала спільників.

3.3. Основними причинами злочинності є кризові явища в економічній і політичній системі.

3.4. "Існують гени злочинності" (Ч. Ломброзо).

3.5. Особа У. була засуджена за ст. 144 КК України.

3.6. Суд наклав штраф за адміністративне порушення на особу С.

3.7. Постріл у Н. зроблено з близької відстані.

4. Знайдіть серед наведених висловлювань аксіоми.

4.1. Обвинувачуваний не може бути визнаним злочинцем до моменту оголошення судом обвинувального вироку.

4.2. Дії людей завжди залишають сліди, відбитки на предметах, справляють вплив на оточуючих людей, викликають реакцію на ці дії.

4.3. Пальцевий малюнок (рельєф) індивідуальний у кожної людини.

4.4. Водієві забороняється керувати транспортним засобом у нетверезому стані.

4.5. Злочинність є, була і буде (А.Конан-Дойль).

Злочинність тим більша, чим демократичніше суспільство" (А.Конан-Дойль).

4.6. Немає таких злочинів, які не можна розкрити.

4.7. Обвинувачуваний має право на захист.

5. Яке з наведених висловлювань може бути аргументом у доведенні або спростуванні щодо певної кримінальної справи.

5.1. Особа Т. була свідком скоєння тяжкого злочину.

5.2. Те, що казав підозрюваний Д., не відповідає фактичним даним.

5.3. Обвинувачуваний С. не купував і не крав цього автомобіля.

6. Чи будуть з логічною необхідністю впливати ці тези з наведених аргументів?

6.1. Теза. Особа А. є злочинцем.

Аргумент. Особа А. вкрала гроші в особи Ф. Слідство і суд підтвердили, що особа А. справді вкрала гроші в особи Ф.

6.2. Теза. Дія, яку вчинила особа П., не є юридичним фактом.

Аргументи. Дії і події, що мають правове значення, є юридичними фактами. Дія, яку вчинила особа П., не має правового значення.

6.3. Теза. Підозрюваний К. не міг скоїти цей злочин.

Аргумент. Підозрюваний К. у цей час перебував на банкеті і не міг бути в двох місцях одночасно.

6.4. Теза. Діяння особи Н. мають ознаки злочину.

Аргумент. Особа Н. вчинила злочин. Особа Н. дієздатна. Діяння особи Н. передбачене Кримінальним кодексом України. Діяння особи Н. суспільно небезпечне.

6.5. Теза. Підозрюваний А. у кримінальній справі про умисне вбивство особи Н. дав неправдиві свідчення.

Аргумент. Свідчення підозрюваного А. суперечать свідченням свідків В. і С.

6.6. Теза. Обвинувачений К, причетність якого до скоєного злочину встановлена, мав спілняка.

Аргументи: а) о 14.35 обвинуваченого К. бачили на вулиці Зеленій; б) злочинна операція розпочалася о 14.40; в) о 15.10 К. був затриманий із викраденими речами, проте з вулиці Зеленої до місця злочину він ніяк не міг би дібратися за 35 хв.

7. З'ясуйте, за яким правилом логіки висловлювань побудовані наведені приклади доказів, запишіть їх символічно і перевірте правильність.

7.1. Якщо особа Л. співучасник злочину, то вона несе певну кримінальну відповідальність. Встановлено, що особа Л.

була співучасником злочину. Отже, вона несе певну кримінальну відповідальність.

7.2. За певною кримінальною справою особа Е. може бути осудною або неосудною. За цією справою особа Е. є осудною. Отже, за цією справою особа Е. не є неосудною.

7.3. Кримінальна справа може бути порушена тільки у тих випадках, коли є достатні дані, які свідчать про склад злочину. Діяння особи Р. містять у собі такі ознаки. Отже, проти особи Р. може бути порушена кримінальна справа.

7.4. Вирок суду може бути обвинувальним або виправдальним. Вирок суду у справі К. не є виправдальним. Отже, вирок суду у справі К. був обвинувальним.

8. Перевірте правильність виведення висновку із запропонованого умовного засновку на підставі правил умовиводів логіки висловлювань?

8.1. Якщо прокурор впевнений у завершеності конкретної кримінальної справи, то він у своїй промові повинен вказати точну міру покарання.

а) Прокурор С. був впевнений у завершеності цієї кримінальної справи. Отже, він у промові вказав точну міру покарання.

б) Прокурор С. був невпевненим у завершеності цієї кримінальної справи. Отже, він у промові не вказав точну міру покарання.

в) Прокурор С. у своїй промові вказав точну міру покарання. Отже, він був упевненим у завершеності цієї кримінальної справи.

г) Прокурор С. у своїй промові не вказав точну міру покарання. Отже, він не був упевненим у завершеності цієї кримінальної справи.

9. Знайдіть у наведених прикладах тезу, аргументи, демонстрацію та вкажіть вид доведення.

9.1. Якщо свідок У. дає правдиві показання, то вони є підставою для передачі справи про крадіжку до суду. Якщо свідок У. не дає правдивих показань, то справа про крадіжку не буде передана до суду. Але свідок У. може давати правдиві або неправдиві показання. Отже, справа про крадіжку може бути передана або не передана до суду.

9.2. Якби Н. вчинив вбивство, то він був би на місці злочину в ту ніч, коли воно було вчинене. Але в ту ніч Н. не був

на місці злочину, що підтверджено показами свідків. Отже, Н. не вчинив цього вбивства.

9.3. Якщо Джон убивця, то йому точно відомий час смерті Сміта і чим він був убитий. Тому, якщо він не знає, коли помер Сміт, або не знає, чим він був вбитий, то він не є убивцею.

9.4. Адвокат на суді намагається довести, що підсудний не міг вчинити цей злочин і буде таке припущення: “Якби обвинувачуваний був багатий, то він би купив цей автомобіль. Якби обвинувачуваний був нечесним, то він би вкрав його. Але обвинувачуваний не багатий і він не є нечесним. Отже, обвинувачуваний не купував і не вкрав цього автомобіля”.

9.5. Якщо у злочинця В. був співучасник, то це класифікується як злочинна група. Якщо злочин скоєний групою, то цей злочин класифікується з обставинами, що обтяжують відповідальність. Отже, якщо у злочинця В. був співучасник, то цей злочин є з обставинами, що обтяжують відповідальність.

9.6. Жодна людина, що не була на місці злочину, не є свідком. Особа Е. не була на місці скоєного злочину. Отже, особа Е. не є свідком.

10. Наведіть достатні аргументи для доведення поданих тез, використовуючи дедуктивну форму обґрунтування:

10.1. Свідок П. повинен давати правдиві свідчення.

10.2. У справі Р. судом винесено обвинувальний вирок.

10.3. Обвинувачуваний Д. не є організатором цього злочинного діяння.

10.4. Адвокат Е. добре знає теорію аргументації.

11. Доведіть істинність наведеного висловлювання (тези), використовуючи дедуктивну форму доведення на підставі ч. 2 ст. 327 КПКУ:

“Вирок суду у справі про обвинувачення особи К. у вбивстві особи Д. був обвинувальним.

12. На підставі наведених тез сформулюйте антитезу і доведіть її хибність:

12.1. Жодна особа не може бути засуджена за злочин, не передбачений ККУ.

12.2 Деякі учасники судових дебатів використовують не передбачені КПКУ джерела доказів.

13. Спростуйте наведені тези шляхом доведення істинності антитези:

13.1. Доказ, який отримано з порушенням закону, має юридичну силу.

13.2. Усі адвокати є красномовними.

14. Спростуйте подану тезу шляхом “зведення до абсурду”.

14.1. Суд може не встановити об’єктивної істини у цій справі.

14.2. Особа Н., яка займає таку високу посаду, не могла вчинити цей злочин.

15. Визначте структуру поданого доведення (теза, аргументи, демонстрація) та вкажіть логічну помилку, якщо вона є. Встановіть, яке правило доведення і спростування порушено.

15.1. Обвинувачуваний А. ніколи не був у Швейцарії, тому він не міг поставити свій підпис під рахунком №.....у швейцарському банку (з виступу адвоката на суді).

15.2. Версія А. є істинною, оскільки вона логічно впливає з показань свідка Б. А свідкові Б. можна довіряти, бо в разі хибності його заяв довелось б відхилити і саму версію А.

15.3. Адвокат на суді каже: “Мій підзахисний не міг вчинити цей злочин, оскільки він є людиною добропорядною”.

15.4. Особа Л. була на місці злочину, але вона не може бути в ролі свідка, оскільки вона має поганий зір. Під час злочину вона була без окулярів.

15.5. Обвинувачуваний К., причетність якого до скоєння злочину встановлена, мав спільника, оскільки він не міг самотужки винести таку кількість крадених речей із квартири.

15.6. Злочин вчинила особа Р., оскільки в момент вчинення злочину її не було ні вдома, ні на роботі. Особа Р. є рецидивістом. За показаннями свідків, особа Р. була у поганих стосунках із потерпілим і мала намір за щось помститися йому.

15.7. Усі хороші адвокати виграють складні кримінальні справи. Л. не виграв цю складну кримінальну справу. Отже, Л. – не є хорошим адвокатом.

Методи аргументації у судових дебатах

1. Визначте, які логічні та позалогічні (риторичні, психологічні) засоби аргументації використані у прикладах:

1.1 .Оскільки я сильніший за тебе...

1.2. Оскільки я господар...

1.3. Чи всі, хто зібрався, старанно моляться? – Усі, всі. – І злодій також молиться? – І я молюся.

- 1.4. Оскільки ти дурний...
- 1.5. Ніколи б у житті не повірив, якби мені це розповіли, але сам бачив.
- 1.6. Оскільки ти краще в цьому розумієшся...
- 1.7. “Насильство дозволено відбивати силою” (Римське право).
- 1.8. Як чесна людина, кажу...
- 1.9. Я погоджуюся з думкою Т. Він є великим авторитетом у галузі кримінального права.
- 1.10. Так ви думаєте, шановні люди, це я зробив навмисно? Ну як я міг вбити людину?
- 1.11. Так що ж, по вашому виходить, що я брешу? Я – брехун?
- 1.12. З промови адвоката П. “Професія дає нам відомі звички, які зумовлені нашою працею. Як у коваля від роботи залишаються сліди на його мозолистих руках, так і у нас захисників, захисна жилка завжди залишається нашою власністю не тому, що ми бажаємо заперечувати всяку правду і строгість, а тому, що ми бачимо в підсудному, по-перше, людину, якій ми співчуваємо і яку ми жаліємо”.
- 1.13. З промови адвоката У. “Ось, панове присяжні, наскільки моральними особистостями є С.В. та його дружина. Тільки що вони поклялися перед образом, а через півгодини вони порушують цю клятву. Вам судити, наскільки можна довіряти цим особистостям і їхнім показанням”.
- 1.14. Деякі учасники судових дебатів у своїх судових промовах не обмежуються лише юридичною стороною справи, але й порушують важливі соціальні та політичні питання, які хвилюють суспільство.
- 1.15. Деякі захисники, захищаючи підсудного, дуже послідовно доводять відсутність у його діях злого наміру і наполягають на кваліфікації їх як таких, що вчинені у стані афекту.
2. Які логічні, риторичні та психологічні прийоми аргументації використовують адвокати у своїх промовах в залі суду з метою зменшення міри покарання злочинцю, який скоїв особливо тяжкий злочин? Назвіть ці прийоми.
3. Які можливі прийоми аргументації використав адвокат, щоб суддя дійшов такого висновку в наведеному прикладі?

“Вислухавши промову адвоката, суддя розгублено каже: Якщо я вас правильно зрозумів, то мені залишається тільки зачислити підсудного до лику святих...” (Одеський анекдот)

4. З'ясуйте, які методи захисту використані у цьому прикладі?

“Методи захисту в адвоката А. були іншими, ніж в адвоката Б. Він не зробив глибокий та всебічний аналіз матеріалів справи, недостатньо приділяв уваги висновкам попереднього слідства...а зосереджував увагу у своєму виступі на особистості підсудного, умовах його життя, внутрішніх “пружинах” злочину. “Не будуйте вашого рішення на доведеності його вчинку, а загляньте в його душу і в те, що неминуче спонукало підсудного до таких дій”.

5. Якщо один з учасників судових дебатів буде “залізну” логічну аргументацію для обґрунтування істинності певної тези, та чи обов'язково ця аргументація буде переконливою для всіх учасників судових дебатів? Свою відповідь логічно обґрунтуйте.

6. З'ясуйте, з якою метою деякі учасники судових дебатів навмисно порушують логічні закони.

7. Вкажіть, які методи аргументації використовували учасники судових дебатів у наведених прикладах? З'ясуйте, чи є порушення законів логіки в промовах захисників у конкретних справах.

7.1. Особі М. пред'явлене обвинувачення у тому, що вона навмисно позбавила життя особу Е., нанісши удар ножом. Особа М. винною себе визнала повністю. Її вина підтверджена також різноманітними доказами у справі. Однак захист наполягав на перекваліфікації діяння з формулювання “навмисне вбивство” на формулювання “здійснено в стані роздратування”, яке зумовило неможливість керувати своїми діями”.

7.2. З промови адвоката А. на суді у справі крадіжки особою М. персня в особи Д.: “Особливий інтерес у публіки викликають такі справи, в яких прокурор і адвокат мають протилежні думки, коли один з них не сумнівається у винності підсудного, а другий не сумнівається в його невинності. Саме такою є ця справа. Для мене, наприклад, зрозуміло, що М. ніякого персня у Д. не викрадала. А тому питання про те, хто ж вкрав цей перстень, мене не цікавить. Це питання є важливим, але тільки не для мене, а для поліції і для обвинувача. Але поліція і обвинувачування його не з'ясували. І ось я захищаю М. не стільки від обвинува-

чення у крадіжці, скільки від підозри в тому, нібито забажали бачити в цій справі іншого винного, крім М. Ні! Цю підозру ми сміливо заперечуємо. Ті два докази, які були враховані поліцією як неспростовані докази винності М, цілком недостатні... Було всього дві обставини: схожість обличчя і схожість почерку. М. була схожа на даму, яка продавала вкрадений перстень, її почерк був схожим на почерк листівки, яку залишила дама в магазині. Для однієї підозри цього могло б бути достатньо. Але тільки для підозри, але аж ніяк для прийняття рішення... Справді, до певного часу все базувалося лише на схожості..., але чи можна віддавати під суд можливо винного замість дійсного? Адже у поліції була тоді тільки можлива, але ще не справжня винуватиця крадіжки...”

Евристичні завдання

1. Прокурор у своїй промові виклав судді аргументи, із яких слідує теза про винність підсудного.

Що повинна робити сторона захисту підсудного, тобто адвокат?

а) Спростувати наведені прокурором аргументи.

б) Підтвердити істинність наведених аргументів і визнати винність підсудного.

в) Відшукати нові аргументи, щоб переконати суддю в невинності підсудного.

2. Знайти такі аргументи, щоб переконати обвинувачуваного П. у кримінальній справі, що його злочинні дії були навмисними.

Розділ V. ЛОГІКА ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ В СИТУАЦІЇ ДОПИТУ

5.1. Допит як запитально-відповідальний процес

Найскладнішим завданням для юриста-практика: а) слідчого, який веде досудове розслідування конкретної кримінальної справи; б) судді, який визначає винність або невинність підсудного (підсудних) на підставі встановлених слідством юридичних фактів і виносить певний вирок, є виявити, хто скоїв злочин і назвати ім'я злочинця, тобто суб'єкта злочину (або імена злочинців).

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального Кодексу може наставати кримінальна відповідальність (22, с. 6).

Отже, визначити суб'єкт злочину – означає дати логічну відповідь на питання: “Хто скоїв цей злочин?”

Пошук конкретного суб'єкта (суб'єктів) злочину – особлива сфера правової діяльності, в якій задіяні слідчі, криміналісти, експерти, інші фахівці, а також свідки скоєного злочину. У цій сфері правової діяльності відокремимо особливу ситуацію допиту, в якій найбільш чітко простежується запитально-відповідальний характер пошуку суб'єкта злочину і встановлення суто логічними засобами відповіді на питання “Хто скоїв цей злочин?”

Ситуація допиту характерна: а) у процесі слідчих дій, спрямованих на пошук суб'єкта злочину, співучасників злочину, знаряддя злочину, мотивів злочину тощо; б) у процесі судочинства в залі суду, коли учасники цього процесу – суддя, обвинувач, захисник, підсудний, свідок тощо формулюють запитання і отримують певну відповідь, на підставі чого суддя з'ясує для себе картину злочину і визначає, хто скоїв злочин.

Запитально-відповідальний характер допиту підозрюваних, підсудних, свідків, обвинувачуваних, інших учасників процесу допитування дає змогу виявити суперечність або несуперечність показань тих, хто відповідає на поставлені запитання; з'ясувати,

хто із них є “брехуном”, а хто каже лише правду, порівняти показання різних осіб і на цій підставі слідчому або судді суто логічно довести, хто із підозрюваних або обвинувачуваних є суб’єктом злочину.

Відповіді (показання) на поставлені запитання з погляду сучасної багатозначної логіки мають такі значення істинності: 1) істинно (відповідач каже правду, тобто дає правдиві показання); 2) хибно (відповідач каже неправду, тобто дає неправдиві показання); 3) невизначено (відповідач дає таку відповідь, що не можна точно встановити, що він казав – “правду” або “брехню”). Формальне зображення значення істинності відповідей (показань) на поставлені запитання: 1) “і” (істинно); 2) “х” (хибно); 3) “ $1/2$ ” (невизначено).

5.2. Побудова формальної моделі процесу допитування засобами мови логіки висловлювань

Сам процес допитування підозрюваних, обвинувачуваних, підсудних, свідків можна формалізувати, тобто зобразити мовою символічної логіки, зокрема, мовою логіки висловлювань. Це допоможе точно й однозначно виявити суперечності в показаннях обвинувачуваних, підозрюваних, свідків і сформулювати алгоритм вирішення складної інтелектуальної задачі – логічно довести, хто скоїв злочин і назвати ім’я суб’єкта злочину (або імена суб’єктів злочину).

Використання штучної мови логіки висловлювань для формалізації рішення цієї складної задачі демонструє американський логік Р. Смалліан у праці “Як називається ця книга?” (див. 34).

Наведемо два приклади з цієї книги.

1. а) ніхто, крім А, В, і С, у злочині не звинувачується, і один із цієї трійці винний;

б) якщо А – винний, В – не винний, то С – винний;

в) С ніколи не йде на справу без хоча б одного співучасника;

г) А ніколи не ходить на справу разом із С.

Чия винність не викликає сумніву?

Рішення: Припустимо, що В – не винний. Тоді якщо б А був винним, то С також був би винним у силу висловлювання (б). Це означало б, що всупереч висловлювання (г) А вчинив злочин

разом із С. Отже, А повинен бути невинним. Але тоді всупереч висловлюванню (в) С – єдиний, хто є винним. Отже, В – винний. Для побудови формальної моделі процесу допитування та вирішення слідчої задачі використовують символи мови логіки висловлювань (див. 10, 11, 12, 13, 16, 40, 47).

1) символи А, В, С (або інші символи) для позначення учасників допиту – підозрюваних.

2) символи для позначення логічних зв'язок: $\wedge$ – кон'юнкція; $\vee$ – слабка диз'юнкція; $\perp$ – строга диз'юнкція; $\rightarrow$ – імплікація; $\neg$ – заперечення; $\equiv$ – еквівалентність.

Формальна модель цього рішення така:

а) $A \vee B \vee C$;

б) $A \rightarrow C$ (див. б);

в) $\neg A$ (див. г);

г) $C \rightarrow B$ (див. в);

д) Отже, В.

2. Справа про крадіжку.

Підозрювані А, В, С викликані на допит у справі про крадіжку.

Встановлено: 1) Ніхто, крім А, В, С, у крадіжці не замішаний.

2) А ніколи не йде на справу без хоча б одного співучасника.

3) С – не винний.

Винний чи невинний В?

Рішення: а) Крадіжку вчинили тільки троє – А, В, С.

б) А йде на справу або з В, або з С.

в) С – невинний.

г) Якщо С – невинний, то А пішов на справу з В (див. б)

д) В – винний.

Формальна модель рішення задачі:

а) $A \vee B \vee C$;

б) $A \rightarrow (B \perp C)$;

в) $\neg C$;

г) $\neg C \rightarrow (A \wedge B, \text{тобто разом})$;

д) Отже, В – винний.

Р. Смалліан у книзі “Аліса в країні кмітливості” (див. 35) робить учасниками допитування уявних героїв із казок Л. Керолла “Аліса в країні чудес” та “Аліса в задзеркаллі” Короля, Королеву, Герцогиню, Шаленого зайця, Капелюшника, Соню та ін. Хоча його герої казкові, але сам процес допитування

є інваріантним у будь-якій ситуації допиту. Наведемо приклад з цієї книжки.

1. Завдання № 1.(З5, с. 17–19).

Треба дати відповідь на запитання Короля і Королеви: “Хто вкрав варення?”

Показання дають Шалений заєць, Капелюшник, Соня в залі суду.

а) Шалений заєць стверджував, що він не вкрав варення.

б) Капелюшник стверджував, що варення вкрав один із нас, але не я.

в) Соня стверджувала, що один із них казав правду.

г) Як виявило розслідування, ні Шалений заєць, ні Капелюшник не казали правди.

Умови завдання: вкрав лише один із трьох і лише один із них дав правдиві показання.

Рішення: а) Шалений заєць не вкрав.

б) Вкрали або Шалений заєць або Соня (за показаннями Капелюшника)

в) Якщо Капелюшник збрехав, то ні Шалений заєць, ні Соня не вкрали варення.

г) Якщо Капелюшник збрехав, то Шалений заєць не збрехав, тобто одночасно Капелюшник і Шалений заєць не могли брехати.

д) Один із них не брехав (за показаннями Соні), отже, казав правду або Шалений заєць, або Капелюшник.

е) Якщо Соня казала правду, то Шалений заєць не давав правдиві показання. Отже, Шалений заєць збрехав.

є) Отже, варення вкрав Шалений заєць.

Формальна модель рішення задачі:

Символи для позначення діючих осіб: З – Шалений заєць; Б – Капелюшник, С – Соня.

а) $\neg Z$

б) $Z \perp C$

в) Б (збрехав) $\rightarrow \neg Z \wedge \neg C$

г) Б (збрехав) $\rightarrow Z$ (не брехав), тобто $\neg B \wedge \neg Z$ (одночасно)

д) $Z \perp B$ (один із них збрехав)

е) С (казала правду) $\rightarrow Z$ (збрехав).

є) Отже, З.

Логічні вправи (див. 34, с. 70 – 84)

1. Дані такі підстави:

- а) якщо А – один із учасників злочину, то С обов'язково є його спілником (але не навпаки);
- б) якщо В має алібі, то А – злочинець;
- в) або В – невинний, або злочинець – С (з цих двох суджень одне істинне).

Кому з підозрюваних можна пред'явити обґрунтоване звинувачення? Рішення задачі формалізувати.

2. Хто з підозрюваних – А, В, С, Д – не міг брати участь у скоєнні злочину, коли відомо:

- а) твердження про участь А. і В. суперечать одне одному;
- б) якщо до злочину причетний С., то цього достатньо для звинувачення А (але не навпаки);
- в) алібі С. достатнє, але не необхідне для визначення алібі В.

Рішення задачі формалізувати.

3. Четверо затриманих – А, В, С, Д – підозрюються у викраденні автомобіля. На допиті вони дали такі показання:

- А: “Це був В”;
- В: “Це зробив Д”;
- С: “Це не я”;
- Д: “В бреше, кажучи, що я”.

Розслідування виявило, що тільки один з них казав правду. Хто викрав автомобіль?

Рішення задачі формалізувати.

4. Обвинувачені А, В, С дали такі показання:

- А: “В – винний, а С – невинний”;
- В: “А – невинний, або С – винний”;
- С: “Я – невинний, але один із А і В – винний”.

Чи сумісні ці показання, тобто чи можуть вони бути одночасно істинними? Визначте, хто винний.

Рішення задачі формалізувати.

5. Розглядається справа Брауна, Джонса та Сміта. Один із них вчинив злочин. У процесі розслідування кожний із них зробив по дві заяви:

- Браун: “Я не робив цього Джонс не робив цього”.
- Джонс: “Сміт зробив це. Браун цього не робив”.
- Сміт: “Я не робив цього. Браун зробив це”.

Було встановлено, що один із них двічі збрехав, другий двічі сказав правду, а третій один раз збрехав, а один раз сказав правду.

Хто вчинив злочин?

Рішення задачі формалізувати.

6. Узагальнення даних попереднього розслідування дало змогу зробити такі висновки:

а) Підозрюваний А не міг бути на місці злочину, тільки якщо там був С

б) Д і А ніяк не могли бути співучасниками, але обов'язково один із них брав участь у скоєнні злочину.

в) В може мати алібі тільки в разі участі С;

г) Участь С є не достатньою, але не необхідною умовою участі Д;

д) Судження про участь А і В суперечать одне одному.

Хто з підозрюваних – А, В, С, Д – скоїв злочин, а хто має алібі?

Рішення задачі формалізувати.

7. Слідчий допитує трьох обвинувачених – А, В, С .

А. каже слідчому, щоб він не вірив свідченням С.

С. стверджує, що ні А, ні В. не кажуть правду.

Хто з трьох обвинувачених каже правду?

8. На складі вчинено крадіжку. Злочинець (чи злочинці) вивезли награване на автомобілі. Підозра впала на трьох злочинців-рецидивістів А, В, С, яких доправили у Скотленд – Ярд для допиту. Було встановлено, що:

а) Ніхто, крім А, В, С, не був причетним до крадіжки;

б) С ніколи не ходить “на справу” без А (і, можливо, без інших співучасників);

в) В не вміє керувати машиною.

Винний чи невинний А?

Рішення задачі формалізувати.

9. За звинуваченням у пограбуванні перед судом постали А, В, С. Встановлено:

а) якщо А – невинний, або В – винний, то С – винний.

б) якщо А – невинний, то С – невинний.

Чи можна на підставі цих даних встановити винність кожного із трьох підсудних?

Рішення задачі формалізувати.

Список літератури

1. *Аристотель*. Категории. Об истолковании. Первая аналитика. Вторая аналитика. Топика. О софистических опровержениях. – Соч. в 4 т. – М., 1978. – Т. 2.

2. *Войшивилло Е.* Понятие как форма мышления. – М., 1989.

3. *Вригт фон Г.* О логике норм и действий // Логико-философские исследования. Избранные труды. – М., 1986.

4. *Вригт фон Г.* Нормы, истины и логика // Логико – философские исследования. Избранные труды. – М., 1986.

5. *Гейзінга Й.* Гра і правосуддя // HOMO LUDENS. – К., 1994.

6. *Жеребкін В.* Логический анализ понятий права. – К., 1976.

7. *Жеребкін В.* Логіка. – Х., 1995.

8. *Ивин А.* Теория аргументации. – М., 2000.

9. *Ивин А.* Логика норм. – М., 1973.

10. *Гшмуратов А.* Вступ до філософської логіки. – К., 1996

11. *Карамішева Н.* Логіка. Підручник для студентів-правників. – Л., 2000.

12. *Карамішева Н.* Логіка. Пізнання. Евристика. – Львів, 2002.

13. *Карамішева Н.* Логіка теоретична і прикладна. – К., 2011.

14. *Кириш Б.* Суб'єкт злочину. – Львів, 2002.

15. *Кнапп В., Герлох А.* Логика в правовом сознании. – М., 1977.

16. *Конверський А.* Логіка для юристів. – К., 2004.

17. Конституція України. – К., 2001.

18. *Коржанський М.* Кваліфікація злочинів. – К., 2002.

19. *Котюк В.* Загальна теорія держави і права. – К., 2005.

20. Кримінальне право України. – К., 2004.

21. Кримінальне право України. Загальна частина. – Х., 2010.

22. Кримінальний кодекс України. – К., 2001.

23. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2002.

24. Логический словарь "Дефорт". – М., 1994.

25. *Луць Л.* Загальна теорія держави і права. – К., 2008

26. *Мельников В.* Логические задачи. – Киев, Одесса, 1989

27. *Михеєнко М., Нор В., Шибко В.* Кримінальний процес України. – К., 1992.

28. *Молдован В.* Судова риторика. – К., 1998.

29. *Наумов А., Новиченко А.* Законы логики при квалификации преступлений. – М., 1978.

30. *Нор В.* Проблеми теорії і практики судових доказів. – Львів, 1978.

31. *Підпригора О.* Основи римського приватного права. – К., 1995.
32. *Правознавство.* Навчальний посібник. – К., 2000.
33. *Рабінович П.* Основи загальної теорії права та держави. – Львів, 2008.
34. *Смаллиан Р.* Как же называется эта книга? – М., 1981.
35. *Смаллиан Р.* Алиса в стране смекалки. – М., 1987.
36. *Тарарухин С.* Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. – К., 1995.
37. *Теорія держави і права.* Академічний курс. – К., 2006.
38. *Тягло О.* Критичне мислення. – Х., 2008.
39. *Упражнения по логике /* Под ред. В.И. Кириллова. – М., 1993.
40. *Хоменко І.* Логіка юристам. – К., 1997.
41. *Хоменко І.* Еристика: мистецтво полеміки. – К., 2001.
42. *Цивільний кодекс України.* – К., 2003.
43. *Цивільно-процесуальний кодекс України.* – К., 2001.
44. *Цицерон М.* Три трактата об ораторском искусстве. – М., 1972.
45. *Чулінда Л.* Українська правнича термінологія. – К., 2005.
46. *Щербатых Ю.* Искусство обмана. – М., 2003.
47. *Щербина О.* Логіка для юристів. – К., 2004.
48. *Эйсман А.* Логика доказывания. – М., 1971

Навчальне видання

КАРАМИШЕВА Неля Василівна

ЛОГІКА І ПРАВОЗНАВСТВО

Теоретичні питання та практичні завдання

Навчальний посібник
для студентів юридичного факультету

Редактор *М.П. Коперсако*
Технічний редактор *С.З. Сенік*
Комп'ютерне верстання *Л.М. Семенович*

Формат 60×84/16. Умовн. друк. арк. 6,98.
Тираж 100 прим. Зам.

Видавець і виготовлювач:
Львівський національний університет імені Івана Франка.
79000 Львів, вул. Університетська, 1

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.